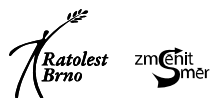

Perspektivy práce s delikventní mládeží

Sborník příspěvků z konference

Úvod: PhDr. Pavel Řezáč

Autoři:

Mgr. Karel Červenka, Ph.D.
doc. PhDr. Ludmila Čírtková, CSc.

Mgr. Jindřich Exner

PhDr. Zdena Filípková

PhDr. Miroslava Horecká

Mgr. Adam Kafka

Mgr. Kateřina Klečková

PhDr. Daniela Květenská, Ph.D.

prof. PaedDr. Vladimír Labáth, Ph.D.

doc. PhDr. Oldřich Matoušek

PhDr. Andrea Matoušková

prof. PhDr. Libor Musil, CSc.

Mgr. Jan Rozum

PhDr. Pavel Řezáč

PhDr. Jan Tomášek, Ph.D.

doc. PhDr. Věra Vojtová, Ph.D.

Vydalo: občanské sdružení Ratolest Brno
Obálka a sazba: TOYONO public relations

Tisk: Tribun, s.r.o.

Vydání první, Brno 2011

ISBN 978-80-260-0137-9

Perspektivy práce s delikventní mládeží

**sborník příspěvků z konference
konané v Sídle veřejného ochránce práv
v Brně 25. a 26. května 2011**

Konferenci uspořádalo občanské sdružení Ratolest Brno ve spolupráci
s Katedrou psychologie a Katedrou sociální politiky a sociální práce
Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity.

Tento projekt byl financován z Evropského sociálního fondu prostřednictvím
Operačního programu Lidské zdroje a zaměstnanost CZ. 1.04/3.1.02/21.00009
a ze státního rozpočtu České republiky.

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

OPERAČNÍ PROGRAM
LIDSKÉ ZDROJE
A ZAMĚSTNANOST

PODPORUJEME
VAŠI BUDOUCNOST
www.esfcr.cz

Sborník příspěvků z konference

Perspektivy práce s delikventní mládeží

Do rukou se Vám dostává sborník příspěvků z konference „Perspektivy práce s delikventní mládeží“, kterou realizovalo občanské sdružení Ratolest Brno. Ta se uskutečnila ve dnech 25. a 26. května 2011 v sídle veřejného ochránce práv v Brně. Veškeré náklady na konferenci byly financované z Evropského sociálního fondu České republiky prostřednictvím Operačního programu Lidské zdroje a zaměstnanost .

Konference se dotkla tématu, které je z mého pohledu velmi palčivé. Cílem konference bylo předat zkušenosti (teoretické i praktické), jak je možné pracovat s mladistvými, kteří se dostali do konfliktu se zákonem. Vystoupila zde celá řada odborníků napříč různými profesemi, s odlišnými zkušenostmi, s jinými pohledy na možnosti řešení této problematiky. Za realizátora mě těší, že konference, kterou jsme pořádali, měla poměrně velký ohlas a že se jí účastnilo více než 200 lidí se zájmem o danou oblast.

Sborník příspěvků, které na konferenci zazněly, obsahuje v některých případech výzkumné studie, v jiných jde spíše o sdělení, které se opírá o zkušenost s danou problematikou. Věříme, že Vám tento sborník nabídne ještě detailnější seznámení se s problematikou.

PhDr. Pavel Řezáč, vedoucí probačního programu Změnit směr občanského sdružení Ratolest Brno

Úvod

PhDr. Pavel Řezáč

**Sborník příspěvků z konference
Perspektivy práce s delikventní mládeží**

Delikventní mládež z pohledu současné forenzní psychologie

doc. PhDr. Ludmila Čírtková, CSc.

*Delikventní mládež z pohledu současné forenzní psychologie
doc. PhDr. Ludmila Čírtková, CSc.*

Abstrakt

Příspěvek nabízí vybrané impulzy pro práci s delikventní mládeží z pohledu forenzní psychologie. Autorka otevírá 3 témata: včasnou intervenci, diferencovaný přístup a ohrožené děti. Naznačuje možnosti predikce násilí a tím včasné intervence ještě před spácháním činu v relaci na specifický problém masakrů ve školách. Dále objasňuje nové přístupy k diferenciaci mladistvých delikventů. Dříve byla důležitá osobnost, respektive psychologické typy. Dnes je klíčový individuální profil rizikových faktorů. Ten určuje, jak s mladistvým dále pracovat. K tématu ohrožených dětí autorka konstatuje, že rizikové faktory jsou notoricky známy. Chybí studie protektivních faktorů a jejich účinnosti na různé konstelace rizik. To je především výzva pro preventisty, kteří pracují s delikventní mládeží. Perspektivy práce s delikventní mládeží spatřuje autorka v užším propojení (akademických) výzkumů s praktickou prevencí.

Klíčová slova

Predikce násilí, diferenciacie mladistvých delikventů, rizikové a protektivní faktory.

Abstract

The article tries to give some inspiration for delinquency prevention from the point of view of forensic psychology. The author discusses three problems: early intervention, differentiation of delinquents and children at risk. The options of violent behavior prediction (threat assessment) are clarified on the particular phenomenon „school shooting“. The second part deals with new approaches to classification of young delinquents. In the past the personality was the key problem; psychological typology was the main output of empirical studies. Recent approach is based on identification of risk factors and protective factors. This point of view opens new perspectives in working with young perpetrators. Children at risk are the developmental process of cumulated risk factors. The risk factors are well known. About protective factors and their impact power we have only some little information. Especially preventive workers have good opportunities to study them. The results can bring improvement in working with children at risk.

Key words

Violent behaviour prediction, threat assessment, differentiation of young delinquents, risk factors of delinquency, protective factors.

Úvod

Fakt, že je třeba s delikventní mládeží pracovat, není třeba zdůvodňovat. Co je cílem a smyslem takové práce je rovněž evidentní – náprava mladistvého delikventa, jejímž základním a hlavním měřítkem je vymizení delikventního chování. Problém spočívá pouze v lapidární otázce: „Jak na to?“ Teorie i praxe hledají patřičné odpovědi již dlouho. Extrémní polohy řešení reprezentují na jedné straně „bootcamps“ a na straně druhé zážitková pedagogika. Bootcamps představují jakési převýchovné programy založené na drilu a tvrdém řádu. Jejich teoretické pozadí lze spatřovat v koncepci tzv. nových realistů a v teorii odstrašujícího účinku trestu (Dreher & Kunz 1998, Sherman et al. 1997). Zážitková pedagogika představuje přesný opak, v praxi nabízí programy využívající pozitivní, emocionálně silné zážitky. V tomto příspěvku prezentuji vybrané poznatky současné forenzní psychologie, které vstupují do úvah o perspektivách práce s delikventní mládeží.

Čím dříve, tím lépe aneb princip včasné intervence

Všechny teoretické koncepce se shodují, že je nezbytné na první zaregistrované projevy delikvence mladistvých zareagovat *rychle*. Rozdílné názory panují na podobu, jakou má tato reakce mít. Zatímco teorie labelingu prosazuje nestigmatizující reakci a tudíž také spíše podpůrné strategie, preferují zastánci konzervativních směrů sankční postupy a strategie spojené s přijímáním zodpovědnosti. V každém případě se diskuse točí kolem otázky, jak reagovat v době poté, kdy se již delikventní chování projevilo. V současné forenzní psychologii se však ozývá diskuse i na téma, zda lze vhodně reagovat již v období *předtím*, než vůbec k provinění dojde. Tomuto námětu se budu věnovat v následujících řádcích.

Téma predikce násilného chování je ve forenzní psychologii spojeno s těmi nejzávažnějšími zločiny mladistvých. Otevřely ho masakry ve školách, které jsou pracovně označovány anglickým výrazem „school shooting“. Česko zatím zaznamenalo jeden případ tohoto druhu ve stadiu přípravy. Kromě toho se občas setkáváme i s jinými podobami extrémního násilí ve školách, např. s individuální a odplatou motivovanou vraždou učitele. V Česku byl rovněž zaznamenán jeden případ za posledních 20 let. Výzkum těchto fenoménů vyústil v řadu prakticky cenných poznatků například ohledně fází, kterými prochází pachatelé před činem. Důležité je zjištění, že v jednotlivých fázích se vyskytují více či méně zřetelné varovné signály. Na tomto místě zmíním jeden konkrétní jev, který je

označován anglickým výrazem „leaking“. Do češtiny ho lze přeložit jako prosakování či propouštění informací. Budoucí pachatel se svěřuje se svými úmysly někomu v blízkém okolí. K tomu konkrétní příklad.

V roce 1999 zavraždil student gymnázia v Míšni svou učitelku. Šlo o avizovanou vraždu. Studenti o jeho záměru věděli. Budoucí vrah se totiž se svým úmyslem vůbec netajil, naopak se jím vychloubal. Někteří studenti s ním dokonce uzavřeli sázku, že čin nespáchá. Nikdo z nich neinformoval vedení školy. Čtvrt hodiny po zahájení výuky vstoupil maskovaný pachatel do třídy a zaútočil na učitelku. „V tom okamžiku jsme nevěděli, jestli je to film anebo realita“, svěřili se později někteří studenti z nešťastné třídy psychologům. Studenti ze zmíněného gymnázia by sotva uzavírali morbidní sázky, kdyby hrozby budoucího vraha brali vážně.

Dle expertů se leaking vyskytl ve více než 80 % zkoumaných případů (Wieczorek 2010). Někdy se budoucí pachatel svěřil vrstevníkům, jindy dokonce dospělým. Motivem propouštění informací je pravděpodobně komunikační anticipace činu, která pachateli umožňuje zažít pocity heroizace, neboť předpokládanou postmortální slávu si osobně nevyčutná. Leaking, ale i další varovné signály (např. líčení excesivního násilí ve slohových pracích, deníčku či na sociálních sítích) však zůstávají obvykle nevyužity. Okolí jim nepřikládá patřičnou váhu, v některých případech dokonce motivaci budoucího pachatele podněcuje (Füllgrabe 2001). Jedním z důvodů podceňování rizika může být nejednoznačnost sdílených informací, ze kterých není zřejmé, zda jde jen o recesi, projevy nonkonformismu, o snahu upoutat pozornost anebo zda se jedná o skutečnou hrozbu.

Školní masakry anebo násilné útoky na učitele či spolužáky motivované skutečnou či domnělou křivdou jsou, statisticky vzato, vzácné. To však není důvod pro ignorování tohoto fenoménu, zvláště jestliže existují určité možnosti prevence. Mluvíme-li o perspektivách práce s delikventní mládeží, pak jde nepochybně o relevantní, byť specifické téma. Propouští-li mladistvý do svého okolí výroky, obsahující jeho explicitní, hostilní až vražedné úmysly, nemusí jít o „leaking“.

Vždy je to ale atypická situace, která signalizuje přítomnost problémů v životě mladistvého. Teprve jejich objasnění a diagnóza umožní zvolit správnou intervenci. V daném případě to může být rozhovor s rodiči a následně jejich zvýšená kontrola a vůbec větší zájem o vlastního potomka. Jindy se může jednat o řešení problémů ve škole.

Obecně se rozlišují tři stupně vážnosti hrozby a tomu odpovídající postupy:

- Stupněm jedna se označuje nulová nebezpečnost hrozby. Z pohledu mladistvého se může jednat o recesi či jiné srozumitelné motivy. Řešení je zcela v kompetenci školy a rodičů či osob, ke kterým má mladistvý úzké vazby.
- Stupněm dvě se označuje střední či moderované riziko. Mladistvý je vyhodnocen jako problémová osobnost v problematické situaci. Laická a neformální pomoc nestačí. Adekvátní včasná reakce proto vyžaduje odbornou intervenci, např. psychosociální pomoc či terapeutická opatření.
- Stupeň tři je vyhrazen pro řídké vážné případy, kdy odvrácení hrozby vyžaduje okamžitý zásah policie. Teprve pak následují další kroky.

Extrémní násilí ve školách představuje nepochybně speciální forenzně psychologické téma. Základní osvěta je ale vhodná i pro pedagogy a další odborníky zabývající se mládeží. Myšlenka identifikovat rizikové signály a reagovat na ně dříve, než dojde k provinění, je inspirativní i pro „obyčejnou“ delikvenci mladistvých. Mnozí mladiství totiž učiní v době dospívání zkušenost, že si jich někdo všimne, teprve když *dělají problémy*, nikoli když *problémy mají* (Schubarth 2001).

Jak rozlišovat mezi mladistvými delikventy aneb princip diferenciac

Mladistvé delikventy nelze házet do jednoho pytle. Stejný delikt, ať už násilný či majetkový, může skrývat zásadně odlišné *psychologické* skutečnosti. K získání adekvátního náhledu je proto třeba zkoumat i subjektivní stránku činu, tedy *osobnost a motivaci*. Různé osobnosti delikventů pak vyžadují různé způsoby psychosociální intervence. Právě posouzení osobnosti nejlépe napoví, zda delikventní chování mladistvého lze interpretovat jako epizodický výpadek konformismu ve smyslu „vývojové nehody“ anebo zda naopak reprezentuje vážný příznak narušené osobnosti. Tak lze ve zkratce nastínit logiku principu diferenciac, který připisuje klíčovou roli *psychologickému zkoumání a posuzování* mladistvých delikventů. Není proto divu, že ve forenzní psychologii představuje problém diferenciac mladistvých pachatelů takřka evergreenovou otázku (Moffitt 1993, Schneider 2000, Usculan a Fuhrer 2003, Füllgrabe 2004). Diferencování neboli rozlišování uvnitř určité populace ústí vždy do typologických přístupů. Není tomu jinak ani u mladistvých delikventů.

V současné forenzní psychologii převládají „tří typové“ klasifikace. Podle nich lze uvnitř delikventní mládeže rozlišit tři základní typy (Füllgrabe 2004).

- **Socializovaného delikventa**, u kterého není problematické chování symptomem závažnějších poruch či osobnostních handicapů, je spíše projevem komplikovaného dospívání a negativních situačních vlivů (členství v partě, delikvence jako zkouška odvahy, experimentování s limity a hranicemi, vzpoura proti autoritám atp.). S nastupující adolescencí pak dochází ke spontánnímu vymizení delikvence.
- **Nesocializovaného delikventa**, pro kterého je typická impulzivní agresivita a vůbec nestálý životní styl, do kterého patří nerespektování společenských norem, neboť si je neosvojil v průběhu dětství a dospívání. V podstatě jde o prototyp ohroženého dítěte, které vyrůstá v tzv. nepřizpůsobivé rodině.
- **Osobnostně narušeného delikventa**, který se dopouští spíše „predátorského“, tj. chladnokrevného a plánovaného násilí. Dovede se kontrolovat, být účelově korektní, i před blízkým okolím může skrývat své fantazie a plány. Füllgrabe (2004) trefně poznamenává, že mladiství tohoto typu hrají „jinou ligu“ a odpovídají koncepci *psychopata* podle Hare-ho. Rodinné prostředí, ve kterém takový jedinec vyrůstá, může přitom být bez zjevných konfliktů či handicapů.

Pro zmíněné tři typy se v odborné literatuře používá různá terminologie, např. Robins a jeho spolupracovníci hovoří o následujících třech typech mladistvých delikventů: resilientní (resilient), s nízkou kontrolou (undercontrolled) a s vysokou kontrolou (overcontrolled).

Z pohledu práce s delikventní mládeží vyžadují popsané typy také naprosto odlišné směry intervence. Mírné sankce, podpora a racionální apely fungují u socializovaných delikventů. Většina mladistvých delikventů však spadá pod nesocializovaný typ. Užitečnost teorie labelingu včetně její klíčové hypotézy o škodlivém efektu stigmatizování je u tohoto typu zpochybňována. Riziko stigmatizace je malé už kvůli tomu, že se u této skupiny setkáváme s jinou mentální reprezentací hodnotových pojmů jako je dobro a zlo, síla a slabost či hrdinství a zbabělost. Efektivní strategie proto vyžadují jasné pojmenování problémů, práci s limitováním a definováním hranic a také programy na osvojení chybějících kompetencí (odbourávání impulsivity, plánování cílů a jejich dosahování, posilování zodpovědnosti atd.).

Experti se však shodují v tom, že v pubertálním a postpubertálním věku může být na efektivní intervenci u nesocializovaného delikventa pozdě (Bliesener 2003). Ekonomicky i fakticky užitečnější jsou proto programy včasné prevence, které se zaměřují na podporu problematických rodin s malými dětmi. Koneckonců, ke stejnému závěru dospěl i Sherman ve své slavné zprávě o prevenci kriminality z roku 1997.

Tvrdý oříšek představuje poslední jmenovaný typ mladistvých delikventů, tedy dorůstající psychopaté. Myslí a cítí jinak, než ostatní. Programy zaměřené na posilování empatie a svědomí u nich nemají smysl. Běžné psychoterapie si na nich vylámou zuby. Stojí za to připomenout, že do této skupiny spadá i většina pachatelů extrémního násilí ve školách. Naštěstí jde o početně slabou skupinku. Aproximativní odhady hovoří o 5 až 7% zastoupení uvnitř delikventní mládeže (Bliesner 2003, Schneider 2000).

V poslední době lze ve forenzní psychologii zaregistrovat určitý názorový posun. Zdá se, že doba „velkých“ typologií končí. Místo nich nastupuje tzv. *diagnóza a management rizik*. Jádrem těchto nových přístupů je teoretická koncepce, podle níž je delikventní chování výsledkem interakce různých rizikových faktorů na straně jedné a protektivních faktorů na straně druhé. V konkrétním případě se pak nezjišťuje psychologický typ mladistvého či jeho osobnost, nýbrž hledá se jeho individuální index (profil) rizik. Lze si je představit jako kriminogenní faktory, tedy důvody, které se podepsaly na delikventní dráze mladistvého. Pro stanovení indexu rizik jsou vyvíjeny různé diagnostické nástroje. Jde vlastně o podrobné návody. Vedou uživatele krok za krokem při sběru a vyhodnocení informací relevantních pro strukturované vyhodnocení jednotlivého případu. Mimochodem, velká váha je v těchto nástrojích připisována i *způsobu spáchání násilného činu a chování vůči oběti*. Druhou částí je pak management rizik, ve kterém je jednoduše řečeno navržena na míru ušitá strategie prevence. Ta využívá i protektivní faktory, které jsou v daném případě k dispozici. Může to být např. nadprůměrná inteligence provinilce, jeho pozitivní vazba k určité osobě, předpoklady pro vyniknutí v určité oblasti atp.

Co znamená „management rizik“ pro praxi? Především odklon od obecných akademických teorií labelingem počínaje a deterenčními teoriemi konče. Akcentuje strukturované, na míru šité programy prevence. A na preventisty klade větší nároky. Požaduje od nich nejen empatii a pochopení pro mladé delikventy, ale i značné odborné know-how.

Ohrožené děti aneb klasický model delikvence

Násilné projevy dětí a mládeže mohou být vnímány jako experimentování a testování limitů. Pak je lze považovat za epizodický výraz nezralosti násilníka. Někteří odborníci hovoří o „vývojové nehodě“, která je důsledkem obtížného hledání vlastní identity a místa ve světě (Montada 2002, Bliesener 2003).

K vývojovým poruchám však dochází zejména tehdy, jestliže blízké sociální vztahy kolem mladistvého pustnou a ohled na druhého (empatie) tím ztrácí význam. Nepříznivé rodinné klima, domácí násilí, agresivní a inkonzistentní výchovné postupy rodičů, jejich nedostatečný dozor nad dětmi atp. vystupují v mnoha studiích jako hlavní prediktory delikvence mladistvých. Zmíněné nepříznivé vlivy na sebe následně váží další negativní faktory (školní selhávání, členství v problematických partách) a v souhrnu produkují ohrožené skupiny dětí. U nich již bohužel předpoklady o epizodické povaze násilí a psychologicky srozumitelném experimentování při vrůstání do role dospělého neplatí.

Co je pro ohrožené děti příznačné? Konfliktní rodina, nedostatek uznání od rodičů či přetížení rodiče. Tyto faktory podporují orientaci ven, která produkuje přílnutí ke skupině vrstevníků. Důsledkem je „poflakování“, nekontrolované zdržování se mimo domov. Děti v partě mají povětšinou pozitivní postoje k antisociálnímu chování. V partě se vzájemně posilují (skupinová dynamika), školní a pracovní hodnoty začínají odmítat. Tomu odpovídá jejich chování: když jde o podání výkonu, nejdou do školy. Ve skupině praktikují věkově nepřiměřený životní styl, ke kterému patří řízení motorového vozidla bez řidičského oprávnění, předčasná sexualita, brzký konzum alkoholu a jiných substancí. Rovněž vandalismus a agresivní chování je součástí životního stylu ohrožených dětí. Mladiství vyhledávají nebezpečné situace, které svou nabídkovou strukturou podporují kriminální chování. Roli hlavního socializačního činitele přebírá parta, televize, eventuálně PC hry.

Co lze říci o šancích na nápravu delikventů, jejichž chování je vysvětlitelné kumulací popsaných nepříznivých faktorů? Z pohledu forenzní psychologie zatím málo. Většina výzkumů totiž stále řeší otázku: „Proč?“. Rizikové faktory a jejich kombinace jsou však notoricky známé. Mnohem méně víme o působení protektivních faktorů. Spíše výjimkou je Cambridge-Sommerville studie (Füllgrabe 1997, McCord 1978), která upozornila na doslova škodlivý vliv některých terapií na nápravu mladistvých delikventů. Výzkumy protektivních faktorů a jejich účinnosti na různé konstelace rizik chybí.

Obecně jde například o otázky:

- V jaké vývojové fázi ohroženého dítěte působí určité protektivní faktory, v jaké už ne?
- Které protektivní faktory jsou slabé, které faktory naopak silné a garantující dlouhodobé pozitivní účinky?

V praxi jde pak o konkrétní problémy. Je možné „přeprogramovat“ 16letého násilníka nestrukturovaným preventivním programem, například založeném na koncepci odreagování agresivity v rámci kurzů boxu? Je v daném případě vhodnější vyjmout ohrožené dítě z rizikového prostředí anebo naopak podpořit problematické rodiče?

K zodpovězení naznačených otázek mají nejbližše preventisté v praxi. Terénní studie, které by systematicky analyzovaly šťastné a nešťastné životní příběhy jejich klientů prismatem teorie o prolínání zátěžových a ochranných faktorů, by mohly přinést nové podněty pro práci s delikventní mládeží.

Závěr

Exkurz do současné forenzní psychologie pro účely práce s delikventní mládeží lze shrnout do následujících tvrzení: každý mladistvý delikvent přináší svůj individuální životní příběh. Některé životní příběhy se podaří změnit, jiné životní příběhy momentálně ovlivnit neumíme. Letité výzkumy delikvence mladistvých potvrzují všeobecně známý poznatek: ideální prevence spočívá v posílení výchovného vlivu přirozených sítí kontroly. Přirozená místa kontroly představují především rodina a škola. Spolupracující rodina a škola výrazně zvyšují šanci na úspěch práce s delikventní mládeží, takřka bez ohledu na to, jaké konkrétní postupy a programy ze současné nabídky jsou v daném případě využity. Tam, kde nelze počítat s podporou referenčních osob (např. pro jejich drogovou či alkoholovou závislost, výchovnou nezpůsobilost, osobnostní patologii, či jiné, kupříkladu kariérové priority atp.), je forenzní psychologie ve svých závěrech pesimističtější. Efektivita práce s delikventní mládeží je pak nejistá a nejen proto klade na poskytovatele této služby značné nároky. Perspektivní cestou do budoucna se jeví větší důraz na zkoumání protektivních faktorů. To by umožnilo jejich cílenější využívání v programech prevence.

doc. PhDr. Ludmila Čírtková, CSc., cirtkova@polac.cz
Policejní akademie ČR

Delikventní mládež z pohledu současné forenzní psychologie
doc. PhDr. Ludmila Čírtková, CSc.

Literatura

- Bliesener, T. (2003). *Jugenddelinquenz*. Risikofaktoren, Prävention, Intervention und Prognose. Praxis der Rechtspsychologie. Heft 2, pp. 174-190
- Burgheim, J., Friese, H. (2010). *Sexuelle Gewalt von Kindern*. Kriminalistik, No. 8-9, pp. 484-494
- Dreher, G., Kunz, B. (1998). *Renaissance der klassischen kriminologischen Schule*. Kriminalistik, No. 6, pp. 383-390
- Füllgrabe, U. (2001). *Gefahrenprognosen*. Kriminalistik, No. 12, pp. 799-804
- Füllgrabe, U. (2004). *Die Psychologie jugendlicher Gewalttäter*. Kriminalistik, No. 4, pp. 243-247
- Knecht, T. (1998). *Amok*. Kriminalistik, No. 10, pp. 681-684
- McCord, J. A. (1978). *Thirty-year follow up of treatment effects*. American Psychologist, Vol. 33, No. 3, pp. 284-289
- Moffitt, T. E. (1997). *Adolescence – limited and life-course-persistent antisocial behavior: a developmental taxonomy*. Psychol. Review. Vol. 100, pp. 674-701
- Montada, L. (2000). *Delinquenz*. In R. Oerter & L. Montada (Eds.), *Entwicklungspsychologie*. (pp. 859-874). Weinheim: Beltz Verlag
- Sherman, L. W., et al. (1997). *Preventing crime: What works, what doesn't, what's promising: A report to the U.S. Congress*. University of Maryland
- Schneider, J. (2000). *Gewaltdelinquenz im Kindes und Jugendalter*. Kriminalistik. No. 2, pp. 87-96
- Schubarth, W. (2001). *Jugendgewalt als Konjunkturthema in den Medien*. Neue Kriminalpolitik, Heft 3, pp. 25-29
- Uslucan, H. H., Fuhrer, U. (2003). *Motive jugendlichen Gewaltverhaltens*. Praxis der Rechtspsychologie. Heft 2, pp. 258-273
- Van Dijk, J. (2007). *Křivka zločinnosti – bod zlomu*. Zpravodaj Bílého kruhu bezpečí. No 1, pp. 26-29
- Wieczorek, A. (2010). *Schüllerattentate an deutschen Schulen*. Kriminalistik. No. 3, pp. 153-160

„Grilování“ aneb Probační program Proxima Sociale, o.s.

PhDr. Zdena Filípková – Mgr. Jindřich Exner

*„Grilování“ aneb Probační program Proxima Sociale, o.s.
PhDr. Zdena Filípková – Mgr. Jindřich Exner*

Abstrakt

Příspěvek představuje zkušenosti vyplývající z realizace konkrétního probačního programu. Klienti v primární rodině většinou nedostávají strukturu, nesetkávají se s důsledností a s vyžadováním zodpovědnosti. Probační program se tuto skutečnost snaží změnit. Během šesti měsíců klienti dostávají strukturu, je na ně kladena zodpovědnost a je po nich tvrdě vyžadováno dodržování formálních podmínek a pravidel. Mají možnost korekce chování díky zpětným vazbám ze strany lektorů i vrstevníků či formou nácviku modelových situací. Zároveň jim program nabízí často novou zkušenost s přijetím ze strany dospělé autority a neodsouzením jejich osoby. Program je jinou formou společenství než primární rodina a ne vždy se daří přenést započaté změny do rodiny a fixovat je. Dochází k vyhasínání naučených řešení, poklesu motivace ke změně a k postupnému „návratu do starých kolejí“. Ukazuje se, že direktivní přístup ke klientům je způsobem jejich ochrany. Příspěvek se věnuje i obecným problémům, které komplikují realizaci probačních programů.

Klíčová slova

Protiprávní činnost mladistvých, restorativní justice, alternativní trest, probační program, změny postojů, korekce chování.

Abstract

The article introduces experience from organization of a specific Probation Program. Clients usually do not receive any sense of structure and functioning from their primary families, they do not come into a contact with consistency or demands on responsibility. The Probation Program aims to change these factors. Over the six-month period clients get structure, they handle all responsibilities themselves and they are accountable for following formal rules and set conditions. Clients are allowed to change their behavioral patterns thanks to feedback from their probation lecturers and peers, or through life training models. The program also gives a client new experience – he/she is accepted by an adult authority and is not judged. The program itself creates a different social group to a primary family and it is difficult to adapt and maintain initiated changes back in the individual families. Learnt models deteriorate, motivation to change decreases and clients gradually go back to zero. It proves that strict approach towards clients is also the way to protect them. The article covers also general issues related to organization of probation programs.

Key words

Juvenile's criminal behavior, restorative justice, alternative punishments, probation programs, attitude changes, behavioral changes.

Proxima Sociale, o.s.

Proxima Sociale, občanské sdružení provozuje činnost od roku 1995, probační program od roku 1999. Od začátku svého působení se Proxima Sociale, o.s. zaměřuje na práci s dětmi a mládeží. Potenciál organizace tkví zejména v úzkém propojení služeb, které poskytuje. Jedná se nejen o logickou posloupnost jednotlivých aktivit – od primární prevence přes sekundární (formou nízko-prahových služeb pro děti a mládež) až po terciární (probační program), programy pro dospělé klienty (kam lze „přeposlat“ klienty, kteří v průběhu práce dosáhli zletlosti), ale často i o personální propojení. Pro pracovníka je to náročnější, ale usnadňuje to přístup ke klientovi.

Probační program Proxima Sociale, o.s.

Motto: „Absence struktury v životě klientů jako příčina jejich selhávání.“

Teoretická východiska a zaměření programu

Program usiluje o naplňování principů restorativní justice, zejména uplatňování individualizace sociální reakce na protiprávní činnost mladistvých – její vhodnost a přiměřenost, naplňování potřeby optimalizace procesu socializace a resocializace mladistvých pachatelů protiprávních činů při uplatňování alternativních trestů a opatření v systému trestního práva.

V rámci projektu jde o aplikaci kontrolních a režimových prvků intervence s poskytováním psychosociální pomoci při řešení důsledků protiprávní činnosti, zvládnání životních problémů a při odstraňování kriminogenních faktorů. Obsahem projektu je také snižování rizika recidivy a tím i ochrany společnosti před trestnou činností – tedy oblast prevence terciární.

Probační program Proxima Sociale, o.s. je služba určená mladistvým pachatelům (chlapcům i dívkám ve věku 15 až 18 let, výjimečně starším, pokud trestnou činnost spáchali před 18. rokem věku), kteří se dopustili protiprávního jednání. Program může být uložen jako výchovné opatření dle Zákona č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže. Účastnit se ho mohou také klienti, kterým bylo sděleno obvinění, avšak soud dosud nerozhodl o udělení opatření. Program je vhodný především pro klienty, kteří souhlasí se zařazením do programu, přijímají vinu a důsledky své trestné činnosti a jsou alespoň částečně motivováni ke změně.

*„Grilování“ aneb Probační program Proxima Sociale, o.s.
PhDr. Zdena Filípková – Mgr. Jindřich Exner*

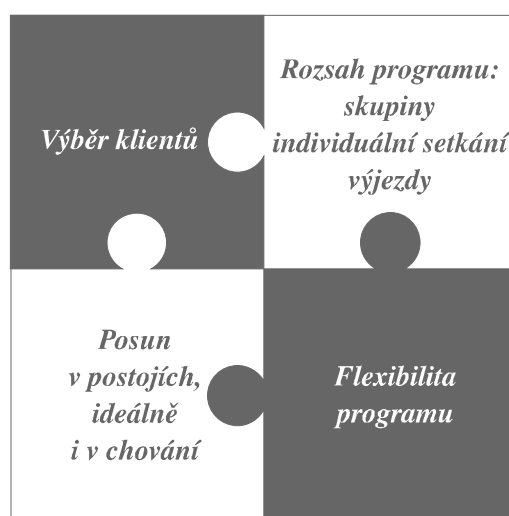
„Grilování“

Na konci skupinového nebo individuálního setkání klienti poznamenávají, že jsme je pěkně „vydusili“. My však máme zato, že jsme je spíše „pogrilovali“, často velmi zprudka a na silném plameni. Stejně jako kuchaři pracujeme s tím, že i po odstavení z plamene klient ještě sám „dojde“ do požadovaného tvaru.

„Absence struktury v životě klientů jako příčina jejich selhávání“

Co mají klienti probačního programu společného? Svobodu, se kterou neumějí nakládat, absenci struktury, hranic a pravidel v primární rodině a stejně jako jejich vrstevníci životní cestu závislou na vlastní iniciativě a aktivitě. To souvisí s nutností volby, ke které nejsou motivováni, a s vědomím zodpovědnosti, ke které nejsou vedeni (Macek 1999, Filípková 2009).

Velká svoboda a nutnost volby v kombinaci s malými jistotami, roztržštěností hodnot a absencí průvodce, který by mladého člověka zorientoval ve světě (v našem případě primární rodina), může vyústit v pocit životní prázdnoty („nerozumím tomu/nevím, co zvolit/nevím proč, tak to raději vzdám“), v ono franklovské existenciální vakuum, tedy ke zmaření vůle ke smyslu. Projevuje se hlavně nudou, což je fenomén příznačný pro 20. století. Instinkt, tradice a ani primární rodina klienta nevedou k tomu, co má udělat, a tak propadá konformismu – neví, co chce sám. Zmařená vůle ke smyslu je někdy kompenzována vůlí k moci, k penězům, k libosti – sexuální kompenzací (Frankl 1994). Na prahu dospělosti je hledání smyslu velmi aktuální.

Obr. č. 1: Probační program Proxima Sociale, o.s.

Výběr klientů

Ve vizualizaci jsme použili symboliku puzzle – každá část do sebe zapadá, má své místo, nelze ji vynechat. Zároveň ovlivňuje další části probačního programu. Pokud chceme dosáhnout posunu u klientů, musíme v úvodu programu vybrat takové členy skupiny, kteří jej zvládnou a u kterých je na tuto změnu šance. Výběr zároveň ovlivňuje obsah a zpětně klade nároky na členy skupiny.

Základními pravidly výběru jsou: příslušnost k cílové skupině; provinění; fáze procesu (obvinění, obžaloba); celkové složení skupiny (jednotící prvek, například agrese, nezodpovědnost apod.) a souhlas s účastí v programu. Na prvním setkání účastník sděluje, proč je v programu, a vypráví svůj příběh. Tím program předchází vzniku fantazií a tabu o jednotlivých účastnících. Výběr je zároveň klíčový z pohledu kontraindikací – aktivní páčání dalších provinění, užívání návykových látek, které by zabránilo dokončení programu, spolupachatelství (ve skupině nemohou být spolupachatelé pohromadě), psychiatrické onemocnění.

Nastavení pravidel skupiny: základní pravidla nastavujeme my (bez alkoholu, drog a agrese, včasný příchod), další jsou na klientech (obvykle „nejíme na skupině“, „vypínáme mobily“, „neurážíme se“ apod.). Třetí oblast pravidel považujeme za vhodnou a členy skupiny vedeme k vytvoření těchto pravidel (mlčenlivost, právo stop atd.). Pravidla píšeme na flipchart a podepisujeme všichni včetně lektorů. První dva měsíce je vyvěšujeme na každé skupině, potom pravidla zmizí. Ke konci programu na to skupinu upozorníme a reflektujeme, že pravidla jsou schopni dodržovat, aniž by je měli stále na očích.

Jsme si vědomi účelové motivace některých klientů při vstupu do programu (účast na programu = polehčující okolnost). Klienti to přiznávají až časem, nejčastěji v okamžiku, kdy se jejich motivace mění – chtějí se dozvědět, proč jednají, jak jednají, proč selhávají. Vzhledem k vývojovému období jsou pro ně reflexe dospělých zajímavé. Skupina je koedukovaná, a tak jsou pro ně velmi atraktivní i zpětné vazby od vrstevníků – zde se ukazuje význam a potenciál vrstevnické skupiny.

Rozsah programu

Program se sestává z kombinace 24 skupinových setkání s pravidelnou strukturou (24 x 2 hodiny), 2 výjezdů s intenzivním programem a pevným

režimem (pětidenního a víkendového) a 4 individuálních sezení (4 x 1 hodina). Celý program je rozložen do šesti měsíců, což je čas dostatečný ke zmapování vzorců chování, identifikaci oblastí, ve kterých klient selhává (obecně znalosti, postoje, chování), a k nastartování změn. Dlouhodobá zkušenost plynoucí z realizace probačního programu jasně ukazuje na absenci (jakékoliv) struktury v životě klientů, která je častou příčinou jejich sociálního selhání. Program by mohl být kratší (při zachování hodinové dotace), ale šest měsíců se jeví jako doba, během které je reálné tyto změny nastartovat a alespoň částečně fixovat.

Změny v postojích a v chování

V probačním programu od jeho počátku (1999) pracujeme s prvky kognitivně behaviorální terapie (KBT). Tento přístup se dlouhodobě ukazuje jako efektivní. Současně vycházíme z tzv. KAB modelu (Knowledge-Attitude-Behaviour), tedy z triády na sobě závislých znalostí, postojů a chování klienta. Klient má nějaké znalosti, k nim zaujímá postoj, podle kterého jedná. Analýzou jednotlivých oblastí docházíme k identifikaci místa, ve kterém selhává, a do něj cílíme intervenci (např. dodávání znalostí, zvědomování dosavadních vzorců chování, jejich rozbíjení pomocí korektivního zážitku a rozvoj nových, vč. fixace). Za úspěch považujeme posun v postojích (na to se zaměřujeme), změnu chování chápeme jako ideální výsledek.

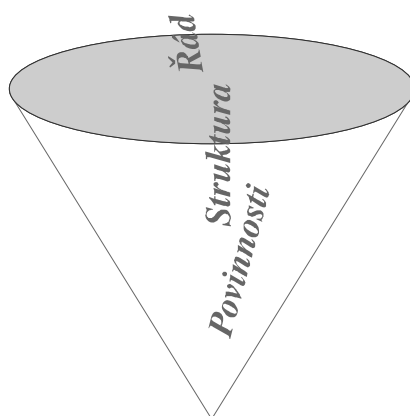
Flexibilita programu

Probační program Proxima Sociale, o.s. je řádně akreditován u Ministerstva spravedlnosti České republiky. Forma je tedy jasně daná, obsah se ale v každém běhu přizpůsobuje klientům. Vycházíme ze složení skupiny (za jaká provinění jsou v probačním programu) a z aktuálních témat jednotlivých členů.

Za stěžejní v každém běhu považujeme hraní modelových situací a jejich rozbor – využíváme korektivního zážitku. Stejně tak dbáme na souhru lektorů. Jsme si vědomi důležitosti mužského/ženského vzoru a zejména významu zviditelnění jejich vzájemného nekonfliktního a respektujícího se vztahu, což bývá samo o sobě pro klienty z dysfunkčních/neúplných rodin často novým zážitkem.

Klienti si však „neohýbají“ program podle svých představ – nenecháme nikoho program „odsedět“, všichni jsou zapojeni do hraní modelových scének, do diskusí a hodnocení, které musí být konkrétní (žádné „bylo to dobrý“ apod.).

Není možné se s námi dohodnout na výhodách, změně docházky, úlevách, prominutí absencí. Toto zdůrazňujeme předem. Klienti se v programu neocitli „ze dne na den“, jejich selhání mělo vývoj. Často je na začátku výmluva, drobná lež apod., kterou nikdo neodhalí, respektive neřeší. V tomto modelu pokračují (a společnost je v tom obvykle nevědomky posiluje), naučí se v tom „chodit“ nebo se „vykecat“ z různých situací. My chceme být odlišní od jejich známého prostředí, a proto tyto věci netolerujeme a tvrdě potíráme (desetiminutový pozdní příchod („Ujela mi tramvaj.“) = absence, 4 absence = vyloučení z programu. Absenci omlouvá jedině lékař, nikoliv rodič. Závěrečné zprávy bývají tvrdé, ale objektivní – píšeme je bez ohledu na důsledky pro daného člověka. Každého člena skupiny vedeme k zodpovědnosti za plnění svých povinností a za své chování. Ač alternativní, stále je probační program trest.

„Úspěšný“ absolvent probačního programu

Obr. č. 2: „Úspěšný“ absolvent probačního programu

Principy

Propojení tří základních principů (řád, struktura a povinnosti) ukazuje, jaký klient úspěšně absolvuje probační program. Při konzultacích s rodiči (spora-dicky, ale přesto) se setkáváme s otázkou, jak je možné, že dítě nám v programu „funguje“, ale doma ne. Při hlubším rozkrytí příběhu nacházíme absenci hranic, důslednosti, obavy, strach („Já mu přeci nemůžu něco zakázat?! A když mu to zakážu, stejně mě neposlechne.“).

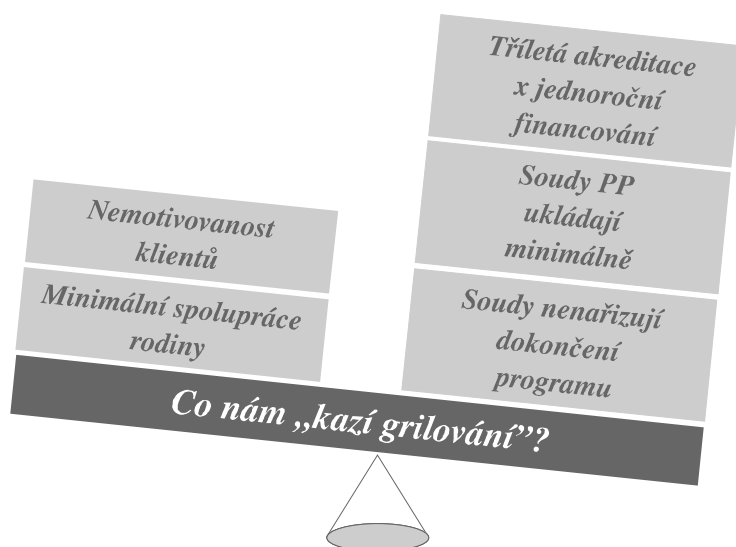
Na začátku programu jsou lektoři velmi tvrdí a přísní (maximální kontrola, přiměřené využití moci). Důslednost je samozřejmostí po celou dobu programu.

*„Grilování“ aneb Probační program Proxima Sociale, o.s.
PhDr. Zdena Filípková – Mgr. Jindřich Exner*

V průběhu programu ubývá tvrdosti, formuje se vztah mezi klienty a lektory, stoupá zapojení a zájem klientů o program. Na konci je ve vzájemném vztahu přijetí, podpora, ale vztah není partnerský, z logiky věci a z podstaty programu ani nemůže být. Předchozí věty ale v žádném případě nevyklučují nezbytnost vztahu k dítěti/klientovi programu. Nejprve tedy přichází (alternativní) trest, pak podpora. Uvědomujeme si, že rodiče jsou v jiné pozici než lektori programu, mají k dítěti jiný vztah. Nicméně principiálně podobný přístup by v ideálním případě měl být i ve vztahu rodič – dítě: kontrolou a důsledností docílit u dítěte sebevýchovy a zodpovědnosti za sebe.

Co nám „kazí grilování“?

Obr. č. 3: Co nám „kazí grilování“?

Odpověď na uvedenou otázku lze rozdělit na komplikace (obstrukce) ze strany klienta a na technicko administrativní potíže. S nedostatečně motivovanými klienty a s minimálně spolupracující/nespolupracující rodinou si probační program v průběhu šesti měsíců poradí (např. během individuálních sezení, v rámci spolupráce s Probační a mediační službou České republiky, s kurátory pro děti a mládež apod.).

Co ale skutečně komplikuje přípravu, realizaci a plánování personálního obsazení probačního programu, jsou problémy, na které jeho realizátoři vliv příliš nemají. Jde o nesoulad systému tříletých akreditací, které probačním programům uděluje Ministerstvo spravedlnosti ČR, a jednorocního financování.

Každoroční finanční nejistota v kombinaci s pozdním zasláním (event. razantním snížením) přidělené dotace může být pro probační program fatální. Další komplikací je fakt, že probační program – navzdory jeho relativní finanční nenáročnosti (v porovnání s financemi vynakládanými např. na penitenciární péči a dalšími výdaji s ní související), není ukládán mladistvým tak často, jak by mohl. Často se stává, že klient vstupuje do programu dobrovolně (před soudním řízením), práce na změně je započata. Klient úspěšně program zvládá a posunuje se ke kýženému cíli. Mezitím proběhne soud, který uloží např. podmínku, zároveň ale nenařídí dokončení programu. Klient odchází v průběhu práce, nemůže dojít ke všem změnám, ke kterým by dojít mohlo nebo se nestihnou zafixovat. Tento případ je pro klienta dle našeho názoru nejhorší – efektivita je minimální (vložená energie, práce a finance versus výsledek). Klient by v případě recidivy a opětovného nařízení probačního programu k nám nebyl znovu přijat. Pokud by vstoupil do jiného programu, hrozí riziko, že jej bude vnímat jako něco, co už zažil a co ho už nezajímá, nebaví. Program nesplní svůj cíl a smysl a veškeré intervence směrem ke klientovi budou zbytečné.

Nejen k tématu financí nechejme ještě promluvit profesora Masaryka: „Vemte si výchovu ze stránky zdravotní, výchovu dětí úchylných nebo méně nadaných, výchovu dětí zpustlých; říká se, že dobrá škola ušetří peníze za kriminál, špitál a chudobinec. Dobrá výchova a dobré učení má být co nejindividuálnější.“¹

Závěr

Z dlouholetých zkušeností při realizaci programu usuzujeme, že direktivní přístup ke klientům je způsobem jejich ochrany. Mladiství v drtivé většině nedokáží nakládat se svou svobodou; to je důvod proč se dostávají do programu. Svoboda přináší nejistotu a nutnost volby, často jde o volbu z nepřeborného množství možností a bez znalostí důsledků. Volba je zase spojena se zodpovědností. Zvědomování si zodpovědnosti za svá rozhodnutí a následně za své činy společně s jejím důsledným vyžadováním a uplatňováním sankcí při jejím nenaplnění se ukazují jako klíčové v procesu působení na osobnost mladistvého klienta probačního programu.

1 Čapek, K. (1969). *Hovory s T. G. Masarykem. Československý spisovatel, Praha, str. 25.*

Výstupy, postřehy a doporučení vyplývající z diskuse po přednesení příspěvku

Spolupráce s rodinou

- Je vhodné pracovat i s rodinou. Klient se vrací do stejného prostředí, ze kterého vyšel. Nezmění-li se i fungování rodiny, intervence v podobě probačního programu není tak efektivní, jak by mohla být.
- Vytvořit podpůrnou skupinu rodičů, nabídnout „výchovné poradenství“. Otázka, zda by to mělo být zaneseno v kontraktu jako povinnost pro rodiče nezletilých klientů (pro rodiče zletilých klientů jako dobrovolné) nebo dobrovolné pro všechny rodiče? Cíl: přenést strukturu z programu do rodiny; rodina je po protiprávním činu dítěte nucena revidovat svůj vztah k dítěti (viz další příspěvky na konferenci – rodina pachatele jako oběť). Při znalosti přístupu rodičů odhadujeme, že bychom svolali skupinu cca 2 x během programu.

Efektivita a evaluace programu

- Efektivita – vyjádření změny (klient mluví o náhledu na svou situaci). Problematické určení faktické vs. deklarované změny.

Evaluace

- Sledovat klienty po absolvování programu – např. po roce (nebo déle) je oslovit, zda by se s námi mohli setkat a reflektovat náš program (co se jim líbilo, co na ně fungovalo, co ne/oceňují). Zkusit je pozvat i na skupinu – představit je jako úspěšné absolventy, mohou pohovořit o programu (aplikace peer prvku).
- Při vstupu zapsat aktuální postoje, znalosti, popsat chování klientů, v polovině udělat zhodnocení, popis skutečnosti. Na konci programu znovu testovat znalosti a postoje – navzájem je porovnat a vyhodnotit.
- Námitka: neprezentovat, že pokud klienti něco verbalizují, pak to také reálně platí (např. na začátku programu klient říká: „*Byl jsem blbej, protože jsem běžel doleva. Kdybych utíkal doprava, policajti by mě nechytili*“, na konci: „*Prostě jsem to podělal*“).

Zjistit postoje je velmi obtížné. Druhý názor: To, že změnu verbalizuje, už je změna postoje, resp. chování.

- Informovaná cílená intervence jako nástroj – nemusíme pracovat s postoji, ale můžeme pracovat formou intervencí s konkrétním obsahem.

Celkově

- Důležité je pracovat na náhledu klienta na situaci.
- Ideální je kombinace režimu, skupinových a individuálních setkání a zážitkových výjezdů.
- Podpora direktivního přístupu.

PhDr. Zdena Filípková, filipkova@proximasociale.cz

Mgr. Jindřich Exner, jindra@proximasociale.cz

Proxima Sociale, o.s.

„Grilování“ aneb Probační program Proxima Sociale, o.s.

PhDr. Zdena Filípková – Mgr. Jindřich Exner

Literatura

- Čapek, K. (1969). *Hovory s T. G. Masarykem*. Československý spisovatel, Praha.
- Filípková, Z. (2009). *Využití analyticko-intervenční metody v nízkoprahovém zařízení pro děti a mládež*. 142 s. , 13. Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta. Katedra speciální pedagogiky, Praha. Vedoucí rigorózní práce Doc. PaedDr. Eva Šotolová, Ph.D.
- Frankl, V. E. (1994). *Člověk hledá smysl: úvod do logoterapie*. Psychoanalytické nakladatelství, Praha.
- Macek, P. (1999). *Adolescence: Psychologické a sociální charakteristiky dospívajících*. Portál, Praha.
- Proxima Sociale, o.s. (2010). *Probační program Proxima Sociale, o. s., Programový manuál*. Proxima Sociale, o.s., Praha.

Prevence jako odpovědnost městských samospráv

PhDr. Miroslava Horecká

*Prevence jako odpovědnost městských samospráv
PhDr. Miroslava Horecká*

Abstrakt

Tento výzkum byl prováděn v rámci rigorózní práce v roce 2010. Cílem výzkumu bylo popsat a zhodnotit situaci v oblasti prevence rizikového chování a prevence kriminality ve vybraných pěti městech České republiky. Hlavním úkolem výzkumného projektu byl sběr dat pomocí dotazníkové metody v rámci kvantitativního výzkumu u žáků 8. a 9. tříd ve vybraných základních školách. Další součástí bylo získání dat a informací k popisu situace v oblasti prevence rizikového chování a prevence kriminality v jednotlivých městech výzkumného vzorku. Na vzorku zkoumaných měst bylo potvrzeno, že aktivní či podporující postoj vedení města k problematice prevence se odráží v nižším výskytu rizikového chování u žáků 8. a 9. tříd základních škol. Výsledky práce reflektují různé přístupy samospráv k problematice prevence včetně jejich důsledků. Jsou využitelné k dalším koncepčním materiálům a ke zefektivnění preventivního snažení na úrovni města.

Klíčová slova

Městské samosprávy, možnosti trávení volného času, kriminalita, prevence kriminality, prevence rizikového chování.

Abstract

This research was undertaken within the dissertation in 2010. The aim of the research was to describe and evaluate the situation in the area of risk behavior prevention and criminality prevention in five Czech cities. The main task of the research project was to collect the fact using the questionnaire within the quantitative research in 14 and 15 years old children in chosen elementary schools. Another part of the project was collecting of data and information to describe the situation in the area of risk behavior prevention and criminality prevention in the sample cities. The sample cities show that active and supporting approach of the municipality leadership to the prevention issue reflects a lower occurrence of risk behavior in children of mentioned age. The outcomes of the research reflect various approaches to the prevention issue including their results. They can be used for another conceptual materials and help the municipalities to take better care of the prevention issue.

Key words

Municipalities, possibilities for spending free time, criminality, prevention of criminality, prevention of risk behavior.

Úvod

Svobodné Československo na prahu devadesátých let minulého století začalo čelit do té doby ne tak výrazně vnímaným problémům. Změna společenských poměrů kromě výtěžků demokracie přinesla též odvrácenou stranu svobody, a to v podobě až trojnásobného nárůstu kriminality oproti předchozím letům. Společnost byla nucena se této situaci rychle přizpůsobit a hledat řešení. Proti přirozenému zotřívání represivních postojů veřejnosti se odborná veřejnost začala zabývat nutností řešit kriminální politiku komplexně a zaměřovat se na příčiny kriminality a na faktory, které ji ovlivňují. V průběhu devadesátých let byl na státní úrovni vytvořen a stabilizován systém preventivní práce v oblasti prevence kriminality v České republice.

Ačkoli systém prevence na státní, resp. centrální úrovni je propracovaný a relativně pružně reaguje vládními nařízeními, koncepčními či metodickými materiály na měnící se okolnosti a potřeby, problém se často vyskytuje na konci pomyslného řetězce. Za přípravu a praktickou realizaci preventivních aktivit totiž nesou zodpovědnost zejména obecní zastupitelstva. Na těchto úrovních ovšem často chybí odbornost i politická vůle.

Tématem prevence rizikového chování a prevence kriminality na úrovni města jsem se zabývala v rámci své rigorózní práce, ve které jsem se zaměřila na to, jak zodpovědně a aktivně městské samosprávy přistupují k této oblasti a jak se jejich iniciativa odráží v chování dětí v jednotlivých městech.

Teoretická východiska

Prevence

Prevence je obecně chápána jako soustava opatření, které mají pomoci předcházet nežádoucím jevům, například nemocem, drogovým závislostem, zločinům, nehodám a podobně. Taková opatření se nazývají preventivní. Světová zdravotnická organizace (WHO) definuje prevenci jako prosazování zdraví jedincem a společností, kdy prosazování zdraví představuje obsáhlý sociální a politický proces, který nezahrnuje pouze činnosti směřované k posílení schopností a dovedností jednotlivců; je to také činnost směřovaná ke změně sociálních, environmentálních a ekonomických podmínek tak, aby byl zmírněn jejich vliv na veřejné zdraví a zdraví jednotlivce!¹

1 WHO. *Health Promotion Glossary*. [Cit. 29.5.2011].
Dostupné z: http://whqlibdoc.who.int/hq/1998/WHO_HPR_HEP_98.1.pdf.

Světovou zdravotnickou organizací je zdraví definováno jako stav úplné fyzické, duševní a sociální pohody, nikoli jen absence nemoci nebo slabosti¹

Preventivní politika

Preventivní politika je souhrn veškerých opatření proti zločinnosti², kterými stát zajišťuje svůj úkol chránit společnost. Preventivní činnost má široký rozsah, zaměřuje se na eliminaci kriminogenních faktorů a kriminálně rizikových jevů, na práci s pachateli a na pomoc obětem trestné činnosti, spočívá v ofenzivních a aktivních strategiích, které jsou zaměřeny na předcházení trestné činnosti a na omezování příležitostí k jejímu páčání³. Vzhledem k rozsahu příčin trestné činnosti zasahují preventivní opatření do mnoha oblastí veřejného života, např. do oblasti sociální, zaměstnanosti, vzdělávání, osvětové, trávení volného času, krizové intervence či urbanistického plánování⁴.

Organizace systému prevence kriminality v České republice

Systém prevence kriminality rozdělen do třech úrovní: republikové, krajské a městské či místní. Toto rozdělení respektuje princip subsidiarity, který ve státní správě znamená, že veškerá rozhodování a zodpovědnost ve veřejných záležitostech se má odehrávat na tom nejnižším stupni veřejné správy, který je nejbližší občanům. Princip subsidiarity je tedy opakem centralismu a zdůrazňuje decentralizaci a úlohu samospráv.

Republiková úroveň má za úkol zajistit jednotný výkon státní politiky, realizovat mezirezortní a víceborové preventivní aktivity, realizovat dlouhodobý, systémový a komplexní přístup k řešení problémů, zajistit vzdělávání odborníků a pracovníků, zadávat a financovat výzkumy a studie a informovat veřejnost o aktuálních přístupech a prioritách⁵.

1 *Pan American Health Organisation. Promotion and Protecting Health. [Cit. 29.5.2011]. Dostupné z: http://www.paho.org/English/D/ops98-02_ch05.pdf.*

2 *Karabec, Z., 2005. Úloha kriminologie při vytváření trestní politiky. In: Význam kriminologického skúmania a jeho využitie pre trestno-právnu prax. p. 20. Bratislava: Akademia policajného zboru.*

3 *Novotný, O. & Zapletal, J. et al. (2004). Kriminologie. pp. 191-192. Praha: ASPI Publishing.*

4 *Oficiální stránky MV ČR. Strategie prevence kriminality na léta 2008 – 2011, část 1. [Cit. 29.5.2011]. Dostupný z: <http://www.mvcr.cz/clanek/programy-prevence-kriminality.aspx>.*

5 *Oficiální stránky MV ČR. Strategie prevence kriminality na léta 2008 – 2011, část 3. a 4. [Cit. 29.5.2011]. Dostupné z: <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/dokument/2007/prevence/strategie1016/strategie3.pdf>.*

Kraje mají převážně koordinační a metodickou funkci. Z krajské úrovně je koordinována a realizována protidrogová politika – na úrovni krajů je ze zákona zřízena funkce protidrogového koordinátora a funkce koordinátora pro romské záležitosti, působí zde krajský manažer prevence kriminality (zřízení této funkce je podmínkou Ministerstva vnitra ČR k realizaci státních dotací) a krajský školský koordinátor prevence rizikového chování, který koordinuje činnost metodiků prevence pedagogicko psychologických poraden. Místní úroveň je nejdůležitější z pohledu realizace konkrétních preventivních opatření. Na této úrovni se ale také nachází velké množství překážek, jejichž příčinou je zejména chybějící odbornost k dané problematice a absence politické vůle. To je také často příčinou nedostatečné součinnosti a spolupráce všech zúčastněných subjektů, které jsou při realizaci preventivních opatření jedním z nejdůležitějších předpokladů.

Legislativní východiska

Zákon o obcích č. 128/2000 Sb. ve znění pozdějších předpisů v § 1 definuje obec jako základní územní samosprávné společenství občanů, obec tvoří územní celek, který je vymezen hranicí území obce.³ Podle § 2 téhož zákona má obec pečovat o všestranný rozvoj svého území a o potřeby svých občanů. Při plnění svých úkolů má též chránit veřejný zájem.

§ 35 odst. 1 zákona o obcích doplňuje, že do samostatné působnosti obce patří záležitosti, které jsou v zájmu obce a občanů obce, odst. 2 téhož paragrafu nařizuje zákon obci v samostatné působnosti ve svém územním obvodu pečovat v souladu s místními předpoklady a s místními zvyklostmi o vytváření podmínek pro rozvoj sociální péče a pro uspokojování potřeb svých občanů. Jedná se především o uspokojení potřeby bydlení, ochrany rozvoje a zdraví, dopravy a spojů, potřeby informací, výchovy a vzdělávání, celkového kulturního rozvoje a ochrany veřejného pořádku.

1 *Zákon č. 379/2005 Sb. o opatřeních k ochraně před škodami působenými tabákovými výrobky, alkoholem a jinými návykovými látkami*

2 *Zákon č. 129/2000 Sb., o krajích*

3 *Zákon o obcích (obecní zřízení) č. 128/2000 Sb. ve znění pozdějších zákonů*

Další konkrétní povinnosti samosprávných obcí jsou obsaženy v dalších právních normách. Ve vztahu k dětem upravuje povinnosti obci zákon o sociálně právní ochraně dětí č. 359/1999 Sb. Tento zákon, v § 10, odst. 2 a 3, ukládá obci v samostatné působnosti vytvářet předpoklady pro kulturní, sportovní, jinou zájmovou a vzdělávací činnost dětí, sledovat nepříznivé vlivy působící na děti, zjišťovat příčiny jejich vzniku a činit opatření k omezení působení nepříznivých vlivů na děti.¹

Vytvářet podmínky pro všestranný rozvoj dětí a vhodné podmínky pro trávení volného času je zakotveno též v mezinárodní Úmluvě o právech dítěte, kterou Česká republika přijala v roce 1991 Zákonem č. 104/1991 Sb. o Úmluvě o právech dítěte. Zde se v článku 31 uvádí:²

1. Státy, které jsou smluvní stranou úmluvy, uznávají právo dítěte na odpočinek a volný čas, na účast ve hře a oddechové činnosti odpovídající jeho věku, jakož i na svobodnou účast v kulturním životě a umělecké činnosti.
2. Státy, které jsou smluvní stranou úmluvy, uznávají a zabezpečují právo dítěte na všestrannou účast v kulturním a uměleckém životě a napomáhají k tomu, aby dětem byly poskytovány odpovídající a rovné možnosti v oblasti kulturní, umělecké, oddechové činnosti a využívání volného času.

Naplňování tohoto ustanovení podle principu subsidiarity spadá též na nižší samosprávné celky.

Metody výzkumu

Výzkum probíhal v rámci rigorózní práce v roce 2010. Do výzkumu bylo vybráno pět českých měst – Kolín, Mladá Boleslav, Písek, Příbram a Tábor podle několika parametrů:

- Počet obyvatel – počet obyvatel všech těchto měst se pohybuje v rozmezí mezi 30 000 a 40 000 obyvateli (pokud počítáme pouze občany České republiky).

1 *Zákon č. 359/1999 Sb. o sociálně právní ochraně dětí*

2 *Zákon č. 104/1991 Sb. o Úmluvě o právech dítěte*

- Poloha – všechna tato města se shodují ve své poloze, a to co se týče vzdálenosti a dostupnosti od hlavního města Prahy. Jedná se o první větší města po výjezdu z Prahy ve čtyřech směrech, ve vzdálenosti od 60 do 100 km. V tomto parametru se vymyká město Písek, protože cesta z Prahy do Písku vede přes Příbram, Písek tedy není na přímém tahu z Prahy.
- Zařazení všech těchto měst do Městské úrovně prevence kriminality Ministerstva vnitra ČR – města nad 25 tisíc obyvatel mají možnost při splnění stanovených podmínek čerpat finanční prostředky ze státního rozpočtu na prevenci kriminality v městských programech prevence kriminality.

Hlavní zaměření výzkumného projektu byl kvantitativní výzkum, který byl proveden vždy na dvou základních školách každého města u žáků 8. a 9. tříd. Dotazníkový průzkum byl proveden celkem u 678 žáků.

Druhá část výzkumného projektu byla věnována analýze situace v oblasti prevence rizikového chování a prevence kriminality v jednotlivých městech. Jednotlivá města byla charakterizována v několika oblastech (obyvatelstvo a jeho struktura, nezaměstnanost, kriminalita, základní školství, činnost městských samospráv, činnost NNO a církevních subjektů) a to v jednotné struktuře, aby byla možná následná komparace dat z jednotlivých měst.

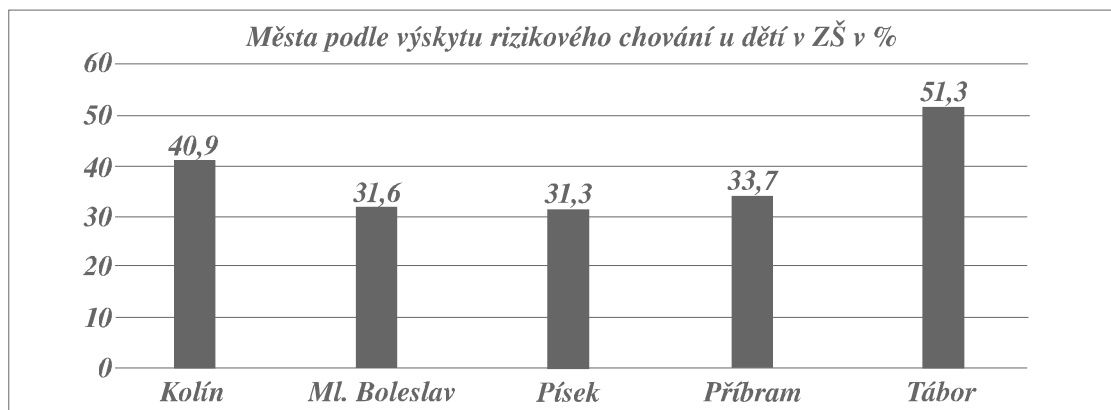
Výsledky

Kvantitativní výzkum

Výsledky dotazníků byly zpracovány jednak pro jednotlivé školy a města, jednak byly vypracovány průměrné výsledky z odpovědí na jednotlivé otázky.

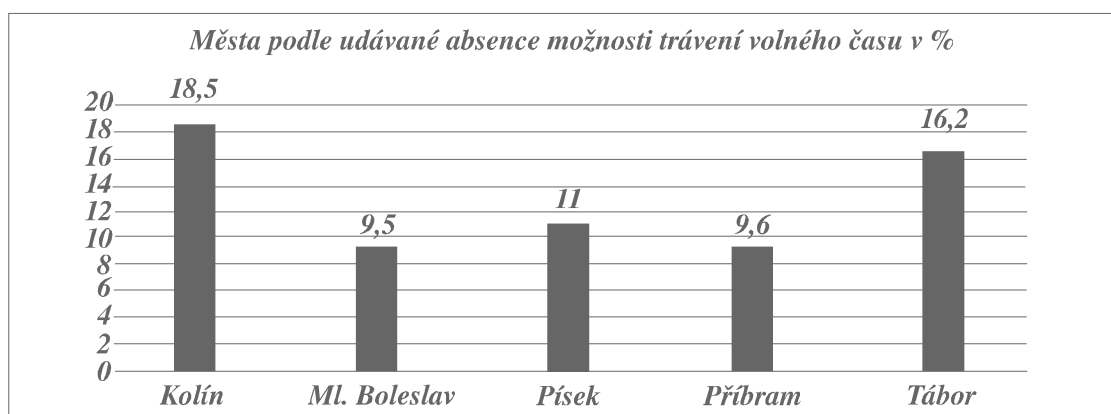
Z důvodu omezeného prostoru v tomto příspěvku uvedu jen ty výsledky, které byly následně statisticky zpracovány a mají velkou vypovídací hodnotu o činnosti městských samospráv. Následující graf ukazuje jednotlivá města podle výskytu rizikového chování dětí v základních školách (všechny děti bez ohledu na pohlaví), které uvedly opakovanou či pravidelnou zkušenost s rizikovým chováním. Děti, které pouze jednorázově něco zkusily, v tomto zastoupení nejsou. Nejčastějším projevem rizikového chování těchto dětí je kouření a požívání alkoholických nápojů. Druhý graf znázorňuje situaci v jednotlivých městech podle dětmi udávané absence možností trávení volného času.

Zdroj: vlastní výzkum

Graf č. 1: Města podle výskytu rizikového chování u dětí v ZŠ v %

Zdroj: vlastní výzkum

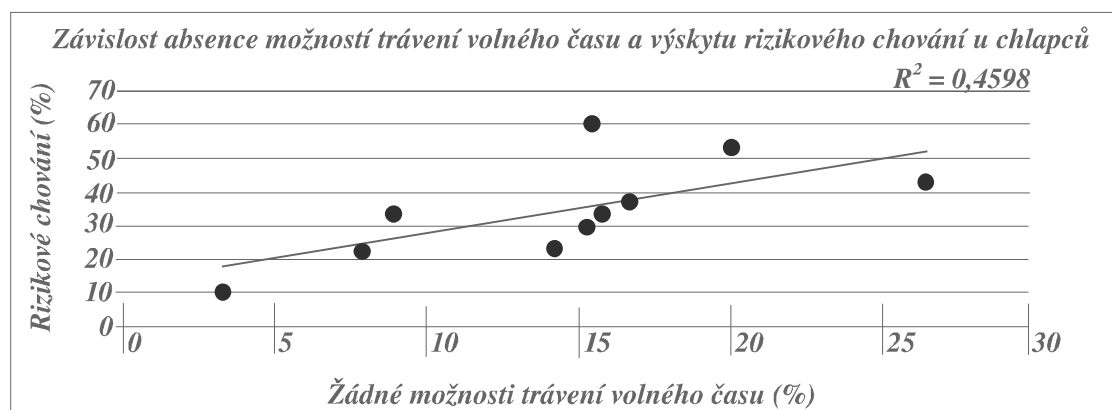
Graf č. 2: Města podle dětmi udávané absence možností trávení volného času v %

Pro statistické zpracování jsem si vybrala hodnoty výsledků dvou odpovědí. U těchto hodnot chtěla ověřit, zda mezi nimi existuje vzájemná korelace. Jednalo se o odpověď u otázky: „*Jaké máš v okolí svého bydliště možnosti k trávení volného času?*“. Tato otázka byla otevřená, žáci mohli uvést libovolně podle skutečnosti více možností. Zpracovala jsem odpovědi, kdy žáci odpověděli „žádnou“ eventuálně tuto otázku nechali nezodpovězenou. Druhou zkoumanou hodnotou byly odpovědi na otázku: „*Máš sám/sama zkušenost s nějakým „zakázaným“ ovocem, třeba s kouřením, drogami, hracími automaty apod?*“

V této otázce měly děti na výběr odpovědi:

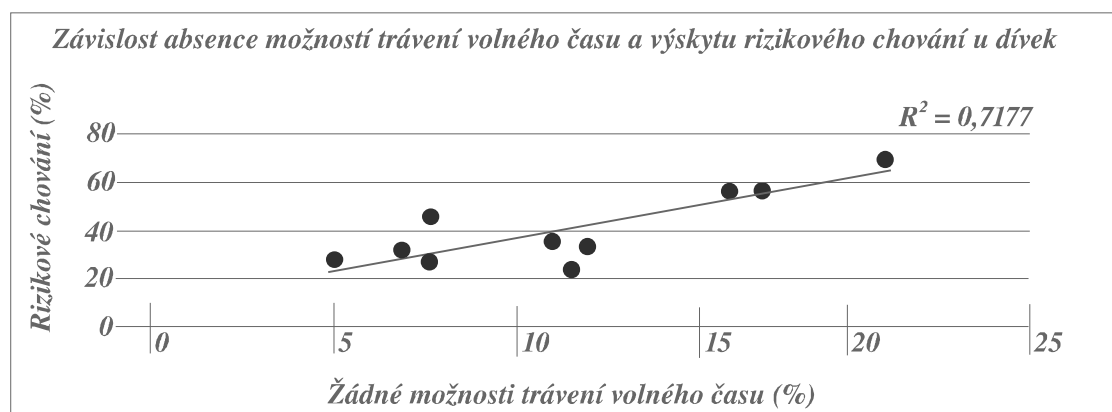
- a) nikdy jsem nic takového nezkusil/a
- b) zkusil/a jsem jednou
- c) zkusil/a jsem opakovaně
- d) pravidelně to provozuji

Pro tento účel jsem použila pouze odpovědi c) a d), tedy opakované nebo pravidelné rizikové chování. Vzájemný vztah výskytu rizikového chování a subjektivně vnímané absence možností trávení volného času byl prověřen pomocí testu nezávislosti a Spearmanovým pořadovým testem, a to jak pro soubor chlapců, tak pro soubor dívek. Následující grafy ukazují korelační závislost výskytu rizikového chování u chlapců a dívek a jimi subjektivně vnímané absence možností trávení volného času.

Zdroj: vlastní výzkum

Graf č. 3: Závislost absence možností trávení volného času a výskytu rizikového chování u chlapců
Korelační koeficient $r = 0,678$ v intervalu $0,5 \leq r < 0,7$ poukazuje na sílu korelace, která je v tomto intervalu hodnocena jako význačná těsnost.

Zdroj: vlastní výzkum

Graf č. 4: Závislost absence možností trávení volného času a výskytu rizikového chování u dívek
Korelační koeficient $r = 0,847$ v intervalu $0,7 \leq r < 0,9$ značí velkou těsnost. U dívek je tedy závislost výskytu rizikového chování na absenci možností trávení volného času vyšší než u chlapců.

Analýza situace

Ve všech zkoumaných faktorech vykazují jednotlivá města znatelné až výrazné rozdíly, které jsou dané z velké části specifickými charakteristikami každého z měst. Vzhledem k tématu příspěvku zde zmíněním pouze jeden z těchto faktorů. Jde o oblast činnosti městských samospráv, která je nejen velmi významná, ale je také výrazně ovlivnitelná. V následujícím textu podávám stručnou charakteristiku jednotlivých měst v této oblasti:

Kolín

V Kolíně byla funkce manažera prevence kriminality zřízena od roku 2008 na základě podmínky Ministerstva vnitra ČR o zařazení města do Městského projektu prevence kriminality Ministerstva vnitra ČR. Manažer je na úřadě zaměstnán formou dohody o pracovní činnosti a je současně ředitelem obecně prospěšné společnosti pracující v oblasti prevence ve městě. Na návrh manažera byla Radou města Kolína ustanovena pracovní skupina prevence kriminality, jejímiž členy jsou zástupci oblastí, kteří se problematikou bezpečnosti a sociálně patologickými jevy profesionálně zabývají. V posledních třech letech získalo město státní dotace na jedenáct projektů prevence kriminality, ve kterých převažovaly projekty sociální prevence (zbudování a vybavení sportovních plácků pro rizikovou mládež, informační kampaně atd.)¹ Město Kolín zatím nedisponuje vyhláškami, které by se vztahovaly k prevenci kriminality či bezpečnosti, neupravuje provoz výherních hracích přístrojů či konzumaci alkoholických nápojů na veřejných prostranstvích. Ačkoli výsledky z dotazníků v základních školách nejsou příliš příznivé, vzhledem k odborné koordinaci prevence kriminality ve městě v posledních letech se dá očekávat pozitivní vývoj.

Mladá Boleslav

Pozitivní přístup města Mladá Boleslav lze spatřovat v existenci účelového fondu Nová šance, zřízeném v roce 2005, jehož posláním je protidrogová prevence

¹ *Informace o podpořených projektech jednotlivých měst jsou získány z oficiálních stránek Ministerstva vnitra ČR: Oficiální stránky MV ČR. Podpořené projekty Městského programu prevence kriminality na rok 2009. [Cit. 31.5.2011].*
Dostupné z: <http://www.mvcr.cz/soubor/seznam-podporenych-projektu.aspx>.
Oficiální stránky MV ČR. Seznam podpořených projektů v rámci Městského programu prevence kriminality v roce 2010. [Cit. 30.5.2011].
Dostupné z: <http://www.mvcr.cz/soubor/seznam-podporenych-projektu-691365.aspx>.

na všech úrovních, podpora protidrogových a volnočasových aktivit, které směřují proti užívání drog, osvětová práce a vzdělávání, protidrogová prevence dětí, mládeže a veřejnosti. Město disponuje vyhláškami regulujícími provoz výherních hracích přístrojů (vyhláška snížila počet heren z původních 65 na 39)¹ či konzumaci alkoholických nápojů na veřejných prostranstvích². V posledních třech letech získalo město dotaci na šest projektů prevence kriminality, v nichž šlo zejména o informačně bezpečnostní projekty a jeden projekt zbudování sportovního plácku pro problematickou mládež.

Písek

V Písku je pozice manažera prevence kriminality zřízena od roku 2000, stejně jako pracovní skupina prevence kriminality, ve které jsou zastoupeni zástupci institucí městské policie, policie České republiky, úřadu práce, městského úřadu – protidrogový koordinátor atd. Ve městě jsou platné vyhlášky regulující provoz výherních hracích přístrojů (vyhláška obsahuje seznam ulic, kde nesmí být VHP provozovány)³ a konzumaci alkoholických nápojů na veřejných prostranstvích (vyhláška stanovuje místa ve městě, kde je zakázána konzumace alkoholu na veřejném prostranství)⁴. V letech 2009 – 2011 získalo město Písek dotaci na šest programů prevence kriminality, z nichž tři byly na rozšíření a propojení kamerového systému a zbylé preventivně informační pro rizikové skupiny obyvatelstva a odborně profesní pro strážníky Městské policie Písek.

Příbram

V Příbrami byla pozice manažera prevence kriminality zřízena na sklonku roku 2007, stejně tak jako pracovní skupina prevence kriminality na základě požadavku Ministerstva vnitra ČR o zařazení města do Městského projektu prevence kriminality. Pracovní skupina prevence kriminality je složena ze zástupců

-
- 1 *Oficiální stránky Statutárního města Mladá Boleslav. Vyhláška č 1/2009. [Cit. 31.5.2011]. Dostupné z: <http://www.mb-net.cz/?page=cz,vyhlasky>.*
 - 2 *Oficiální stránky Statutárního města Mladá Boleslav. Vyhláška č 1/2008. [Cit. 31.5.2011]. Dostupné z: <http://www.mb-net.cz/?page=cz,vyhlasky>.*
 - 3 *Oficiální stránky města Písek. Obecně závazná vyhláška č. 1/2010 o stanovení veřejně přístupných míst, na kterých je provozování výherních hracích automatů zakázáno. [Cit. 31.5.2011]. Dostupné z: <http://www.mesto-pisek.cz/soubory/dokument7712.pdf>.*
 - 4 *Oficiální stránky města Písek. Obecně závazná vyhláška č. 6/2009 k zabezpečení místních záležitostí veřejného pořádku spočívajících v omezení konzumace alkoholu na veřejném prostranství. [Cit. 1.6.2011]. Dostupné z: <http://www.mesto-pisek.cz/soubory/dokument7575.doc>.*

*Prevence jako odpovědnost městských samospráv
PhDr. Miroslava Horecká*

pracujících v oblasti prevence kriminality či práce s ohroženými dětmi a mládeží. Manažer je samostatnou jednotkou úřadu v přímé podřízenosti starosty města. Město disponuje vyhláškami regulujícími provoz VHP (vyhlášky obsahují seznam 42 ulic ve městě, kde mohou být VHP provozovány)! V posledních třech letech získala Příbram státní dotaci na 18 projektů prevence kriminality. Vzhledem k množství a typům podaných a podpořených projektů v rámci Městského programu prevence kriminality v posledních dvou letech a v přístupu města lze v Příbrami, stejně jako v Kolíně, očekávat pozitivní vývoj v oblasti prevence kriminality ve městě.

Tábor

V Táboře je pozice manažera prevence kriminality zřízena od roku 2001, je přiřazená k pozici zástupce velitele Městské policie. Komise pro bezpečnost a prevenci kriminality byla zřízena v roce 2000, její členové ale nejsou odborníci, jsou to zástupci nominovaní politickými subjekty v zastupitelstvu města. Město nedisponuje žádnými regulačními vyhláškami ohledně provozu VHP či konzumace alkoholu. Naopak, jedna městská vyhláška² stanovuje okruh vzdálenosti provozu VHP na 20 metrů od škol a dalších institucí vymezených v zákoně o loteriích, který je jinak určen minimální vzdáleností 100 metrů od těchto budov a zařízení.³ V letech 2009 – 2011 předložilo město Tábor pouze tři projekty na programy prevence kriminality, z toho dva na rozšíření městského kamerového systému a jeden na vybudování skateparku. Dotace na vybudování skateparku byla ministerstvem vnitra podmíněna zajištěním sociální asistence k podchycení rizikové mládeže. Ačkoli je již skatepark v provozu a dotace je vyúčtována, nikdo z kompetentních osob zatím otázku sociální asistence u skateparku neřešil. Vzhledem ke všem údajům získaným z výzkumu ve školách a k přístupu vedení města k problematice prevence se město Tábor jeví jako nejproblematictější ze zkoumaných měst.

- 1 *Oficiální stránky města Příbram. Obecně závazná vyhláška č. 3/2008 o stanovení míst, na kterých mohou být provozovány výherní hrací přístroje. [Cit. 31.5.2011]. Dostupné z: <http://www.pribram-city.cz/clanek.php?clid=4002&vid=263&nad=1>.
Oficiální stránky města Příbram. Obecně závazná vyhláška č. 2/2009, kterou se mění obecně závazná vyhláška č. 3/2008. [Cit. 31.5.2011]. Dostupné z: <http://www.pribram-city.cz/clanek.php?clid=4781&vid=263&nad=1>.
Oficiální stránky města Příbram. Obecně závazná vyhláška č. 1/2010, kterou se mění a doplňuje obecně závazná vyhláška č. 3/2008. [Cit. 31.5.2011]. Dostupné z: URL: <http://www.pribram-city.cz/clanek.php?clid=4836&vid=263&nad=1>.*
- 2 *Oficiální stránky města Tábor. Obecně závazná vyhláška města Tábora č. 08/2004 o povolení výherních hracích přístrojů. [Cit. 1.6.2011]. Dostupné z: http://www.tabor.cz/docstore/dulezite-dokumenty/vy_08_04.pdf.*
- 3 *Zákon č. 202/1990 Sb. o loteriích, ve znění zákona č. 149/1998 Sb.*

Závěr

Statistické dokázání korelace výskytu pravidelného a opakovaného rizikového chování na subjektivně vnímané absenci možností trávení volného času dětí 8. a 9. tříd základních škol ve zkoumaných městech je jednou z možností, jak měřit či srovnat iniciativu samospráv v oblasti prevence kriminality a rizikového chování. Povinnost zajistit dětem dostatečné a adekvátní možnosti k trávení volného času vyplývá obcím z několika zákonných norem.

Z podrobného popisu situace v jednotlivých městech vyplývá, že míra trestné činnosti ve městě (středočeská města jsou mnohem více zatížena kriminalitou než města jihočeská), nesouvisí s výskytem rizikového chování u dětí. Výskyt rizikového chování u dětí s mládeže závisí na konkrétním přístupu města, jakým způsobem se staví k podpoře zdravého životního stylu obecně a jaké podmínky v oblasti prevence zajišťuje svým obyvatelům. Okruh působnosti samospráv je velmi široký, některé jsem naznačila ve výčtu aktivit a přístupů jednotlivých měst výše. Městské samosprávy mají tedy mnoho možností, jak ovlivňovat situaci v této oblasti ve svých městech.

PhDr. Miroslava Horecká, horecka@volny.cz

Literatura

Karabec, Z. (2005). *Úloha kriminologie při vytváření trestní politiky*. In: Význam kriminologického skúmania a jeho využitie pre trestno-právnu prax. p. 20. Bratislava: Akademia policajného zboru

Novotný, O., Zapletal, J. et al. (2004). *Kriminologie*. ASPI Publishing, Praha.

Právní předpisy

Zákon č. 104/1991 Sb. o Úmluvě o právech dítěte

Zákon o obcích (obecní zřízení) č. 128/2000 Sb. ve znění pozdějších zákonů

Zákon č. 129/2000 Sb. o krajích

Zákon č. 202/1990 Sb. o loteriích, ve znění zákona č. 149/1998 Sb.

Zákon č. 359/1999 Sb. o sociálně právní ochraně dětí

Zákon č. 379/2005 Sb. o opatřeních k ochraně před škodami působenými tabákovými výrobky, alkoholem a jinými návykovými látkami

Prevence jako odpovědnost městských samospráv
PhDr. Miroslava Horecká

Internetové zdroje

Oficiální stránky města Písek. *Obecně závazná vyhláška č. 1/2010 o stanovení veřejně přístupných míst, na kterých je provozování výherních hracích automatů zakázáno.*

[Cit. 31.5.2011]. Dostupné z: <http://www.mesto-pisek.cz/soubory/dokument7712.pdf>.

Oficiální stránky města Písek. *Obecně závazná vyhláška č. 6/2009 k zabezpečení místních záležitostí veřejného pořádku spočívajících v omezení konzumace alkoholu na veřejném prostranství.* [Cit. 1.6.2011]. Dostupné z: <http://www.mestopisek.cz/soubory/dokument7575.doc>.

Oficiální stránky města Příbram. *Obecně závazná vyhláška č. 1/2010, kterou se mění a doplňuje obecně závazná vyhláška č. 3/2008.* [Cit. 31.5.2011].

Dostupné z: URL: <http://www.pribram-city.cz/clanek.php?clid=4836&vid=263&nad=1>.

Oficiální stránky města Příbram. *Obecně závazná vyhláška č. 2/2009, kterou se mění obecně závazná vyhláška č. 3/2008.* [Cit. 31.5.2011].

Dostupné z: <http://www.pribram-city.cz/clanek.php?clid=4781&vid=263&nad=1>.

Oficiální stránky města Příbram. *Obecně závazná vyhláška č. 3/2008 o stanovení míst, na kterých mohou být provozovány výherní hrací přístroje.* [Cit. 31.5.2011].

Dostupné z: <http://www.pribram-city.cz/clanek.php?clid=4002&vid=263&nad=1>.

Oficiální stránky města Tábor. *Obecně závazná vyhláška města Tábora č. 08/2004 o povolování výherních hracích přístrojů.* [Cit. 1.6.2011].

Dostupné z: http://www.tabor.cz/docstore/dulezite-dokumenty/vy_08_04.pdf.

Oficiální stránky MV ČR. *Podpořené projekty Městského programu prevence kriminality na rok 2009.* [Cit. 31.5.2011]. Dostupné z: <http://www.mvcr.cz/soubor/seznam-podpořených-projektů.aspx>.

Oficiální stránky MV ČR. *Seznam podpořených projektů v rámci Městského programu prevence kriminality v roce 2010.* [Cit. 30.5.2011].

Dostupné z: <http://www.mvcr.cz/soubor/seznam-podpořených-projektů-691365.aspx>.

Oficiální stránky MV. *Schválené projekty městského programu prevence kriminality na rok 2011.* [Cit. 31.5.2011]. Dostupné z: <http://www.mvcr.cz/soubor/schvalene-projekty-web-1.xls.aspx>.

Oficiální stránky MV ČR. *Strategie prevence kriminality na léta 2008–2011.*

[Cit. 29.5.2011]. Dostupné z: <http://www.mvcr.cz/clanek/programy-prevence-kriminality.aspx>

Oficiální stránky Statutárního města Mladá Boleslav. *Vyhláška č. 1/2008.* [Cit. 31.5.2011].

Dostupné z: <http://www.mb-net.cz/?page=cz,vyhlasky>.

Oficiální stránky Statutárního města Mladá Boleslav. *Vyhláška č. 1/2009.* [Cit. 31.5.2011].

Dostupné <http://www.mb-net.cz/?page=cz,vyhlasky>.

Pan American Health Organisation. *Promotion and Protecting Health.* [Cit. 29.5.2011].

Dostupné z: http://www.paho.org/English/D/ops98-02_ch05.pdf.

WHO. *Health Promotion Glossary.* [Cit. 29.5.2011].

Dostupné z: http://whqlibdoc.who.int/hq/1998/WHO_HPR_HEP_98.1.pdf.

Trestněprávní odpovědnost mladistvých

Mgr. Adam Kafka

*Trestněprávní odpovědnost mladistvých
Mgr. Adam Kafka*

Abstrakt

Příspěvek se věnuje historickému vývoji, účelu zákona o soudnictví ve věcech mládeže, základním zásadám a výkonu soudnictví ve věcech mládeže. Zmiňuje vybrané klíčové pojmy (odpovědnost mladistvého, provinění, zánik trestnosti), opatření ukládána mladistvým (účel, druhy opatření – výchovná, ochranná, trestní) a charakterizuje řízení ve věcech mladistvých (příslušnost, subjekty zúčastněné na řízení, omezení osobní svobody mladistvého, ochrana soukromí mladistvých, zvláštní způsoby řízení). Stručně jsou charakterizována specifika řízení ve věcech dětí mladších 15 let.

Klíčová slova

Zákon o soudnictví ve věcech mládeže, trestní zákon, trestní řád, trestní řízení, soud pro mládež, mladistvý, dítě mladší patnácti let, provinění, výchovná opatření, ochranná opatření, trestní opatření, vazba, ochrana soukromí mladistvého.

Abstract

The article concerns the historical evolution and the purpose of the Juvenile Justice Act, basic principles and administration of juvenile sentencing. It makes reference to chosen concepts (liability of juvenile, wrongful act, forfeiture of punishability), measures imposed to juveniles (the purpose, types of measures – educational, protective, penal) and characterizes proceeding in juvenile cases (jurisdiction, subjects involved in proceeding, custody of juvenile person, protections, protection of privacy of juveniles, special kinds of proceedings). The specific character of the proceeding in the cases of children under 15 y.o. is described in brief.

Key words

The juvenile justice act, the criminal code, the code of criminal procedure, the criminal proceeding, the juvenile, the child under 15 y.o., the wrongful act, the educational measures, the protective measures, the penal measures, the custody, the protection of privacy of the juvenile.

Úvod

Cílem tohoto příspěvku je srozumitelným způsobem přiblížit odborníkům – neprávnickům zejména z řad psychologů a sociálních pracovníků – současnou právní úpravu v oblasti trestního práva hmotného a procesního, týkající se kriminální delikvence mladistvých (okrajově i dětí mladších 15 let).

Historický vývoj

Přestože se již krátce po začátku 20. století objevují v tehdejší Rakousko-Uhersku snahy o vytvoření komplexního kodexu, týkajícího se trestání a soudnictví mladistvých, s ohledem na historické konsekvence nebyly tyto naplněny. Po první světové válce kodifikovaly v Evropě samostatné trestní právo mládeže např. Itálie, Francie, Německo, Nizozemí, Rakousko, Španělsko a v roce 1931 se k těmto zemím připojilo i Československo zákonem ze dne 11. března 1931, č. 48 Sb. z. a n., o trestním soudnictví nad mládeží. Šlo o moderně koncipovaný právní předpis, který jednak komplexně upravil trestní odpovědnost mladistvých (14 až 18 let) a trestněprávní následky jejich činů, jednak jasně definoval svůj účel a stanovil odchylky trestního řízení ve věcech mládeže. Nicméně tento zákon platil na celém území Československa pouze osm let. Po únorovém komunistickém převratu byl přijat nový trestní zákon podle sovětského stříhu, zákon č. 86/1950 Sb., kde již samostatné trestní právo mládeže nemělo své místo. Samostatné právní normy se tak česká právní úprava dočkala až 1. 1. 2004, kdy vstoupil v účinnost zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (zákon o soudnictví ve věcech mládeže) – dále jen z.s.m.

Účel zákona, základní zásady, výkon soudnictví ve věcech mládeže

Účel zákona vymezuje hned §1 odst. 2 z.s.m. Vychází z koncepce tzv. restorativní justice, kdy cílem je především obnovení poškozených mezilidských vztahů a náprava způsobených křivd. Akcentuje se postavení poškozeného, mladistvý či dítě mladší patnácti let mají přijmout osobní, nikoliv pouze formální odpovědnost za své protiprávní jednání. Výběr vhodného opatření má nasměrovat další sociální vývoj mladistvého či dítěte mladšího patnácti let a snížit riziko recidivy delikventního chování. V ust. § 3 z.s.m jsou upraveny základní zásady z.s.m. Zákon zavedl speciální soudy pro mládež, nicméně jedná se o specializaci funkční, kdy soudnictví ve věcech mládeže vykonávají specializované senáty okresních, krajských, vrchních soudů a Nejvyššího soudu.

Odpovědnost mladistvého

Za mladistvého se dle ust. § 2 odst. 1 písm. c) z.s.m. považuje ten, kdo v době spáchání provinění dovršil patnáctý rok a nepřekročil osmnáctý rok svého věku. V ust. § 5 odst. 1 pak z.s.m. zavedl tzv. podmíněnou či relativní trestní odpovědnost či příčetnost mladistvého. Vedle matrikového věku je zde také zohledněn tzv. věk mentální, zohledňující celkovou biologickou, psychickou, rozumovou a sociální vyspělost pachatele. Mladistvý tak dle citovaného ustanovení není trestně odpovědný v případě, že není rozumově a mravně vyspělý a zároveň není schopen rozpoznat protiprávnost nebo ovládat své jednání. V takovém případě pak proti takové osobě může být užito postupů a opatření uplatňovaných u dětí mladších patnácti let.

Provinění

Z.s.m. v ust. § 6 odst. 1 stručně uvádí, že trestný čin spáchaný mladistvým se nazývá provinění. Je tedy nutno vycházet z obecné definice trestného činu v ust. § 13 odst. 1 trestního zákoníku: „Trestným činem je protiprávní čin, který trestní zákon označuje za trestný a který vykazuje znaky uvedené v takovém zákoně“. Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, účinný od 1. 1. 2010, tak opustil dosavadní formálně materiální pojetí trestného činu, kdy k trestní odpovědnosti bylo potřeba i naplnění materiální stránky trestného činu, resp. provinění, tedy určitého stupně nebezpečnosti činu pro společnost. Na subsidiární užití trestního zákoníku ohledně provinění, spáchaného mladistvým, pak výslovně odkazuje ust. § 6 odst. 2 z.s.m.

Zánik trestnosti

Vedle promlčení trestního stíhání (§ 8 z.s.m.) zakotvuje ust. § 7 z. s. m. zvláštní formu zániku trestnosti činu u mladistvých – účinnou lítost. Nejde o institut zcela nový, obdobná úprava byla zakotvena v ust. § 65 odst. 2 trestního zákona, ve znění účinném do 31. 12. 2003. V případě splnění stanovených předpokladů dochází k zániku trestnosti činu u mladistvého ex lege, odpovídajícím rozhodnutím soudu (příp. státního zástupce) je pak zastavení trestního stíhání mladistvého, které má přednost před případnou aplikací odklonů. Byť citované ustanovení výslovně nepožaduje, aby se mladistvý k činu doznal, doznání a účinná lítost jsou s ohledem na smysl institutu zcela nezbytné, jen za těchto okolností pak lze hovořit o dobrovolnosti, pokud jde o odstranění škodlivého následku činu, a jen v takovém případě může mladistvý projevit snahu po nápravě.

Opatření ukládána mladistvým

Účel opatření, ukládaných mladistvým, tak jak jej definuje ust. § 9 odst. 1 z.s.m., je především vytvoření podmínek pro sociální a duševní rozvoj mladistvého se zřetelem k jím dosaženému stupni rozumového a mravního vývoje, osobním vlastnostem, k rodinné výchově a k prostředí mladistvého, z něhož pochází, i jeho ochrana před škodlivými vlivy a předcházení dalšímu páchaní provinění. Oproti účelu trestu u dospělých pachatelů (§ 23 odst. 1 trestního zákoníku) zde zákonodárce záměrně vynechává jako účel opatření ochranu společnosti před pachateli trestných činů, byť alespoň v případě nepodmíněného trestního opatření odnětí svobody je tento účel rovněž sledován.

Akcentována je tedy výchovná funkce opatření, u mladistvého delikventa je vždy obecně větší šance, že se trestné činnosti napříště vyvaruje. Trestní právo mladistvých tedy směřuje především in futuro a namísto vžitého termínu trest je sociální reakce společnosti na provinění mladistvého označována pojmem opatření, který sice může rovněž zahrnovat újmu a odplatu za předchozí delikt (trestní opatření), ale hlavní obsah spočívá především v aktivním zacházení a působení na dospívajícího jedince.

Zákon rozlišuje (§ 10 z.s.m.) opatření výchovná, ochranná a trestní. Výchovná opatření (§ 15 odst. 2 z.s.m.) mohou být mladistvému pak ukládána s jeho souhlasem ještě před rozhodnutím ve věci samé, tedy i státním zástupcem v přípravném řízení. Výchovné povinnosti (§ 18 z.s.m.) a výchovná omezení (§ 19 z.s.m.) zákon uvádí jen demonstrativně, je možné a často i účelně mladistvému uložit výchovné povinnosti (výchovná omezení) v zákoně výslovně neuvedené. S výjimkou ochranné výchovy jsou ochranná opatření (§ 21 odst. 1 z.s.m.) ukládána podle příslušných ustanovení trestního zákoníku, ochranná výchova pak podle ust. § 22 odst. 1 z.s.m.

Zákon předpokládá i rozhodnutí o přeměně ochranné výchovy na ústavní a naopak, resp. rozhodnutí o podmíněném umístění mladistvého mimo výchovné zařízení. Vlastní výkon ochranné výchovy pak upravuje zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a preventivně výchovné péči ve školských zařízeních, ve znění pozdější předpisů. Druhy trestních opatření pak zákon taxativně uvádí v ust. § 24 odst. 1 z.s.m. Shora naznačený výchovný účel opatření, ukládaných mladistvým, je akcentován i v případě nepodmíněného trestního opatření odnětí svobody – podle § 31 odst. 2 z.s.m. nepodmíněné odnětí svobody může soud

pro mládež mladistvému uložit jen tehdy, jestliže by s ohledem na okolnosti případu, osobu mladistvého nebo předchozí použitá opatření uložení trestního opatření zjevně nepostačovalo k dosažení účelu tohoto zákona. Nepodmíněné trestní opatření pak mladiství, kteří nedosáhli devatenácti let věku, vykonávají odděleně od ostatních odsouzených, ve věznici nebo ve zvláštním oddělení pro mladistvé, s uplatňováním vnitřní diferenciací (§ 31 odst. 4 z.s.m.).

V určitých situacích je vhodné neukládat mladistvému opatření trestní, byť nejsou splněny podmínky odklonů v trestním řízení. Z.s.m. na to pamatuje v ust. § 11 – upuštění od uložení trestního opatření a § 14 – podmíněné upuštění od uložení trestního opatření. Zejména druhé citované ustanovení, kdy má soud možnost po určité dobu od rozhodnutí sledovat chování mladistvého a případně své rozhodnutí revidovat (rozhodnout dodatečně o uložení trestního opatření), se jeví jako vysoce efektivní; v situaci, kdy je mladistvému zároveň s rozhodnutím o podmíněném upuštění ukládáno opatření výchovné (typicky výchovná povinnost dle § 18 odst. 1 písm. e) nebo d) z.s.m.) je mladistvý vhodně motivován k jeho splnění.

Řízení v trestních věcech mladistvých

Řízení v trestních věcech mladistvých upravuje Díl 7 Hlavy II. z.s.m. Na otázky, výslovně z.s.m. neupravené, se užije obecných předpisů – trestní řád.

Ustanovení § 40 z.s.m. vymezuje okruh další subjektů, se kterými orgány činné v trestním řízení spolupracují k dosažení účelu z.s.m.

Místně příslušným je zpravidla soud pro mládež, v jehož obvodu mladistvý bydlí, a nemá-li stálé bydliště, soud v jehož obvodu se zdržuje nebo pracuje (§ 37 odst. 1 z.s.m.). Pokud jde o společné řízení proti mladistvému, toto lze konat jen výjimečně, jestliže je to nutné pro všestranné a objektivní objasnění věci a není to na újmu mladistvého (§ 38 odst. 2 z.s.m.).

Ve věcech mladistvých nelze vydat trestní příkaz (§ 63 z.s.m.). Dále, nejde-li o řízení proti uprchlému, hlavní líčení a veřejné zasedání nelze konat v nepřítomnosti mladistvého (§ 64 odst. 1 z.s.m.). Je tak zdůrazněna samotná výchovná funkce řízení před soudem.

Mladistvý musí mít obhájce už od okamžiku, kdy jsou proti němu použita opatření podle z.s.m. nebo provedeny úkony podle trestního řádu, ledaže nelze

provedení úkonu odložit a vyrozumění obhájce o něm zajistit (§ 42 odst. 2 z.s.m.). Zákon v určitých situacích počítá s nutnou obhajobou i ve vykonávacím řízení a v řízení o mimořádných opravných prostředcích (§ 42 odst. 3, 4 z.s.m.).

Zákonný zástupce mladistvého je oprávněn mladistvého zastupovat a činit úkony, uvedené v ust. § 43 odst. 1 z.s.m. Nemůže-li svá práva vykonávat a je nebezpečí z prodlení, má být mladistvému ustanoven kolizní opatrovník (§ 43 odst. 2 z.s.m.). Oprávnění zákonného zástupce mladistvého logicky zanikají (s výjimkou oprávnění k podání opravného prostředku podle § 247 odst. 2 tr. řádu a § 72 odst. 2 z.s.m.) dnem, kdy mladistvý dosáhne zletilosti. Oproti tomu, podat opravné prostředky ve prospěch mladistvého, a to i proti jeho vůli, může příslušný orgán sociálně právní ochrany dětí, a to do dovršení devatenácti let věku mladistvého (§ 72 odst. 1, § 73 odst. 2 z.s.m.), kdy obecně končí jeho účast v řízení ve věcech mladistvých.

Vazba mladistvého

Mladistvý může být vzat do vazby jedině tehdy, nelze-li účelu vazby dosáhnout jinak (§ 46 odst. 1 z.s.m.). Vazební důvody upravuje stejně jako u dospělých pachatelů ust. § 67 trestního řádu. Rozeznáváme tedy vazbu tzv. útěkovou (§ 67 písm. a) tr. řádu), koluzní (§ 67 písm. b) tr. řádu) a předstižnou (§ 67 písm. c) tr. řádu). Odlišně od obecných předpisů upravuje z.s.m. u mladistvých trvání vazby. Vazba nesmí trvat déle než dva měsíce, u zvlášť závažných provinění (úmyslné trestné činy, na něž trestní zákon stanoví trest odnětí svobody s horní hranicí trestní sazby nejméně deset let – § 14 odst. 3 trestního zákoníku) pak šest měsíců. Tato lhůta může být dvakrát prodloužena až o dva resp. šest měsíců – jedenkrát v přípravném řízení na návrh státního zástupce soudem pro mládež a jedenkrát v řízení před soudem na návrh předsedy senátu soudu pro mládež nadřízeným soudem pro mládež. Nad rámec obecných institutů náhrady vazby zárukou, dohledem, slibem či peněžitou zárukou (§ 73 a § 73a trestního řádu) lze vazbu u mladistvého nahradit také jeho umístěním v péči důvěryhodné osoby.

Ochrana soukromí mladistvého

Ochrana soukromí mladistvého, zmíněná již na začátku příspěvku jako základní zásada z.s.m., má zamezit stigmatizaci mladistvého z probíhajícího řízení, která by do budoucna mohla mít negativní vliv na jeho vývoj. Ustanovení § 52 z.s.m. stanoví zákaz zveřejňování takových informací o řízení proti mladistvému, kterými by bylo ohroženo dosažení účelu trestního řízení a které odporují

Trestněprávní odpovědnost mladistvých
Mgr. Adam Kafka

požadavku ochrany osobnosti mladistvého a osobních údajů, a to i jiných osob zúčastněných na řízení. V ust. § 53 z.s.m. je pak stanoven rozsah tohoto zákazu a povinnosti osob, kterým byly informace za zákonným účelem sděleny.

Zásada neveřejnosti (§ 54 z.s.m.) se uplatní v hlavním líčení a veřejném zasedání v rámci zákonné výjimky z ústavní zásady veřejného projednávání věci před soudem (čl. 96 odst. 2 Ústavy a čl. 38 odst. 2 Listiny základních práv a svobod). Vyloučením veřejnosti zákon sleduje nejen zájem na ochraně soukromí mladistvého a omezení psychických otřesů mladistvého spojených s nadměrnou pozorností veřejnosti, ale i zamezení projevu falešných sympatií a solidarity ze strany přítomných. Na návrh mladistvého ovšem může být hlavní líčení nebo veřejné zasedání konáno veřejně (§ 54 odst. 1 z.s.m.). Rozsudek se vyhláší vždy veřejně, ovšem pravomocný rozsudek pak může být ve veřejných sdělovacích prostředcích uveřejněn jen tzv. anonymizovaný (§ 53 odst. 3). Výjimku z tohoto ustanovení přinesla novela zákonem č. 253/2006 Sb., kdy podle § 54 odst. 4 písm. b) z.s.m. může předseda senátu s přihlédnutím k osobě mladistvého a povaze a charakteru provinění rozhodnout, je-li to třeba k ochraně společnosti, se zveřejněním pravomocného rozsudku s osobními údaji mladistvého.

Řízení ve věcech dětí mladších patnácti let

Řízení ve věcech dětí mladších patnácti let upravuje Hlava III z.s.m. Dítětem mladším patnácti let (dále jen dítě) se pak rozumí ten, kdo v době spáchání činu jinak trestného nedovršil patnáctý rok věku (§ 2 odst. 1 písm. b) z.s.m.). Z.s.m. jasně stanoví, že dítě mladší patnácti let není trestně odpovědné (§ 89 odst. 1 z.s.m.). Proto jej nelze sankcionovat prostředky trestního práva a ani řízení proti němu nemůže probíhat dle trestního řádu. Cílem řízení je zjistit, zda došlo ke spáchání činu jinak trestného, zda jej spáchalo podezřelé dítě a případně rozhodnout o uložení opatření.

Svým charakterem jde o nesporné řízení, soud postupuje podle příslušných ustanovení občanského soudního řádu (§ 96 z.s.m.). Proto soudnictví nad touto skupinou trestně neodpovědných pachatelů vykonávají zpravidla soudci pro mládež, kteří jsou jinak činní jako soudci obecných soudů na opatrovnickém úseku. Řízení je zahájeno zpravidla na návrh státního zástupce (§ 90 odst. 1 z.s.m.), soud však může řízení zahájit i bez takového návrhu (§ 90 odst. 2 z.s.m.). V řízení je dítě zastoupeno opatrovníkem, kterým je vždy advokát (§ 91 odst. 2 z.s.m.). V řízení nemusí být dítě vyslechnuto, jeho názor ve věci

však musí být vždy zjištěn (§ 92 odst. 1 z.s.m.). Na základě provedeného řízení, pokud je jednání dítěte prokázáno, soud buď usnesením rozhodne o upuštění od uložení opatření (§ 93 odst. 8 z.s.m.) nebo rozsudkem o uložení opatření. Opatření, která mohou být dítěti uložena, jsou taxativně vymezena v ust. § 93 odst. 1 z.s.m.

Závěr

Současnou právní úpravu na úseku soudnictví mládeže možno hodnotit jako moderní přístup k řešení juvenilní delikvence, který vytváří vhodné podmínky pro výchovné působení na děti mladší patnácti let a mladistvé. Některé instituty z.s.m. jsou logicky využívány častěji než jiné, nicméně lze konstatovat, že aplikace zákona v praxi nečiní významnější problémy a jedná se o účinný nástroj v boji za snížení kriminality mládeže.

*Mgr. Adam Kafka, akafka@msoud.brn.justice.cz
Městský soud v Brně*

Literatura

Šámal, P. a kol. (2004). *Zákon o soudnictví ve věcech mládeže*. Komentář.

Praha: C. H. Beck

Šámal, P. a kol. (2005). *Trestní řád*. Komentář I. Díl. 5. vydání. Praha: C. H. Beck.

Právní předpisy

Zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (zákon o soudnictví ve věcech mládeže), v platném znění

Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, v platném znění

Zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním (trestní řád), v platném znění

Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně právní ochraně dětí, v platném znění

Zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů, v platném znění

Ústavní zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, v platném znění

Usnesení předsednictva České národní rady č. 2/1993 Sb., o vyhlášení Listiny základních práv a svobod jako součásti ústavního pořádku České republiky

Zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon

Zákon Národního shromáždění republiky Československé č. 48 Sb. z. a n., o trestním soudnictví nad mládeží

Multidisciplinární spolupráce v práci s rizikovou mládeží

PhDr. Daniela Květenská, Ph.D.

*Multidisciplinární spolupráce v práci s rizikovou mládeží
PhDr. Daniela Květenská, Ph.D.*

Abstrakt

Multidisciplinární spolupráce se rozvíjí v řadě odvětví pomáhajících profesí. Tento trend platí i v oblasti práce s ohroženým dítětem. V práci s delikventní mládeží je nutná spolupráce orgánu sociálně právní ochrany, orgánů činných v trestním řízení, probační a mediační služby, nevládních a neziskových organizací zabývajících se sanací rodiny a sociální prací s ohroženým dítětem. Příspěvek se zaměřuje na možnosti a formy multidisciplinární spolupráce v práci s rizikovou mládeží. Vymezeny budou role jednotlivých institucí zapojených do spolupracujících týmů usilujících o efektivní kooperaci. Budou zmíněny příklady dobré praxe týmů pro mládež, case managementu a případových konferencí.

Klíčová slova

Riziková mládež, ohrožené dítě, multidisciplinární spolupráce, případové konference, case management.

Abstract

Multidisciplinary cooperation is developing in many spheres helping professions. This trend is also in the work with the child at risk. In working with delinquent youth requires the cooperation of the social-legal protection, institutions of law enforcement, probation and mediation services, and non-profit organizations engaged in rehabilitation of the family and social work with children at risk. The paper focuses on possibilities and forms of multidisciplinary cooperation in working with youth at risk. Will be defined roles of each institution involved in cooperative teams to ensure effective cooperation. Will be discussed examples of good practice of youth teams, case management and case conferences.

Key words

Risk youth, child at risk, multidisciplinary collaboration, case conferences, case management

Úvod

Příspěvek se zaměřuje na možnosti multidisciplinární spolupráce s dítětem, které se dostalo do obtížné životní situace a má problémy, které ohrožují jeho další příznivý vývoj. Pro účely tohoto příspěvku upřednostním využívání pojmu *riziková mládež*, pokládám tento pojem pro účely tohoto článku za výstižnější, než pojem *ohrožené dítě*, používaný v současné odborné literatuře. Označení *rizikový* je podle Labátha (2001) používáno v souvislosti s problémy sociální adaptace mládeže. Rizikovost v tomto smyslu znamená větší náchylnost, vyšší ohrožení psychosociálního vývoje na rozdíl od standardní populace. Rizikovou mládeží rozumíme dospívající, u kterých je vzhledem k působení více faktorů zvýšena pravděpodobnost selhání v sociální a psychické oblasti.

Pojmem *multidisciplinární* je rozuměno mnohooborové, víceoborové, spojující více oborů. V této souvislosti je používán také pojem *interdisciplinární*, který lze pokládat za synonymum. V zahraniční anglosaské literatuře je používán pojem multidisciplinární, v České republice byl s rozvojem sociální práce a dalších pomáhajících profesí používán pojem interdisciplinární. Pro účely této stati budu upřednostňovat pojem multidisciplinární. Formy multidisciplinární spolupráce se uplatňují v oblastech: péče o duševní zdraví a psychiatrie, hospicové péče, domácího násilí, péče o seniory, práce s rizikovou mládeží, atd. Právě v oblasti práce s rizikovou mládeží lze v několika posledních letech sledovat snahy o rozvoj multidisciplinární spolupráce.

Pojmy *týmová práce* a *multidisciplinární spolupráce* jsou zmiňovány v poslední době v souvislosti s moderní sociální prací. Multidisciplinární tým je založen na myšlence spolupráce specialistů a koordinace postupu. Nejedná se o hierarchický systém, zástupci jednotlivých profesí do týmu vnášejí specifické dovednosti a spolupracují s dalšími institucemi i s osobami náležejícími do klientovy sociální sítě (Matoušek, Koláčková, Kodymová et al. 2005). V praxi se ukázala potřeba ještě těsnější multidisciplinární spolupráce v řešení konkrétních případů, které řešilo najednou více subjektů (například OSPOD, policie, středisko výchovné péče, škola, nízkoprahové zařízení pro děti a mládež). Z této potřeby vznikla snaha o různé formy multidisciplinární spolupráce: case management, případové konference či *Systém včasné intervence*¹ v oblasti práce s rizikovou mládeží.

¹ *systém včasné intervence* je název pro systémové propojení institucí zabývajících se trestnou činností dětí a mládeže. Systém je založen na počítačovém propojení a následné spolupráci všech subjektů na území určitého města.

Metody

Multidisciplinární spolupráce v oblasti práce s rizikovou mládeží se v odborné literatuře prezentuje – jak bylo uvedeno výše – různými názvy pro formy kooperace: case management, případové konference, týmy pro mládež, Systém včasné intervence. Ve skutečnosti mají tyto formy součinnosti společného jmenovatele: jedná se o *spolupráci v síti ve prospěch klienta*. Základní metodou z hlediska sociální práce je případová práce s klientem.

Jedna z forem týmové spolupráce ve prospěch klienta – rizikového dítěte, je *case management*. Český ekvivalent k tomuto výrazu – *případové vedení* – není příliš využíván, přesto dobře vystihuje podstatu této formy práce s klientem. V praxi se můžeme setkat s tzv. *případovými konferencemi*, což můžeme pokládat za identickou formu spolupráce. Matoušek (2003) *případové konference* charakterizuje jako porady věnované diskusi o případu, jíž se účastní členové rodiny, případně další blízcí lidé a zástupci institucí, které mají s klientovými problémy co do činění. Podobné případové konference zaměřené na mladistvé opouštějící ústavní výchovu iniciuje například občanské sdružení Člověk hledá člověka.

Autorky Konvičková a Bechyňová (2008) popisují případové konference o něco podrobněji. Definují případové konference jako plánované a koordinované multidisciplinární setkání odborníků, kteří s ohroženým dítětem pracují ve své každodenní praxi. Multidisciplinární tým odborníků je pak pro rodinu podpůrnou sítí. Podle uvedených autorek (ibid) nejčastěji tento tým tvoří: pracovník sociálně právní ochrany, pracovník občanského sdružení zabývajícího se sanací rodiny, třídní učitel dítěte nebo výchovný poradce, pracovník speciálně pedagogického centra, lékař nebo zdravotní sestra, atd. Případové konference, nebo pouze její části, se mohou zúčastnit rodiče a dítě.

Cílem případové konference je zajistit:

- Objektivní posouzení situace z různých úhlů pohledu prostřednictvím multidisciplinárního týmu.
- Stanovení cíle, ke kterému sanace rodiny vede, a jeho případové přehodnocení.
- Stanovení dílčích cílů a reálných kroků v konkrétním časovém horizontu.

- Určení dílčí zodpovědnosti zúčastněných subjektů.
- Koordinaci multidisciplinární práce s rodinou.
- Zamezení živelnosti v práci s rodinou, tzn. Prevence velmi častých situací, kdy každá instituce pracuje s rodinou na rozdílných cílech a doporučení jednotlivých institucí jsou mnohdy proti sobě.
- Určení pravidel pro vyhodnocování (Bechyňová, Konvičková 2008).

Matoušek a Pazlarová (2010) se ve své publikaci zabývají plánováním formou případových konferencí a popisují konkrétní kroky k přípravě, průběhu a vytvoření individuálního plánu pomoci rodině.

Podle Metodického doporučení Ministerstva práce a sociálních věcí ČR (Metodické doporučení MPSV č. 2/2011, www.mpsv.cz) mohou být účastníky případové konference všichni, kdo mají ze zákona právo nebo povinnost vystupovat k ochraně a zájmu dítěte.

Případové konference se účastní:

- a) vždy orgán sociálně právní ochrany (nejčastěji obecní úřad či obecní úřad obce s rozšířenou působností), který je zpravidla i svolavatelem případové konference,
- b) podle potřeby se v daném případě mohou účastnit: škola a školské zařízení, lékař či zástupce zdravotnického zařízení a jiného zařízení pro děti (domov pro osoby se zdravotním postižením, zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc), soudce, policisté, státní zástupce, pracovník probační a mediační služby, představitelé nestátních organizací poskytujících sociálně aktivizační služby rodinám s dětmi a další odborníci (psycholog, mediátor, atd.),
- c) dítě, jeho rodiče nebo jiné osoby odpovědné za jeho výchovu a další členové širší rodiny nebo příbuzní dítěte. Dítě ani rodiče nemusí být účastni po celou dobu případové konference.

Doporučený počet účastníků případové konference je maximálně 10 až 15 osob. Uvedené metodické doporučení MPSV ČR se na obecné úrovni zabývá průběhem případových konferencí, doporučuje však i formu výstupu.

Poněkud odlišnou formou spolupráce nabízí projekt *Systém včasné intervence*. Zatímco pro case management či ekvivalentní případové konference je zásadní

osobní setkání odborníků s klientem, v Systému včasné intervence jde o cílené a včasné předávání informací elektronickou cestou. Cílem projektu Systém včasné intervence je – obdobně jako u ostatních multidisciplinárních týmů – efektivně pomáhat dětem, u kterých jsou zjištěny nějaké problémy, například výchovné problémy nebo potíže s různými závislostmi. Systém včasné intervence je také založen na úzké spolupráci zástupců škol, magistrátu, středisek výchovné péče, pedagogicko psychologické poradny, městské policie, státní policie, soudu, státních zastupitelství, probační a mediační služby a zástupců neziskových organizací. Tato forma však není vyhrazena pouze počítačové síti. Podporou virtuálního propojení institucí jsou tzv. *týmy pro mládež*, které jsou postaveny na osobní spolupráci odborníků a jejich setkání. Tým určuje strategie, řeší konkrétní složitější případy, stanovuje individuální plány a přístupy, zobecňuje postupy a definuje potřebu existence resocializačních a probačních programů, které jsou následně aplikovány v konkrétních případech k ochraně dětí a mládeže a zajištění plnění správných funkcí ohrožených nebo dysfunkčních rodin. Projekt „Systém včasné intervence a Tým pro mládež“ pochází z dílny odboru prevence kriminality Ministerstva vnitra ČR a využívá stávající legislativu a existující strukturu institucí veřejné správy. Cílem je nastavení efektivní spolupráce mezi institucemi, do jejichž působnosti spadá péče o ohrožené děti a jejich rodiny. Městy, realizujícími projekt Systému včasné intervence, jsou: Hradec Králové, Svitavy, Nový Jičín, Ostrava, Mělník, Olomouc, Šumperk, Praha 2-městská část, Náchod, Třebíč (Systém včasné intervence, www.imc.cz).

Hlavním a řídicím článkem multidisciplinárních týmů pro děti – kterými myslíme děti do 18 let věku – by měli být pracovníci orgánu *sociálně právní ochrany* (dále SPO). *Sociálně právní ochrana dětí* byla vymezena *zákonem č. 359/1999 Sb.* Mezi hlavní oblasti sociálně právní ochrany dětí patří prevence narušení příznivého vývoje dítěte, opatření na ochranu dětí v krizových situacích, zprostředkování osvojení a pěstounské péče, sledování vývoje dětí žijících v náhradní rodinné péči nebo v péči ústavních zařízení a v neposlední řadě je to také ochrana dětí před sociálně patologickými jevy. Tento zákon významně podporuje spolupráci s dalšími institucemi.

Podle zákona o sociálně právní ochraně dětí mají také obce s rozšířenou působností za povinnost zřídit jako zvláštní orgán obce *komisi pro sociálně právní ochranu dětí*, složenou z členů obecních zastupitelstev a fyzických osob, které spolupůsobí při sociálně právní ochraně dětí, zejména pedagogických pracovníků, psychologů, zdravotnických pracovníků, občanských sdružení,

církví a jiných právnických nebo fyzických osob (Zákon č. 359/1999 Sb.) I tato komise je obdobou multidisciplinárního týmu, vedení případových konferencí však vyžaduje větší nasazení zúčastněných odborníků a konkrétní úkoly pro zúčastněné.

Důležitým členy multidisciplinárních týmů jsou pracovníci, zastupující *orgány činné v trestním řízení*. Těmi se rozumí policie, státní zastupitelství a soudy. Delikventní mládež se tyto instituce zabývají, pokud se dítě do 15 let či mladistvý dopustí činu jinak trestného či provinění. Významným legislativním počinem bylo přijetí zákona č. 218/2003 Sb. o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže, který ukládá úzkou specializaci na problematiku dětí a mládeže v těchto institucích a zároveň vznik soudů pro mládež. Tento zákon mimo jiné ukládá spolupráci s dalšími institucemi ve vztahu k delikventním dětem.

Úkolem *probační a mediační služby* je zprostředkování účinného a společensky prospěšného řešení konfliktů spojených s trestnou činností a zároveň zajištění výkonu alternativních trestů a opatření. Důraz je kladen na zájmy poškozených, ochranu komunity a prevenci kriminality. Jedná se o relativně novou instituci na poli trestní politiky, která svazuje dvě profese: sociální práci a trestní právo. Činnost Probační a mediační služby České republiky je vymezena zákonem č. 257/2000 Sb. o probační a mediační službě. Již zmíněný zákon o soudnictví ve věcech mládeže (Zákon č. 218/2003 Sb.) výrazně posiluje roli probační a mediační služby a orgánů sociálně právní ochrany.

Svoji významnou roli partnerských subjektů sehrávají v práci s rizikovou mládeží i *nevládní neziskové organizace*. Konkrétními sociálními službami zaměřenými na práci s dětmi a mládeží, poskytovanými nevládními neziskovými organizacemi, jsou například *streetwork*, *nízkoprahová zařízení pro děti a mládež*, *dobrovolnické projekty a domy na půl cesty*. *Sociální poradenství* je typem sociální služby, kterou musí poskytovat obce či příslušné státní orgány, na základní či odborné úrovni mohou sociální poradenství poskytovat i nevládní neziskové organizace. Jednotlivé typy těchto služeb jsou charakterizovány v zákonu o sociálních službách (Zákon č.108/2006 Sb.), dobrovolnické projekty blíže popisuje Matoušek a Kroftová (1998). Jednou z doposud méně rozšířených možností je *poskytování sociálně aktivizačních služeb pro rodiny s dětmi* (viz Zákon č.108/2006 Sb.), tedy sociálních služeb, které můžeme chápat jako sanaci rodiny. Tento typ sociálních služeb poskytují právě nevládní neziskové organizace, většinou na základě spolupráce s orgány

sociálně právní ochrany. Sanace rodiny je vhodným řešením u práce s delikventní mládeží a jejich rodinami. Podrobně se sanací rodiny zabývá publikace Bechyňové a Konvičkové (2008).

Výsledky

V praxi je možné se setkat s některými snahami o efektivní propojení spolupracujících institucí. Následující dva příklady multidisciplinárních týmů dokládají, že forma a cíle spolupráce jsou obdobné.

V Hradci Králové již několik let pracuje *Tým pro mládež*, jehož členy jsou pracovníci OSPOD, Policie ČR, městské policie, probační a mediační služby, okresního státního zastupitelství, okresního soudu, střediska výchovné péče pro mládež (Domino) a občanského sdružení provozujícího nízkoprahová zařízení pro děti a mládež (o. s. Salinger). Na základě potřeby intenzivně pracovat s problémovými rodinami vznikla v tomto týmu myšlenka projektu nabízejícího sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi, tedy sanaci rodiny. Tuto sociální službu iniciovalo a nyní provádí občanské sdružení Salinger, které má již několik let zkušenosti s provozováním nízkoprahových zařízení pro děti a mládež. Sanaci rodiny lze v tomto případě pokládat za doplnění absentující sociální služby, kdy její potřeba vznikla právě díky dobře nastavené multidisciplinární spolupráci. Spolupráce institucí v jednotlivých případech klientů (rodin) probíhá formou tzv. *případových konferencí*, které iniciuje OSPOD tým, že osloví ostatní zainteresované instituce (školu, středisko výchovné péče, probační a mediační službu, atd.) včetně pracovníků zabývajících se sanací rodiny. Důležité pro dlouhodobou a intenzivní práci s rodinou je definování zakázky ze strany OSPOD pro nevládní neziskovou organizaci (o. s. Salinger), která musí souhlasit s vhodností zapojení konkrétního klienta (rodiny) do projektu sanace rodiny. Ze strany nevládní neziskové organizace pak přichází důležitá zpětná vazba pro výkon státní správy (OSPOD) o vývoji práce s rodinou, případně o zdarech či nezdarech spolupráce (ústní sdělení Mgr. Kotrčová, vedoucí OSPOD Magistrátu města Hradec Králové).

V Chebu vznikl v roce 2006 tým, využívající *case management – případové konference* v práci s rizikovou mládeží. Tento tým, který vznikl v rámci Služby kriminální policie a vyšetřování Policie České republiky, původně řešil problematiku dětské prostituce a na základě dobře nastartované spolupráce s dalšími institucemi byla rozvinuta kooperace v řešení problematiky trestné činnosti dětí a mládeže právě do zmíněné podoby.

Dalšími spolupracujícími jsou opět pracovníci Orgánu sociálně právní ochrany dětí sociálního odboru Městského úřadu Cheb, pedagogicko psychologické poradny, škol, Probační a mediační služby ČR, nevládního sektoru, dále v týmu spolupracuje dětský lékař a státní zástupce. Zmínění aktéři se v rámci vytvořené skupiny schází případovým konferencím, na které je přizván i klient (nezletilá osoba) a jeho zákonní zástupci. Mezi nejčastěji řešené problémy patří nestandardní projevy chování ve škole (agresivita, šikana, násilí, záškoláctví apod.). Projekt byl v roce 2007 oceněn Cenou nejlepší praxe udělenou Policejním prezidentem Policie České republiky (Case management, www.mvcr.cz).

Závěr

Je patrné, že důležitost propojení spolupráce jednotlivých resortů v oblasti práce s delikventní či rizikovou mládeží si uvědomují představitelé všech úrovní výkonu státní správy. Multidisciplinární spolupráce je podpořena legislativními cestami, jak vyplývá z Metodického doporučení MPSV č. 2/2010 pro postup orgánů sociálně právní ochrany dětí při případové konferenci i snahami o podporu formou elektronického propojení (viz Systém včasné intervence). Nelze však odmyslet pověstný „lidský faktor“, na kterém bude vždy přímo závislá efektivita práce týmů spolupracujících v síti ve prospěch klienta. Ochota ke spolupráci v multidisciplinárním týmu by se měla odrazit ve využití účinných opatření v práci s rizikovou mládeží a jejich rodinami.

*PhDr. Daniela Květenská, Ph.D., daniela.kvetenska@uhk.cz
Univerzita Hradec Králové*

Literatura

- Robbins, P. S., Coulter, M. (2004). *Management*. Grada, Praha.
- Bechyňová, V., Konvičková, M. (2008). *Sanace rodiny*. Portál, Praha.
- Labáth, V. (2001). *Riziková mládež*. Sociologické nakladatelství, Praha.
- Matoušek, O., Pazlatová, H. (2010). *Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny*. Portál, Praha.
- Matoušek, O., Koláčková, J., Kodymová, P. et al. (2005). *Sociální práce v praxi*. Portál, Praha.
- Matoušek, O. (2003). *Slovník sociální práce*. Portál, Praha.
- Matoušek, O., Kroftová, A. (1998). *Mládež a delikvence*. Portál, Praha.
- Systém včasné intervence Hradec Králové [on line]*. [Cit. 15.3.2011].
Dostupné z WWW: <http://www.icm.cz/system-vcasne-intervence-hradec-kralove>
- Case management [on line]*. [Cit.15.3.2011]. Dostupné z WWW:
<http://www.mvcr.cz/clanek/prevence367210.aspx?q=Y2hudW09Nw%3D%3D>
- Metodické doporučení MPSV č. 2/2010 pro postup orgánů sociálně-právní ochrany dětí při případové konferenci [on line]*. [Cit.12.4.2011]. Dostupné z: WWW:http://www.mpsv.cz/files/clanky/9086/Methodika_pripadove_konference.pdf
- Poslání a cíle Probační a mediální služby České republiky [on line]*. [Cit.16.5.2011].
Dostupné z WWW: <https://www.pmscr.cz/poslani-a-cile/>
- Zákon č. 108/2006 Sb. ze dne 14. března 2006 o sociálních službách.*
In Sběrka zákonů České republiky. 2006, částka 37. [Cit.3.5.2011]. Dostupný také z WWW: http://portal.gov.cz/wps/portal/_s.155/6966/_s.155/699/place
- Zákon č. 218/2003 Sb. ze dne 25. června 2003 o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a změně některých zákonů.*
In Sběrka zákonů České republiky. 2003, částka 79. [Cit.16.5.2011]. Dostupný také z WWW: http://portal.gov.cz/wps/portal/_s.155/6966/_s.155/699/place
- Zákon č. 359/1999 Sb. ze dne 9. prosince o sociálně-právní ochraně dětí.*
In Sběrka zákonů České republiky. 1999, částka 111. [Cit.16.5.2011]. Dostupný také z WWW: http://portal.gov.cz/wps/portal/_s.155/6966/_s.155/699/place

Konflikty a poruchy správania

prof. PaedDr. Vladimír Labáth, Ph.D.

*Konflikty a poruchy správania
prof. PaedDr. Vladimír Labáth, Ph.D.*

Abstrakt

Konflikty sa môžu dotýkať porúch správania dissociálneho typu minimálne v dvoch dimenziách – ako faktor vzniku poruchy, alebo ako vzorec správania. Z hľadiska vonkajších prejavov môžeme u mládeže s poruchami správania predpokladať zníženú mieru zvládania negatívnych emócií a nedostatočnú úroveň sociálnych schopností efektívne riešiť konflikty. Na základe troch kľúčových faktorov dissociálneho vývinu (osobná skúsenosť, osobnostné faktory, sociálny vplyv) možno vytvoriť koncept rozvoja sociálnych zručností pre klientov s poruchami správania. Systém tvorí efektívne riešenie reálnych konfliktov, stimulácie odolnosti a rozvoja zvládacích schopností, model zvládania negatívnych emócií a sociálno-psychologický tréning (nácvik interpersonálnej komunikácie, vybraných okruhov asertivity a alternatívneho riešenia konfliktov). V špecifických prípadoch sa odporúča aplikácia dynamickej psychoterapie.

Kľúčové slová

Dissociálne poruchy správania, mládež, konflikt, alternatívne/participatívne riešenie konfliktov, aktívne sociálne učenie, odolnosť, zvládanie, rizikové faktory vývoja porúch správania.

Abstract

Conflicts may relate to dissocial conduct disorder in at least two dimensions – as a factor in the origin of conflict, or as a behavioural pattern. From a behavioural point of view, we can predict that youths with conduct disorder have lower abilities to cope with negative emotions, and insufficient conflict resolution skills. On the basis of three key factors in dissocial development (personal experience, personality factors, social influence), we can create a social skills development concept for clients with conduct disorder. The system consists of an effective real conflict resolution, resilience stimulation and coping abilities improvement, negative emotions management and social skills training (interpersonal communication training, selected areas of assertiveness and alternative dispute resolution). Dynamic psychotherapy is recommended in specific cases.

Key words

Dissocial conduct disorder, youth, conflict, alternative/participative conflict resolution, action social learning, resilience, coping, risk factors of conduct disorders development.

Konflikty a poruchy správania

Prepojenie problematiky konfliktov a porúch správania nie je veľmi frekventované. Konflikt je definovaný rôznymi autormi pomerne rôznorodo. Pre túto prácu vystačíme so starším modelom (Lewin, in: Geist 2000), kde je konflikt vnímaný ako situácia, v ktorej sa krížia záujmy dvoch strán (apetencia – apetencia), sporiaci vyjadrujú dve odmietané alternatívy (averzia – averzia), alebo jedna strana má o niečo záujem a druhá toto riešenie neprijíma (apetencia – averzia). Pod termínom poruchy správania sa myslí široké spektrum neadaptívneho správania, kde sa na jednej strane kontinua nachádza ohrozenie dissociálnym vývinom a na druhej polarite je správanie ohrozujúce okolie. Je to proces, v ktorom sa prvotné signály maladaptácie môžu postupne meniť až po delikventné prejavy. Nakoľko ide o porušovanie spoločenských a neskôr, v niektorých prípadoch prekračovanie právnych noriem, presnejšie je potom hovoriť o dissociálnych poruchách správania.

Nedávno sme realizovali drobný prieskum u 25 mladistvých s poruchami správania dissociálneho typu (klienti diagnostického centra a poradenskej inštitúcie). Cieľom miniprieskumu bolo zistiť aké významy respondenti asociujú s pojmom konflikt. Do zoznamu, ktorý bol dospelým poskytnutý boli zaradené pozitívne, neutrálne a negatívne slová a výroky. Najčastejšie sa s pojmom konflikt asociovali výrok „niekto ma vytočí“ a pojmy „útok“ a „hnev“. Ani jedenkrát sa konflikt nespájal s „okrúhlym stolom“, okolo 5 % odpovedí dávalo do súvisu konflikt s výrokom „odlišné názory“. Vzhľadom na počet respondentov a absenciu porovnateľnej vzorky nemožno, samozrejme, usudzovať ako mládež s poruchami správania vníma konflikty, možno však vidieť istý náznak, že ide o relevantnú tému minimálne pre klientov, ktorí takto odpovedali. Dunn, Tucker (in: Wilmot, Hockerová 2004) prezentujú výsledky výskumu, kde sa potvrdilo, že riešenie konfliktov má vplyv na rodinu a v rodinách s deťmi s maladaptívnym správaním sa objavujú deštruktívne stratégie riešenia konfliktov významne častejšie. Tieto a ďalšie závery ma viedli k myšlienke uvažovať, ako systematicky pracovať s klientmi s dissociálnym správaním v oblasti konfliktov.

V kontexte úvah o poruchách správania a konfliktoch možno vidieť minimálne dve interpretačné roviny. Prvou z nich je podiel konfliktov a ich kontra-produktívneho riešenia na vzniku samotnej poruchy správania. Druhou témou je spôsob zvládania náročných situácií a riešenia konfliktov mládežou s poruchami správania, resp. možnosťami resocializácie, reedukácie,

poradenstva či terapie v tejto sfére. Tento príspevok sa zaoberá druhou témou. Od nej sa potom odvíjajú tri tematické okruhy – konflikt a jeho miesto v medziľudskom styku, konflikty u populácie s poruchami správania a prístup k téme konfliktov.

Konflikt a jeho miesto v medziľudskom styku

Konflikt je súčasťou medziľudských vzťahov, patrí k interpersonálnej komunikácii, nie je jej cudzorodým prvkom, prevencia konfliktov neznamena zásadné predchádzanie alebo vyhýbanie konfliktu, pod prevenciou konfliktov sa myslí skôr „včasná diagnostika“, identifikácia konfliktu, prijatie faktu, že konflikt je prítomný a jeho včasné riešenie. Konflikty možno deliť rôznym spôsobom, napríklad Křivohlavý (2002) hovorí o konfliktoch predstáv, názorov, postojov, záujmov a ich vzájomných kombináciách. Vyššie citovaný autor Lewin, (in: Geist 2000) píše o intrapsychickom, interpersonálnom, skupinovom a medziskupinovom konflikte. Budeme sa venovať interpersonálnemu konfliktu a vplyvom intrapsychického stavu, resp. konfliktu na riešenie medziľudských konfliktov.

Wilmot a Hockerová (2004) rozlišujú medzi konštruktívnym a deštruktívnym riešením konfliktu. Konštruktívny prístup, podľa tohto bibliografického zdroja, zlepšuje duševné zdravie, predovšetkým v oblasti depresívnych stavov a pri emočných poruchách. Konštruktívny spôsob riešenia konfliktov by sme mohli charakterizovať podľa nasledujúcich znakov:

- Snaha a dosahovanie dohody formou konsenzu (uspokojenie všetkých potrieb všetkých sporiacich sa strán v maximálnej miere, alebo saturácia minimálne bazálnych potrieb všetkých účastníkov konfliktu), alebo formou kompromisu (kde dochádza k naplneniu záujmov a potrieb konfliktných strán v rôznej, ale porovnateľnej kvalite a kvantite).
- Dohoda o dobrovoľnom prispôsobení jednej strany, niektorý z účastníkov konfliktu prijme fakt, že v tomto prípade akceptuje väčšie „zisky“ druhej strany (zisky psychické, sociálne, emočné, materiálne, a pod.).
- Dohoda o nezhode znamená, že všetci účastníci konfliktu sa dohodnú, že ich predstavy o riešení sú nezlučiteľné, ale napriek tomu nebudú v konflikte pokračovať, nebudú ho eskalovať, odstúpia od spolupráce či koexistencie, alebo budú naďalej spolupracovať napriek odlišným

názorom, predstavám, hodnotám a pod. (hlbšie interpersonálne vzťahy majú viac úrovní a konflikt v jednej z nich nemusí narušiť celý vzťah), dohoda o nezhode však nie je možná v rozhodovacej situácii a pri vyjadrovaní emócií. V niektorých situáciách je táto alternatíva jedinou produktívnou formou riešenia (napríklad pri vyhranenom konflikte hodnôt).

Konstruktívny prístup ku konfliktom prináša zlepšenie medziľudských vzťahov, uľahčuje komunikáciu, podporuje dôveru a istotu vo vzťahoch, poskytuje nové alternatívy, stimuluje spoluprácu. Fakt či konflikt vyústi k produktívnemu alebo kontraproduktívnemu riešeniu je vždy v rukách sporiacich sa strán. Samotný konflikt je neutrálny, ľudia rozhodujú akým bude jeho výsledok a aké bude vnímanie konfliktu (konštruktívne, deštruktívne, produktívne, kontraproduktívne).

Wilmot a Hockerová (2004, upravené a doplnené) popisujú nasledujúce kroky vedúce k deštruktívnemu, kontraproduktívnemu riešeniu konfliktov:

- Kritika na začiatku nezhody, alebo pri nesúlade v názoroch, predstavách, záujmoch vyvoláva rovnakú reakciu z druhej strany, negatívne hodnotenie a viditeľné súperenie nedávajú príliš veľkú šancu na produktívny postup, naopak kooperatívny postoj poskytuje partnerovi možnosť voľby, alternatívu rozhodnúť sa čo je efektívnejšie, je prirodzené, že po negatívnom hodnotení je ochota spolupracovať s kritikom minimálna.
- Defenzívny postoj, obranná stratégia vyplýva z pocitu ohrozenia a obavy z „prehry“, úzkosti a strachu, tieto emócie potom vedú k budovaniu komunikačných bariér, neochoty k spolupráci, vyhýbaniu, pasivite, nedôvere.
- Zadržanie má viac podôb – osoba sa stiahne z interakcie, ďalej pasívna forma agresie, ktorá je spôsobená pasívnym postojom (tým, že jedinec nekoná, ubližuje inému), nepriama agresia (prostredníctvom deštrukcie voči inému objektu, inému človeku, kritikou stavu či predmetu a pod.), až po cielené vyvolávanie pocitov viny.
- Aktívny útok, pre ktorý je typické pohrdanie, predstavuje priame agresívne správanie voči konkrétnemu človeku, alebo skupine.

Deštruktívne vedený konflikt teda znamená pripustiť vzostup sporu až po priamu agresiu. Eskalácia konfliktu je riziková predovšetkým tým, že účastníci sporu môžu úplne stratiť kontrolu nad konfliktom. Čo môže spôsobiť celý rad nežiadúcich dôsledkov.

Konflikty u populácie s poruchami správania

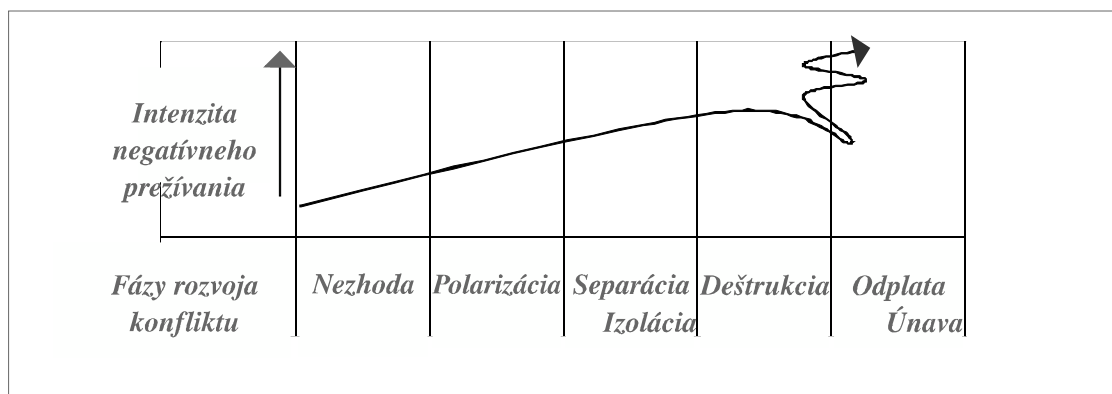
Správanie jedincov s poruchami správania dissociálneho typu osobitne v konfliktných situáciách môže byť rôzne. Kto však pracoval s touto populáciou pozná z vlastnej skúsenosti nezdržanlivé, impulzívne, konfrontačné a nevyspytateľné reakcie jedincov s poruchami správania. Netrúfam si tvrdiť, aké percento klientov produkuje takéto správanie, je však zreteľné, že toto správanie nie je nijako nezvyčajné. Pokúsim sa ilustrovať „typické“ správanie mládeže s poruchami správania na porovnaní štandardného a neštandardného priebehu konfliktu.

Kanadský psychológ R. Fischer (2001) definoval štyri fázy vývoja konfliktu, ktorými prebieha väčšina sporov. K nim sme priradili piatu fázu. Stručne ich možno popísať takto:

1. Fáza iniciačná, prejavuje sa nezhodou a nesúlalom.
2. Fáza polaritná, v nej ide o smerovanie k polaritám, k opačným stanoviskám, ako má druhá strana, typické je vzdáľovanie od predmetu sporu.
3. Fáza separácie, alebo izolácie je typická potrebou nekomunikovať, vyhnúť sa nejakej téme, resp. nestýkať sa s druhou stranou.
4. Fáza deštrukcie predstavuje situáciu, keď jedna strana útočí na druhú, alebo útočia na seba vzájomne.
5. Fáza únavy alebo odplaty nasleduje po kulminácii konfliktu.

Celý proces eskalácie konfliktu môže trvať niekoľko minút, ale aj niekoľko rokov. Všeobecne platí, že čím je konflikt intenzívnejší tým ťažšie sa rieši (Crocker, Hampson, Aall 2004).

Na nižšie uvedenom obrázku vidíme, že negatívne prežívanie stúpa počas prvých štyroch fáz rozvoja konfliktu (vertikálna šípka a šípka smerujúca vpravo nahor). Situácia je stále horšia. V piatej fáze negatívne emócie mierne klesajú. Ak sa však objaví deštruktívny podnet správanie účastníkov konfliktu sa môže vrátiť späť do fázy deštrukcie. Takto sa potom sporiaci pohybujú medzi fázou deštrukcie a fázou odplaty. Konflikt tým stále viac a viac eskaluje až môže dôjsť k totálnej deštrukcii.

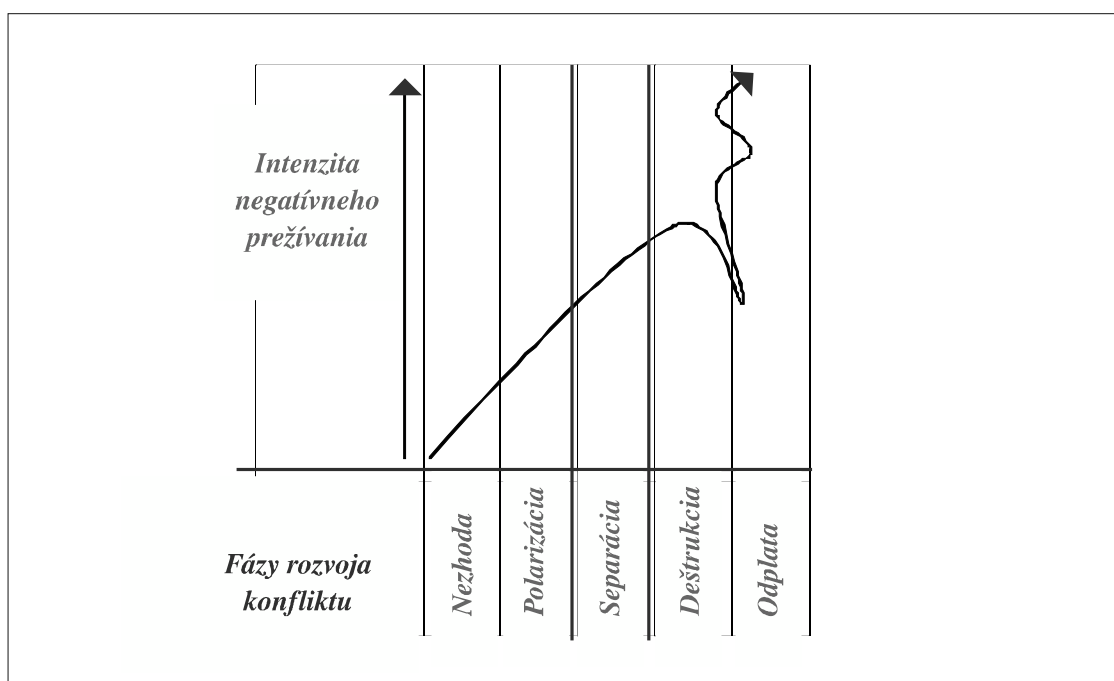
Obr. č. 1: Fázy vývoja konfliktu (podľa Fishera 2001, upravené)

Konflikt nie je trvalý stav, je to proces, ktorý sa postupne vyvíja. Môže sa prehlbovať, ale aj utlmovať. Niekedy sa fixuje na istom stupni rozvoja, napríklad vo fáze segregácie (izolácia sporiacich sa strán). Nakoľko je to proces je ho možné ovplyvňovať v pozitívnom i negatívnom smere.

Na obrázku č. 1 vidíme len prežívanie a priebeh konfliktu z jednej strany. To isté sa môže a nemusí odohrávať aj v druhom účastníkovi konfliktu. Niekedy je to časovo zladené, inokedy nie. Napríklad jeden človek je už vo fáze deštrukcie a druhý sa s týmto človekom nechce stretnúť (fáza separácie). Môže nastať stav, že sa druhá strana posunie do fázy deštrukcie v okamžiku, keď prvý je už z konfliktu vyčerpaný. Konflikt sa udržuje tým, že jeden útočí a druhý je v útlme (tieto roly sa potom striedajú). Konflikt sa môže zvyšovať a ustupovať niekedy aj po veľmi dlhú dobu. Takto definované fázy vývoja konfliktu možno považovať za štandardné a relatívne platné.

U mládeže s poruchami správania dissociálneho zamerania by sme mohli uvažovať o inom, neštandardnom vývoji konfliktného správania. Na obrázku č. 2 vidíme upravenú schému z prvého obrázku, jednotlivé fázy vývoja sa skracujú a emocionálne prežívanie či sociálne správanie sa zintenzívňujú. Vzhľadom

na vysokú mieru impulzivitu, nezdržanlivosti a pohotovosti k agresii, ktoré sa viažu k poruchám správania, by sa dalo hypoteticky predpokladať, že konflikt u tejto populácie môže mať priebeh ako je uvedené na obrázku č. 2. Ak by sme vychádzali z tohto záveru, mohli by sme uvažovať ako s touto témou pracovať, aby sme sa priblížili k štandardným vývojovým stupňom. Tradičné pedagogické, špeciálnopedagogické a liečebnopedagogické prostriedky nemusia byť v takejto situácii dostatočne efektívne.

Obr. č. 2: Neštandardný priebeh konfliktu

Pri skrátenom procese rozvoja konfliktu niekedy nie je možné rozlíšiť jeho jednotlivé stupne, nezriedka sa však konflikt môže vyvíjať mimo rámec vymedzený R. Fisherom. Obzvlášť k tomu môže prispievať predchádzajúca skúsenosť sporiacich, ich vzťah a predchádzajúce konflikty, ale aj miera narušenia či prítomnosť psychopatológie.

Pri poruchách správania sa často uvádzajú rizikové faktory vývinu detí a mládeže, rizikové rodinné faktory, rizikové genetické predispozície atď. Vojtová (2010) uvádza prehľad odborných názorov na rizikové faktory rozvoja porúch správania a člení ich do troch základných kategórií: skúsenosť, osobnosť a sociálny vplyv. Ak budeme vychádzať z tohto modelu môžeme uvažovať, ako je súčasný postoj klienta ku konfliktom ovplyvnený jeho minulosťou, jeho osobnostnou výbavou a sociálnym vplyvom. Možno predpokladať,

že minulé skúsenosť klientov sa spája s mocenským, agresívnym, alebo únikovým správaním. Viacerí autori upozorňujú na zníženú frustračnú toleranciu, neadekvátne mechanizmy zvládania a nedostatočnú rezilienciu u mládeže s poruchami správania (Pazaratz, in: Hudečková 2010), ďalej deficit v sociálnej kompetencii, labilizovanú emocionalitu (Vojtová 2010), skreslené vnímanie reality, nižšiu schopnosť empatie, táto populácia vo veľkej miere rieši konflikty skratkovite, agresívnejšie a menej konštruktívne (Matoušek, Matoušková 2011). Z hľadiska sociálneho vplyvu do popredia vystupujú identifikačné vzory, osvojené vzorce správania a výsledky sociálneho učenia, ktoré pravdepodobne mohli v mnohých prípadoch viesť práve k poruche správania. Ak by sme chceli uvažovať o systematickej práci v oblasti konfliktov, mohli by sme sa sústrediť práve na vyššie uvedené tri oblasti rizikových faktorov pri vzniku a rozvoji porúch správania.

Prístup k téme konfliktov

Ak sa model práce s konfliktom postaví na vyššie uvedené kategóriách, potom intervencie u mládeže s poruchami správania dissociálneho typu možno rozdeliť na tri okruhy:

- Sprostredkovanie pozitívnej skúsenosti s riešením reálnych konfliktov, do ktorých sa klienti dostávajú.
- Zameranie na odolnosť jedinca a zvládanie náročných situácií, fókus na osobnostnú zložku.
- Aktívne sociálne učenie a v opodstatnených prípadoch uplatnenie psychoterapeutických prístupov, inými slovami využitie sociálneho vplyvu.

Sprostredkovanie pozitívnej skúsenosti s riešením konfliktu

V dobre vedenom programe pre mládež s poruchami správania sa vyskytujú reálne, prirodzené konflikty vzájomne medzi účastníkmi, klientmi a autoritami (vychovávateľmi, terapeutmi, poradcami, sociálnymi pracovníkmi, psychológmi, pedagógmi a pod.) a samozrejme aj medzi pracovníkmi. Konflikty sa v každej inštitúcii, projekte či programe nejakým spôsobom riešia. Prezentovaný model predpokladá dohodu ako cielene, štruktúrovane a systematicky zachytiť, posúdiť a riešiť konflikt konštruktívnym a participatívnym spôsobom (viacerí autori uprednostňujú pojem alternatívne riešenie konfliktov, vo výchovnom, prevýchovnom, resocializačnom či terapeutickom rámci je však

asi vhodnejšie hovorí o participatívnom prístupe). Pri popise stratégií riešenia konfliktov sa často odlišujú tradičné a alternatívne/participatívne postupy. Pod tradičným prístupom ku konfliktu sa myslí mocenské riešenie sporu autoritou (odovzdané riešenie, konzultatívne alebo autokratické rozhodnutie). Participatívny prístup stavia v prvom rade na zodpovednosti, myslí sa tým zodpovednosť za vznik konfliktu a zodpovednosť za voľbu stratégie pri riešení konfliktu. Logicky sa teda predpokladá, že účastník sporu bude schopný rozpoznať viaceré alternatívy riešenia. Nevyhnutné je teda potenciálnych účastníkov sporu v tomto smere informovať, alebo vzdelávať. Druhým princípom participatívneho riešenia konfliktov je schopnosť regulácie vlastného správania v konflikte a osvojovanie zručností nevyhnutných pre konštruktívne riešenie konfliktov. Kľúčovou podmienkou participatívneho riešenia konfliktu je motivácia k práci na konflikte. Tu je rozhodujúce získať účastníkov sporu k snahe kooperatívne pristupovať k reálnym sporom, sprostredkovať im skúsenosť, že je v ich silách konflikt riešiť k obojstrannej spokojnosti (v terminológii alternatívneho riešenie konfliktov situácia výhra – výhra).

Každý poradenský, reedukačný, resocializačný alebo terapeutický systém vyplýva z hodnôt, ktoré bývajú operacionalizované v istých pravidlách špecifických pre daný model. Normy systému môžu byť formalizované, formulované, ale i nevyslovené, vedomé či nevedomé. Pravidlá alebo normy sa vzťahujú k cieľom systému a k organizácii koexistencie. V takomto rámci môžeme hovoriť o riadení konfliktov, teda o ovplyvňovaní konfliktov mimo priamy kontakt odborného pracovníka s účastníkmi sporu, ale aj pri jeho účasti či pozorovaní konfliktu. Znamená to akési všeobecné zásady narábania s konfliktom (teda zásady nielen o riešení, ale aj o dôsledkoch za prekročenie hranice únosnosti neprimeraných foriem riešenia konfliktu). Explicitnou formou takto chápaného riadenia konfliktov je režimový systém rezidenciálnej inštitúcie, implicitne je to však riadenie korektívneho procesu, všeobecný postoj voči konfliktom je prítomný v každom sociálnom systéme. V záujme sprostredkovania pozitívnej skúsenosti s riešením reálnych konfliktov môžeme potom uvažovať o vnútroskupinovej, resp. organizačnej prevencii a riadení konfliktov, aplikácii metódy kontraktu, uplatnení bodového alebo iného hodnotiaceho systému. V ideálnom prípade takýto model stojí na princípe reality.

Riadenie konfliktov vytvára základný rámec spolupráce a spolunažívania klientov a pracovníkov systému. Pri snahe vytvárať možnosti pre stimuláciu konštruktívneho riešenia sporov je potom vhodné, aby sa konflikt chápal

ako nevyhnutná súčasť medziľudskej komunikácie, aby sa podporovala cesta včasnej identifikácie a včasného riešenia konfliktu. Potom je možné klientom ponúknuť príležitosť konflikt konštruktívne riešiť. V tomto smere má odborný personál projektu, programu alebo inštitúcie nezastupiteľnú úlohu.

Pri riešení aktuálnych konfliktov, ktoré medzi ľuďmi prirodzene vznikajú, je možné uplatniť model vývojových fáz konfliktu. Pokiaľ sa účastníci sporu, napríklad klienti, nachádzajú vo fáze nezhody, teda ešte spolu komunikujú, snažia sa vyriešiť problém, súperia kto je lepší, kto dokáže rýchlejšie alebo lepšie zvládnuť danú úlohu, zvažujú dopad svojich požiadaviek na druhú stranu, sú pripravení uvažovať aj o kompromisných riešeniach, môže ich odborná autorita len povzbudzovať, prípadne im môže pomôcť hľadať iné alternatívy riešenia. Úlohou odborného pracovníka však nie je preberať zodpovednosť za riešenie sporu (túto možnosť mu poskytuje tradičné riešenie, ktoré je v „zálohe“ a môže resp. sa niekedy musí použiť). Pri konštruktívnom súperení účastníci riešia spor v duchu efektívnych princípov vyjednávania (Fischer, Uhry, Patton 1994) a vtedy nie je dôvod do konfliktu zasahovať. Priebeh možno monitorovať a evidovať.

Vzhľadom na uvedené fakty a úvahy o správaní mládeže s poruchami správania nemožno predpokladať, že klienti budú vždy postupovať dostatočne korektne a konštruktívne. Ak prekročia hranicu konštruktívneho súperenia a začnú prejavovať snahu vyhrať za každú cenu, konflikt sa začne polarizovať (do konfliktu sa vťahujú iné témy, iní ľudia, iný kontext, spor sa personifikuje, odbočuje sa od predmetu konfliktu) nie je pravdepodobné, že konflikt zvládnu samotní účastníci. V takejto situácii môže do sporu vstúpiť tretia nezávislá a neutrálna strana. Môžeme ju nazvať facilitátorom. Facilitácia je intervencia tretej strany, ktorej cieľom je uľahčiť proces komunikácie, nie primárne riešiť problém. Vtedy je vhodné využívať facilitáčne zručnosti (uľahčujúce komunikáciu) – kladenie otázok, stimulácia konštruktívneho dialógu, ujasňovanie, zameranie na proces komunikácie, ochrana pred vzájomnými útokmi, akceptácia, priznanie súvislostí a subjektívneho vnímania reality, budovanie dohody malými krokmi, atď. Odborný pracovník v takejto situácii facilituje (fakticky riadi) komunikáciu medzi stranami.

Ak vedúci skupiny zachytí signály separácie, môže prejsť k mediačným zručnostiam – sprostredkovať komunikáciu cez tretiu stranu, parafrázovať, sumarizovať, meniť sťažností na záujmy, preformulovávať emočne nabité výroky na neutrálne, rozširovať problém, alebo ho zužovať a ďalšie. Tu už aktívne vstupuje

do konfliktu, pomáha ho riešiť bez toho, aby sám rozhodoval o jeho riešení.

V prípade, že sa účastníci sporu k sebe správajú deštruktívne, nerepresívnou možnosťou je zmierniť agresívne správania a dosiahnuť nižší stupeň eskalácie konfliktu (kde by sa potom mohli uplatniť štandardné mediačné zručnosti). Ak by sa to však nedarilo je vhodné oddeliť sporiacich a využiť oddelené sedenie, pritom „vzdelávať“ účastníkov (poskytnúť im informácie o dynamike konfliktu, možnostiach riešenia, zákonitostiach vyjednávania, princípoch výhra – výhra apod.), resp. testovať realitu (hovorí na tému, čo bude nasledovať, ak nedôjde k dohode). Tu je cieľom obnoviť dialóg a eliminovať deštruktívne prejavy. Direktivita je v tejto situácii primeraná a účinná (direktivita pri participatívnom prístupe a autokratické rozhodovanie sú odlišné procedúry).

Pre odlišenie facilitačných a mediačných postupov môžeme použiť špecifické charakteristiky oboch prístupov (Labáth, in: Pružinská a kol. 2011):

- Facilitácia znamená uľahčovanie komunikácie v medziľudskom styku, mediácia je sprostredkovaním v medziľudskom styku.
- Facilitátor sa nezaobrá obsahom konfliktu, mediátor dôkladne spoznáva aj „príbeh“ účastníkov sporu.
- Facilitátor je odborníkom na proces komunikácie, mediátor je expertom na proces komunikácie a analýzu konfliktu.
- Proces facilitácie znamená štruktúrovanie komunikácie do komunikačných sekvencií (definovanie predmetu jednania, zber informácií, hodnotenie a triedenie informácií, rozhodovanie), proces mediácie je štruktúrovaný podľa miery kooperácie a súperenia strán v spore (sprostredkovaná, riadená, oddelená, alebo priama komunikácia medzi účastníkmi).
- Primárnym cieľom facilitácie je uľahčiť a zefektívniť komunikáciu dvoch alebo viacerých strán alebo jednej skupiny, cieľom mediácie je riešenie konfliktu participáciou sporiacich sa strán.

Tento prístup má potenciál poskytnúť klientom s poruchami správania konštruktívnu skúsenosť s riešením aktuálnych, reálnych konfliktov aj v rámci korektívneho systému. Nemá ambíciu a ani nemôže nahradiť tradičné normy a formy riešenia konfliktov, na ktoré participatívny prístup nemá potenciál (prítomná psychopatológia, patické afekty, inštrumentálna forma agresie, prípadne akútna intoxikácia, manipulatívne triky, deštruktívne prejavy

psychickej deprivácie, obranné mechanizmy vo forme agresie apod.).

Je evidentne účinné, ak sa vyššie uvedených zásad držia aj pracovníci danej inštitúcie, nielen v konfliktoch medzi nimi vzájomne, ale predovšetkým v konfliktoch s klientmi. Môžu tak poslúžiť ako ideálny vzor pre imitačné učenie.

Podpora odolnosti jedinca a zvládanie náročných situácií

Jednou z oblastí rizikového vývinu sú osobnostné faktory jedinca s poruchami správania. Výsledky výskumu, ktorý sa realizoval v reedukačných domovoch mládeže na území Slovenska (Mihinová 2000), priviedli autorku k profilu adolescenta s delikventnými poruchami správania (dissociálnym správaním rozvinutým do delikventnej podoby): *„Delikventný adolescent je vo zvýšenej miere agresívny, vzdorovitý, má sklon k agresívnym a direktívnym postojom. Je schopný presadzovať vlastné záujmy, je priemerne sebavedomý. Býva netrpezlivý. V celkovej dynamike jeho osobnosti prevláda extravertzia, sklon k energickému a útočnému postojom. Vo všeobecnosti koná impulzívne. Prejavuje sa ako emocionálne labilný a napätý. Vyhľadáva vzrušenie a ľahko sa nahnevá, čo môže viesť až k afektívnemu konaniu. Vyznačuje sa slabou toleranciou frustrácie. Napriek zvýšenej potrebe kontaktu sa mu nedarí nadviazať uspokojivé vzťahy so sociálnym okolím. Často trpí pocitmi viny, cíti sa nepochopený a ukrivdený. Avšak pri bezprostrednom kontakte, ktorý je sýtený akceptáciou a prejavom záujmu o neho, je otvorený a schopný úprimne komunikovať.“* (str. 118). Na základe týchto poznatkov sa ukazuje vhodné smerovať aktivity na troch úrovniach – podporovať odolnosť (rezilienciu), rozvíjať produktívne formy zvládania (copingové stratégie) a špecificky venovať pozornosť zvládaniu negatívnych emócií.

Hudečková (2010) hovorí o novej paradigme v práci s mládežou s poruchami správania, ktorá naznačuje, že efektívne môže byť pracovať s podporou a rozvojom kompetencií, posilňovaním pozitívnych stránok a odolnosti voči záťaži čím možno prispieť k nepriamej eliminácii rizikových faktorov. Reziliencia je, podľa citovanej autorky, chápaná ako odolnosť, adaptácia, nezdolnosť, schopnosť prekonať náročné životné situácie (reziliencia je opačnou polaritou kontinua ako vulnerabilita). Za kľúčový faktor reziliencie sa považuje sociálna opora, v práci s mládežou s poruchami správania ide potom o vytvorenie vzťahu. Ak sa produktívny vzťah podarí vytvoriť, je šanca rozvíjať aj odolnosť voči záťaži, ktorá priamo podmieňuje mechanizmy zvládania náročných a teda aj konfliktných situácií.

Smékal (2004) rozlišuje dve polarizácie adaptácie jedinca – obranné dynamizmy a dynamizmy zvládania. Dynamizmy (mechanizmy) zvládania považuje za konštruktívne formy adaptácie. Neznamená to však, že obranné formy správania nie sú akceptovateľné, naopak, majú svoje opodstatnenie a zmysel. Rozhodujúce je však posúdenie danej situácie.

Smékal (2004) upozorňuje, že v neriešiteľných situáciách aj obrana môže byť konštruktívna. V práci s mládežou s poruchami správania a s konfliktom je však podstatné stimulovať stratégie zvládania. V praktickej činnosti to znamená primerane percipovať situáciu, relatívne objektívne vyhodnotiť podnety iných osôb, prijať fakt, že vzniká rozpor, resp. konflikt, sústrediť sa na predmet sporu, snažiť sa o porozumenie druhej strane (empatiu), hľadať konštruktívne formy riešenia konfliktu, reflektovať svoje správanie, prijímať informácie druhej strany, akceptovať pozitívnu motiváciu. Opakom je potom nezreflektovaná odplata, projekcia, pseudoracionalizácia, popretie, regresia, potlačenie apod. Stratégie zvládania sa často delia na behaviorálne, kognitívne, rozptyľujúce, vyháňavé atď. V reedukačnom, terapeutickom či resocializačnom programe je však asi rozhodujúce uvažovať o komplexnom prístupe. Východiskovým bodom môže byť podnet, ktorý spúšťa neadekvátnu reakciu. V tomto smere je inšpirujúcim zdrojom kognitívno-behaviorálny prístup v psychoterapii.

Známy autor J. Praško ponúka v nejednej zo svojich publikácií bohaté informácie o kognitívno-behaviorálnej terapii. V súvislosti so zvládaním konfliktných situácií je možné pracovať s modelom zvládania hnevu a regulácie emócií (Praško 2003). Autor odporúča proces pozostávajúci z niekoľkých krokov – vysvetľovať faktory, ktoré ovplyvňujú hnev, sledovať tieto situácie, zaznamenávať si emočné stavy, somatické prejavy, mieru únavy, pocity „baženia“. Po tejto analýze poskytnúť možnosť osvojiť si zručnosti rozpoznávania a kontroly spúšťača, sledovať kognitívnu zložku (vlastné myšlienky, zdôvodňovanie svojich krokov, očakávania), kontrolovať a zmeniť správanie typické pre hnev, kontrolovať dôsledky svojho správania a poskytovať cestu alternatívneho sebaoprotvrdenia. Niekedy sa hovorí o prekročení začarovaného kruhu – vonkajší podnet (spúšťač) vyvolá isté presvedčenie, ktoré zmení emočný a somatický stav vedúci k afektívnemu správaniu. Pri kontrole podnetov, vlastného myslenia, emocionality, správania a dôsledkov môže dôjsť k regulácii vlastného správania. Zameranie na odolnosť a jej zvýšenie, dôraz na konštruktívne zvládacie stratégie a nácvik sebaregulácie môžu byť základnými predpokladmi, aby jedinec s poruchami správania mohol byť z hľadiska intrapychickej dynamiky pripravený riešiť konflikt konštruktívnym

spôsobom. Bude však k tomu potrebovať aj adekvátne interpersonálne zručnosti. Tie môžu poskytnúť metódy a metodiky aktívneho sociálneho učenia a v niektorých prípadoch asi aj ďalšia psychoterapeutická intervencia.

Aktívne sociálne učenie a aplikácia psychoterapeutických postupov

V českej a slovenskej kultúrnej tradícii sa v sfére aktívneho sociálneho učenia najviac udomácnil, rozšíril a rozvinul sociálno-psychologický tréning (výcvik) pôvodne prevzatý z nemeckého prostredia (v anglicky hovoriacich krajinách sa stretneme skôr s názvom tréning sociálnych zručností). Jeho bazálnym cieľom je osvojovanie sociálnych kompetencií (resp. sociálnej kompetencie). Má široké uplatnenie a v oblasti práce s konfliktom u porúch správania je pravdepodobne účinné aplikovať jeho metodiky na troch úrovniach – v interaktívnom učení interpersonálnej komunikácie, asertivity a participatívneho riešenia konfliktov.

V konflikte je bežná medziľudská komunikácia sýtená prejavmi, ktoré vo veľkej miere znemožňujú dohodu (Pružinská, Szábová, Labáth 2006). V konfliktnej situácii sa často mení percepčia reality. Ak k tomu dôjde, človek nepočuje, čo hovorí iný, nevníma obsah a nemá porozumenie pre ciele druhej strany. Situáciu vidí cez svoje záujmy a ujmy, potreby a emócie. Wilmot, Hockerová (2004) tento stav nazývajú dvojité optiky. Človek potom často vylučuje kontext, stráca racionálnu kontrolu, nedoceňuje dôsledky svojho správania (bližšie Watzlawick 1998). V konfliktnej situácii obyčajne dochádza k neprimeranému vysielaniu – ľudia formulujú svoje posolstvá ako sťažnosti a útoky, zabiehajú k iným problémom, situáciám, osobám, dokážu presne zasahovať citlivé miesta druhých, prejavujú odmietanie a odpor, skáču iným do reči, rôznymi spôsobmi sa bránia, neprijímajú iných a ich názory, emocionálne a afektívne prejavy dávajú ich správam iný význam. V konfliktnej situácii sa významne viac vyskytujú aj chyby v prijímaní informácií. Počúvanie je zúžené, ľudia nezriedka počúvajú výberovo, resp. predstierajú počúvanie, alebo vôbec nepočúvajú. Medziľudská komunikácia je v konflikte z hľadiska štruktúry a fázovania veľmi často neprehľadná a stráca sa jej postupnosť. V tom istom okamihu jeden obviňuje druhého, ten hľadá riešenia a vzápätí odmieta obvinenie, následne prvý stupňuje svoj útok, jeho partner sa vráti k analogickej situácii z minulosti a prechádza do protiútok. Bez (navonok) logickej súvislosti sa preskakuje z minulosti do súčasnosti i do budúcnosti. Situácia je prerušená emočnými výlevmi a dodatočné údaje sú odmietnuté. Obsah sa pohybuje od predmetu sporu, cez vzájomný vzťah až po hodnotenie a tvrdé zovšeobecnenia. Veľké percento medziľudských konfliktov tak prináša neprehľadnú zmes obsahov, foriem, postojov, cieľov.

Konflikty a poruchy správania
prof. PaedDr. Vladimír Labáth, Ph.D.

Nácvik interpersonálnej komunikácie je prevenciou nekontrovanej eskalácie konfliktu. Poskytuje nespočetné množstvo alternatív. Sociálno-psychologické a sociálno-tréningové metódy môžu byť orientované na tréning celkovej sociálnej kompetencie jedinca (postupné rozvíjanie jednotlivých oblastí, alebo komplexným riešením sociálnych situácií) a na parciálne rizikové oblasti interpersonálneho styku. V rámci prípravy na efektívne riešenie konfliktov tak tréning efektívnej komunikácie vytvára základňu rozvojového programu. Jej obsahom by mohli byť zložky – sociálna percepcia, formulovanie správ a ich vysielanie, prijímanie informácií a rôzne formy počúvania, emočné seba-vyjadrenie, prijímanie a poskytovanie spätnej väzby, empatia, rozhodovacie procesy a kooperatívne správanie (Labáth, Smik, Matula 2011). Takto postavený program môže byť východiskom pre dve ďalšie úrovne nácviku sociálnych zručností.

Do druhej úrovne aktívneho sociálneho učenia sa ukazuje optimálne zaradiť tréning asertivity. Prvá ucelená koncepcia asertivity vznikla v USA síce už v roku 1950 (Salter, in: Vybíral 2000), ale skutočný rozmach asertivita zaznamenala v šesťdesiatych a predovšetkým v sedemdesiatych rokoch. Jej prvotnou ambíciou bolo účinne sa chrániť pred manipuláciou masmédiami. Spočiatku tvrdo podporovala sebaapresadzovanie, neskôr nadobudla jemnejšiu podobu a uprednostňuje sebaapresadenie, ktoré nejde na úkor druhých (Ondrušek, Labáth 2007). O asertivite existuje v súčasnosti množstvo publikácií. Z nich možno vybrať výstižnú definíciu J. Praška (2005, 28): „*Aser-tivitu chápeme ako priame, poctivé, primerané a citlivé vyjadrenie vlastných citov, dojmov, potrieb a postojov s tým, že je zachovaná úcta k partnerovi i k sebe.*“ Nácvik asertivity teda vedie ku konštruktívnemu uplatneniu svojich potrieb s podmienkou, že neprekročíme hranice práv druhého. Vo vzťahu ku konfliktom je potom vhodné sústrediť sa predovšetkým na rozlišovanie situácií nároku a žiadosti o láskavosť, diferencovať vhodnosť aplikácie jednotlivých metód asertivity, nevyhnutné je trénovať konštruktívne reakcie na agresívne prejavy druhej strany, oceňovanie a prijímanie ocenenia, prijímanie a zvládanie kritiky, stanovovanie hraníc voči sebe a voči partnerovi, včítane ich rešpektovania, hľadanie kompromisov. Za osobitne významné považujem konštruktívne vyjadrenie nesúhlasu (Ury 2007).

Primárna orientácia asertivity na záujmy jednotlivca bola pravdepodobne jedným z podnetov, ktoré neskôr vyprovokovali hnutie alternatívneho (participatívneho) riešenia sporov. Jeho ústredným motívom je stratégia výhra – výhra (Fischer, Uhry, Patton 1994), oproti asertivite sa záujem rozšíril

aj na zohľadňovanie záujmov osoby, s ktorou sme v spore. V aktívnom sociálnom učení je potom cieľom osvojiť si princípy kooperatívneho vyjednávania – oddeliť ľudí od problému, zamerať sa na záujmy a hľadať alternatívy riešenia akceptované pre obidve, všetky sporiace sa strany. Zásada oddeliť ľudí od problému znamená nepripustiť, aby sa konflikt personifikoval, vyjednávať tak, aby sa jednalo o pôvodnom jadre sporu a aby nedošlo k presmerovaniu cieľa, napríklad problémom nie je naša spoločná úloha ale človek, s ktorým sa na riešení úlohy podieľam. V konfliktoch ľudia často formulujú svoje stanoviská, to znamená aký cieľ chceme dosiahnuť. Menej hovoríme o tom prečo chceme dosiahnuť práve tento cieľ a nie iný. Princíp zamerania na záujmy znamená sústrediť sa na to čo sa skrýva za pozíciami (pozícia – chcem túto knihu, chcem ju za každú cenu, chcem teda vyhrať, aby som ju dostal prvý ja; záujem – chcem získať viac informácií, aby som mohol lepšie zvládnuť úlohu). Tretí princíp znamená vidieť svoje potreby v kontexte potrieb druhej strany (nemôžem dostať všetko, keď sú tu aj iní ľudia). Neuvažovať teda len o svojich potrebách.

V niektorých systémoch v práci s mládežou s poruchami správania v zahraničí sa uplatňujú aj formy tzv. rovesníckej mediácie. Znamená to, že klienti inštitúcie sú pripravovaní na konštruktívne riešenie konfliktov iných klientov. Majú špecifickú rolu mediátora a ostatní klienti sa na nich môžu obracať, aby im pomohli s riešením konfliktu (v prípade súhlasu sporiacich sa klientov).

Oblasti reálneho riešenia aktuálneho sporu, zvládania konfliktu a aktívneho sociálneho učenia sa samozrejme vzájomne prelínajú.

Pri úvahách o efektívnych systémoch intervencie u mládeže s poruchami správania sa často vychádza z osobnostných charakteristík, z typu alebo závažnosti priestupku, resp. trestného činu, alebo typológie samotných porúch správania. Pri téme, ktorej venujeme pozornosť, sa javí nevyhnutné osobitne hovoriť o niektorých typoch porúch správania. V nedávno publikovanej práci sú rozlíšené dva základné typy dissociálnych porúch správania, tzv. primárne (pravé) a sekundárne (nepravé) poruchy správania (Labáth 2009). Za pravé sa považujú prejavy správania, pre ktoré je typické, že vznikajú v mladšom školskom veku, prípadne prvé príznaky sú viditeľné už v predškolskom veku, alebo okolo puberty, jedinci sú vnímaví na neadaptívne prejavy iných (príklon k dissociálnej subkultúre), správanie má zhoršujúci trend, ktorý pretrváva dlhšiu dobu, vo fáze rozvinutej poruchy správania sa pridávajú aj iné forme maladaptívneho správania (návykové látky, agresívne správanie apod.).

Popri tom sa však objavujú aj iné typy dissociálneho správania, ktoré možno nazvať sekundárnou poruchou správania. Pri sekundárnych (nepravých) formách dissociálneho správania je v popredí iná problematika – abúzus a závislosť na návykových látkach a hazardných hrách, prostitúcia, psychická deprivácia v detstve, mentálne postihnutie, iné duševné poruchy a choroby, porucha pozornosti na báze hyperaktivity (ADHD), ale môže ísť aj o zneužívanie jedinca na dissociálne aktivity a pod. Dissociálne správanie je potom len následkom alebo symptómom iných porúch, problémov či chorôb. Môže byť len krátkou epizódou v živote človeka, môže spontánne odoznieť, môže byť zvládnuté vplyvom primeranej odbornej intervencie alebo sa i rozvinúť k dissociálnemu vývinu (pri primárnych poruchách správania), alebo i do iných foriem patológie. V súvislosti s konfliktom sú osobitné predovšetkým dve formy sekundárnych porúch správania – epizodické zlyhanie a tzv. substitučné delikty. Epizodické, reaktívne stavy sa prejavujú dissociálnymi aktivitami v krízových situáciách alebo po samotnej kríze – pri rozvoze, strate blízkych, strate zamestnania, presťahovaní do cudzieho prostredia, ale aj ako kríza dospievania, medzigeneračného konfliktu a emancipácie, apod. Pritom motivácia je spravidla pozitívna, dissociálne prejavy majú skôr charakter „SOS“, teda hľadania pomoci neprimeranými prostriedkami. Relatívne samostatnú kategóriu tvoria substitučné delikty (Balašík 1988). Majú skôr „neurotický“ základ a navonok ich možno ľahko zamieňať s pravými dissociálnymi poruchami. Krádeže tohto typu, podľa Balašíka (1988), páchatelovi prinášajú náhradné saturovanie neuspokojovaných vzťahových potrieb, kradnutými predmetmi si mladý človek "kupuje" priazeň iných, v iných prípadoch trestá niektorú z blízkych osôb, alebo seba samého. Substitučné krádeže majú často navonok nevysvetliteľnú motiváciu, nie sú plánované a sú naivne organizované. Prevažne sú páchané individuálne a aktéri mnohokrát sami nevedia, ako naložiť s ukradnutými predmetmi. Ak akceptujeme tento model diferencovaného chápania porúch správania, je zrejmé, že u dvoch vyššie uvedených typov narušeného správania môže ísť o nevedomý konflikt rovnako ako nevedomá môže byť aj motivácia k deliktu. Z tohto pohľadu je potom logické hľadať cesty, ako takejto situácii porozumieť a ako s ňou naložiť.

Na základe empirickej skúsenosti si dovoľím tvrdiť, že metódy dynamického prístupu individuálnej a skupinovej psychoterapie sú v tomto smere veľmi účinné. *„Dynamická psychoterapia skúma interpersonálne vzťahy a súčasne (aktuálne) konflikty pacienta, v ktorých možno často odhaliť dôsledky maladaptívneho sociálneho správania pacienta, ktoré týmto správaním konflikty spoluvytvára, zhoršuje alebo opakuje“* (Kratochvíl 2006, 40).

Dynamicky orientovaná psychoterapia poskytuje, okrem iných ziskov, emočnú korektívnu skúsenosť a predovšetkým náhľad, teda porozumenie nevedomej motivácii a porozumenie odkiaľ vzorce správania pochádzajú, ktoré si klient osvojil a ako súvisia s minulými zážitkami klienta (predovšetkým detstvo, vzťahy s rodičmi a súrodencami). V dynamickom prístupe sa hľadajú a spoľahlivo nachádzajú súvislosti medzi vlastnou minulosťou a súčasnými postojmi i prejavmi. Porozumieť zdrojom rizikových foriem správania znamená získať tzv. genetický náhľad. Pri substitučných deliktoch alebo epizodickom zlyhaní môže klient pochopiť nevedomú motiváciu svojho konania, resp. porozumieť nevedomým konfliktom. Bez takejto intervencie zvládanie a riešenie konfliktov u týchto typov porúch nie je dostačujúce. Mimo uvedeného dynamický prístup má v našej kultúrnej oblasti v inštitúciách pre mládež s poruchami správania viac ako tridsaťročnú úspešnú tradíciu.

Všeobecne sa v práci s ľuďmi zameriavame na tri základné úlohy: podporu, korekciu a rozvoj. Podpora je nevyhnutná na vytvorenie vzťahu, atmosféry bezpečia, v optimálnom prípade dôvery. Vzájomný vzťah je podmienkou účinných zmien. V práci s poruchami správania intervencie štandardne smerujú ku korekcii správania, v ideálnom prípade aj ku korekcii postojov, niekedy k náhľadu. Rozvojová zložka je nezriedka zanedbávaná. Pri práci s konfliktom u mládeže s poruchami správania sa záber sústreďuje viac na rozvojovú zložku, na vytvorenie zdravého prostredia, ktoré účinne narába so spormi a na rozvoj potenciálu pri zvládaní a riešení konfliktov. Verím, že takto postavený program si v korektívnom systéme pre deti a mládež s dissociálnymi poruchami správania môže nájsť efektívne uplatnenie.

*prof. PaedDr. Vladimír Labáth, Ph.D., labath@fedu.uniba.sk
Pedagogická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave*

*Konflikty a poruchy správania
prof. PaedDr. Vladimír Labáth, Ph.D.*

Literatura

- Balaščík, D. (1988). *Substituční krádeže*. Psychológia a patopsychológia dieťaťa, XXIII, 1988, 3, 195-209.
- Crocker, C. A., Hampson, F. O., Aall, P. (2004). *Taming Intractable Conflicts*. Mediation the Hardest Cases. Washington, D.C.: United Institute of Peace Press.
- Fischer, R. J. (2001). *Methods of Third-Party Intervention*. Berghof Handbook for Conflict Transformation. Berghof Research Center for Constructive Conflict Management. Berlin: Berghof Research Center for Constructive Conflict Management.
- Fisher, R., Ury, W., Patton, B. (1994). *Dohoda jistá*. Praha: Management Press.
- Geist, B. (2000). *Psychologický slovník*. Praha: Vodnář.
- Hudečková, V. (2010). *Zvládanie záťažových situácií, sociálna opora a reziliencia u adolescentov umiestnených v diagnostickom centre*. Dizertačná práca. Bratislava: FFUK.
- Kratochvíl, S. (2006). *Základy psychoterapie*. Praha: Portál.
- Křivohlavý, J. (2002). *Konflikty mezi lidmi*. Praha: Portál.
- Labáth, V. (2006). *Mediácia – sprostredkovanie pri riešení konfliktov*. Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 40, 2, 2006, 170-175.
- Labáth, V. (2009). *Dissociálne poruchy správania*. Bratislava: OZ Sociálna práca.
- Labáth, V., Smik, J., Matula, Š. (2011). *Expoprogram*. Intervenčný program pre skupinovú prácu s deťmi a mládežou. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.
- Matoušek, O., Matoušková, A. (2011). *Mládež a delikvence*. Praha: Portál.
- Mihínová, B. (2000). *Špecifiká osobnostnej štruktúry adolescentov s delikventnými poruchami správania*. Psychológia a patopsychológia dieťaťa, XXXV, 2, 110-120.
- Ondrušek, D., Labáth, V. (2007). *Tréning? Tréning*. Bratislava: PDCS.
- Praško, J. (2003). *Poruchy osobnosti*. Praha: Portál.
- Praško, J. (2005). *Asertivita v partnerství*. Praha: Grada.
- Pružinská, J., Szabová, M., Labáth, V. (2006). *Mediácia – príručka pre odbornú a laickú verejnosť*. Bratislava: ARK
- Pružinská, J. a kol. (2011). *Inšpirácie pre prax sociálnej práce*. V tlači.
- Smékal, V. (2004). *Psychologie osobnosti*. Brno: Barrister and Principal.
- Ury, W. (2007). *Síla a moc pozitivního nesouhlasu*. Praha: Management Press.
- Vojtová, V. (2010). *Inkluzivní vzdělávání žáků v riziku a s poruchami chování jako perspektiva kvality života v dospělosti*. Brno: Muni Press.
- Vybíral, Z. (2000). *Psychologie lidské komunikace*. Praha: Portál.
- Watzlawick, P. (1998). *Jak skutečná je skutečnost?* Hradec Králové: Konfrontace.
- Wilmot, W. W., Hockerová, J. L. (2004). *Interpersonální konflikt*. Bratislava: Ikar.

Rodina pachatele jako oběť

doc. PhDr. Oldřich Matoušek – PhDr. Andrea Matoušková

Rodina pachatele jako oběť
doc. PhDr. Oldřich Matoušek – PhDr. Andrea Matoušková

Abstrakt

Příspěvek prohlubuje pojetí restorativní justice o zřetel k problémům, které vznikají v souvislosti s trestnou činností pachatele, a to jak v jeho původní rodině, tak v rodině, kterou případně sám založil. Je srovnána současná situace v České republice s tím, jak systémy trestní spravedlnosti zohledňují potřeby pachatelovy rodiny v jiných vyspělých zemích.

Klíčová slova

Oběť, rodina oběti, restorativní justice.

Abstract

The concept of restorative justice is elaborated with respect to the problems caused by the criminal activity of an offender in the family of origin and/or in the family created by an offender. The comparison is made among the systems of criminal justice regarding how they recognize the needs of offender's family.

Key words

Victim, family, restorative justice.

Rodina pachatele jako oběť

Rodina pachatele je podle běžného názoru spíše spoluviníkem trestného činu než jeho obětí. Tento názor je tím silnější, čím nižší je věk pachatele, případně v čím ranějším věku jeho trestná činnost započala. Přesvědčení o apriorní vině rodiny má svůj odraz v právním principu *parens patriae*, který pochází z anglického *common law*. Podle něho u nedospělých provinilců proti zákonu selhala rodina, kterou proto musí zastoupit stát, a to jeho soudní moc.

Kriminalita nedospělých i dospělých lidí má mnoho determinant. Způsob výchovy v rodině je pouze jednou z nich a nemusí být determinantou rozhodující. V tomto příspěvku chceme obrátit pozornost k přehlíženému fenoménu – k tomu, co se v rodině děje potom, kdy se někdo z členů rodiny dostane do podezření ze spáchání trestného činu, resp. je z trestného činu usvědčen.

Tzv. systém trestní justice je soustavou institucí, které mají jasně vymezené úkoly. Pachatele, případně oběti, vidí skrze svůj „organizační objektiv“, do kterého rodina pachatele zahrnuta není. Přitom je nepochybné, že spácháním trestného činu – ve smyslu konceptu restorativní justice – újmu utrpěla nejen oběť a její rodina, ale i rodina pachatele.

Tato rodina může být stigmatizována ve svém sociálním okolí, zejména když jde o mediálně atraktivní kauzu; to může vést až k sociální izolaci rodiny.

Stigmatizován bývá také pachatel. Když se pokouší získat zaměstnání po propuštění z vězení, může být kvůli záznamu v trestním rejstříku odmítán, což má důsledky pro jeho rodinu. V některých případech může být i člen rodiny diskriminován při žádosti o zaměstnání díky tomu, že jeho příbuzný byl vězněn a potenciální zaměstnavatel se tuto informací dozví.

Pracovníci věznic se k členům rodiny mohou chovat a často i chovají podobně jako k pachatelům trestné činnosti, přičemž kontakt mezi vězněm a členy rodiny pro ně může představovat hlavně komplikace/zvýšení rizika. Z hlediska těchto pracovníků nemusí být kontakty mezi vězněm a rodinou nic žádoucího.

Také z hlediska rodiny jsou kontakty s členem rodiny v době, kdy je ve vězení, stresující; interakce je při nich krátká (180 minut za měsíc, rozdělených do dvou návštěvních dnů), probíhá v nepřírodném prostředí, chybí soukromí, má nepřirozená pravidla.

Věznice může být velmi daleko od místa, kde rodina bydlí. To vytváří mezi odsouzeným a rodinou bariéru, mj. proto, že chudé rodiny nemusí mít dost

prostředků na dopravu. Cesty do věznice a zpět mohou trvat dlouho. Dospělí mohou mít i problém s tím, zda brát děti na návštěvu s sebou nebo jak případně zajistit jejich hlídání.

Pokud je člen rodiny ve vězení, rodina se musí vyrovnat s jeho nepřítomností. Nejničivější účinky to má u dětí, pokud jsou takto odděleny od primárního pečovatele, kterým je většinou matka. (Děti jsou pak deprivovány, tzn. že nemají naplněné základní psychické potřeby, zejména když vyrůstají v ústavním prostředí. Deprivace tohoto druhu má celoživotní následky.) Dítě navštěvující rodiče ve vězení nemá příležitost k přirozenému kontaktu s rodičem. Jak pro rodiče, tak pro dítě bývá tento typ kontaktu stresující.

Pokud je ve výkonu trestu odnětí svobody dospělý, který předtím přispíval do rodinného rozpočtu, postrádá rodina příjem tohoto člena.

Členové rodiny mohou zpracovávat pocity viny/spoluviny za to, co se stalo; ty mohou být reálné i nereálné; tento proces může vést ke konfliktům v rodině, případně způsobit i její rozpad. Typická je polarizace postojů, např. otec odsuzující chování provinilého dítěte a matka zaujímající ochranný postoj.

Po návratu svého člena z vězení se musí rodina znovu adaptovat na soužití s ním, přičemž dlouhodobý pobyt ve vězení mění psychiku pachatele i způsob vztahování k lidem; málokdo se vrací z vězení jako lepší člověk, zvláště když přichází po mnohaletém pobytu za mřížemi. „Sociální dovednosti“ umožňující vězňům adaptovat se na podmínky vězení jsou mimo vězení nepoužitelné.

Pachatelé často odcházejí z vězení zadlužení (vězeňská služba požaduje nahradit náklady výkonu trestu, soudem může být stanovena povinnost nahradit škodu poškozenému, mnoho vězňů má dluhy z minulosti, nezaplacené zdravotní a sociální pojištění apod.). Pokud pachatel dál žije s rodinou, je těmito dluhy zatížen rodinný rozpočet.

Páchá-li člen rodiny kriminální činy opakovaně, je rodina opakovaně vystavována nepříznivým důsledkům jeho trestné činnosti. Rodina se pak může zkoušet proti těmto důsledkům zabezpečit. Jednou z možných variant je přerušování kontaktu s pachatelem, jinou variantou je opuštění rodiny.

Pokud člen rodiny spáchal kriminální činy proti jiným členům své rodiny (domácí násilí, stalking, týrání, zanedbávání a zneužívání dětí apod.), dostávají se členové rodiny, kteří se bránili/brání právní cestou, v optice pachatele do postavení „udavačů“, což může zvyšovat tenzi a násilí v nukleární i v široké rodině.

Oddělení dospělých partnerů/manželů zvyšuje žárlivost na straně toho, kdo je ve výkonu trestu odnětí svobody. Tato žárlivost komplikuje i průběh návštěv ve věznici a může vést k rozpadu vztahu.

Oddělení dospělých partnerů/manželů zvyšuje pravděpodobnost, že ten z nich, který není ve vězení, si najde jiného partnera. A to i v těch případech, kdy není vystaven intenzivnímu žárlení.

I tzv. alternativní tresty mohou pro rodinu odsouzeného představovat zátěž. V České republice se právě zavádí institut domácího vězení s maximální možnou délkou na dva roky (v zahraničí je horní hranice tohoto trestu obvykle limitována několika měsíci). Trest domácího vězení, při jehož výkonu musí odsouzený trávit všechny večery a víkendy doma, může narušit dosavadní zvyklosti rodiny (např. trávení víkendu na chalupě). Zahraniční zkušenosti ukazují, že ukládání tohoto trestu na dlouhou dobu může vést k vytvoření „ponorkové nemoci“ v domácnosti odsouzeného a poškodit rodinná pouta.

Rodina pachatele může být považována za oběť i v případech, ve kterých nikomu z rodiny pachatel přímo neublížil. V jiných případech pachatel mohl způsobit újmu někomu mimo rodinu a současně i v rodině, přičemž čin týkající se člena rodiny nebyl nikdy oznámen orgánům činným v trestním řízení.

Přitom je pro pachatele rodina mnohdy jediným prostředím, ve kterém může nacházet podporu. Takže je v zájmu pachatele, i v zájmu společnosti, aby se kontakty mezi ním a rodinou udržely. U pachatelů, kteří mají pevné rodinné vazby, představují tyto vazby klíčový faktor při snášení pobytu ve věznici. Na prostředí věznice se lépe adaptují lidé, kteří rodinné vazby nemají.

V řadě zemí se v posledních desetiletích zavádějí služby pro rodiny uvězněných pachatelů trestné činnosti. Uvedeme některé z nich: telefonická informační linka věznice pro členy rodiny, na které se dozví informace o provozu věznice i základní informace o uvězněném.

Vězeňská služba může vydat informační příručku pro členy rodiny, která může být dostupná i na webu; ta rodinu seznamuje s vězeňským systémem a s tím, co se během vězení odehrává s uvězněným; obsahuje i instrukce ke kontaktu s vězněným (např. pravidla pro korespondenci, doporučení, jak se připravit na návštěvu ve věznici a jak se při ní chovat). Dále je to možnost osobního kontaktu členů rodiny s pracovníkem, který je ve věznici vyčleněn pro „styk s veřejností“, funkce tohoto pracovníka je případně přímo definována jako „koordinátor podpory rodiny“. Věznice někdy dávají možnost osobního kontaktu členů

rodiny s klíčovým pracovníkem (v našich podmínkách jím je vychovatel), případně s kaplanem věznice. Věznice nebo vězeňská služba může organizovat zvýhodněnou dopravu pro návštěvy členů rodiny ve věznici.

Reintegrační programy pro propuštěné a jejich rodiny mohou zahrnovat podporu rodinných rolí, nejen zaměstnání, bydlení a finance.

Věznice může umožňovat soukromé partnerské/rodinné návštěvy (v rozsahu až 72 hodin, s častotí např. jednou za měsíc); na tyto návštěvy poskytuje věznice místnosti zařízené jako ložnice s příslušenstvím.

Rodinám vězněných může být poskytováno rodinné poradenství, případně rodinná terapie (zejména tehdy, kdy jsou pachateli děti a mladiství).

Je možné podporovat i fungování svépomocných skupin rodinných příslušníků vězňů.

Mentoringové programy pro děti vězněných mohou dětem nahrazovat chybějícího dospělého.

V České republice programy tohoto druhu vesměs chybí. Prvními vlašťovkami jsou:

- Program Českého helsinského výboru na podporu kontaktů mezi vězněnými rodiči a jejich dětmi s názvem „Děti vězněných rodičů“. Program zahrnuje asistované návštěvy dětí u rodičů, kteří jsou ve výkonu trestu odnětí svobody a osobní i písemné poradenství určené těmto rodičům.
- Program „Život po vězení“ Sdružení pro probaci a mediaci v trestní justici, který mimo jiné obsahuje i rozšiřování rodičovských kompetencí. Program je poskytován na principu mentoringu.

Některé věznice dávají příležitost ke kontaktu s rodinou v tzv. kulturních místnostech, věznice v Bělušicích dokonce v okrasné zahradě.

Věznice v Rýnovicích organizuje společná setkání odsouzených, členů rodin a duchovního.

Ředitelé věznic mohou povolit tzv. „nestandardní návštěvy“, během nichž odsouzený s rodinou může věznici opustit na 24 hod.

(Více podrobností k současnému stavu v České republice viz tematické číslo Českého vězeňství 2/2010.)

*PhDr. Oldřich Matoušek, oldrich.matousek@ff.cuni.cz
Filozofická fakulta UK Praha*

**Pojetí pomoci – individuální deficity a problémové interakce
klientů ohrožených rizikovým jednáním**

**prof. PhDr. Libor Musil, CSc. – PhDr. Pavel Řezáč –
Mgr. Kateřina Klečková**

Úvod

Když Exner a Filípková ve svém vystoupení na konferenci popisovali svoji práci s klienty probačních programů, vyjádřili přání pracovat nejen s nimi, ale také s jejich rodinami. Říkali, že tato jejich představa naráží na dvě překážky – neochotu příbuzných klientů spolupracovat a skutečnost, že sponzoři probačních programů neposkytují finanční podporu práci s jinými subjekty, než s klienty Probační a mediační služby (dále jen „PMS“). Obě uvedené překážky by bylo možné určitým úsilím překonávat, otázka ovšem je, zda stojí za to, takové úsilí vynakládat¹. Domníváme se, že by to za to stálo, protože rodiče, sourozenci, kamarádi, učitelé, kurátoři nebo další subjekty sociálního prostředí klientů probačních programů mohou díky spolupráci s pracovníky programu potvrzovat nebo alespoň méně intenzívně zpochybňovat význam zkušenosti, kterou klienti získali během účasti v programu.

Abychom tuto domněnku podpořili, pokusíme se na následujících stránkách odpovědět na otázku, čím se liší a čím se podobají dvě pojetí pomoci klientům ohroženým rizikovým jednáním – pomoc zaměřená na individuální zvládnutí deficitů klienta a pomoc zaměřená na problémy v interakci klienta s jeho sociálním prostředím. Abychom na tuto otázku odpověděli, vymežíme obě uvedená pojetí pomoci a popíšeme příklad aplikace obou pojetí při práci s vybraným klientem „Honzou“.

Dvě pojetí pomoci

Neuspokojené přání kolegů Exnera a Filípkové připomíná diskusi sociálních pracovníků o zaměření pomoci na „individuální deficity“ nebo na „problémové interakce“ klientů. Musil se domnívá, že v současné české společnosti se od sociálních pracovníků rutinně očekává pomoc se zvládnutím individuálních

1 Záměrně používáme nedokonavý vid sloves „překonávat“ a „vynakládat“. Nestačilo by úsilí „vynaložit“ jednorázově, a obě překážky tak jednou provždy „překonat“. Úsilí by bylo třeba „vynakládat“ znovu a znovu. Týká se to zejména snahy podněcovat ke spolupráci příbuzné a případně další subjekty sociálního prostředí klientů probačních programů. S těmito subjekty by bylo třeba navazovat spolupráci v každém jednotlivém případě. Jinak by tomu asi nebylo ani při vyjednávání o tom, aby finanční podpora byla přidělována i projektům, které se zaměřují jak na klienty PMS, tak na subjekty v jejich sociálním prostředí. Jedna věc by byla dosáhnout oficiálního souhlasu a další věc by byla postupně přesvědčit členy příslušných komisí, že je žádoucí takové projekty, respektive pomáhající práci s blízkými klientů a případně s dalšími relevantními subjekty financovat.

deficitů klientů, zatímco tradice a z ní vycházející teorie sociální práce od sociálních pracovníků očekává, že budou klientům pomáhat se zvládnutím jejich problémových interakcí se sociálním prostředím (Musil 2010, s. 12-15).

Pokud skrze Musilovo typologické¹ rozlišení pohlédneme na způsoby práce s klienty probačních programů, můžeme hovořit o dvou pojetích pomoci mladým lidem ohroženým rizikovým chováním. V rámci jednoho z nich se od pracovníků programů očekává, že klientům pomohou zvládnout jejich individuální deficity. Domníváme se, že toto pojetí je dnes v české probační praxi vnímáno jako samozřejmé.² Očekávání vycházející z tohoto pojetí budeme tedy označovat jako „rutinní očekávání“. V rámci druhého pojetí pomoci mladým lidem ohroženým rizikovým chováním by se od pracovníků probačních programů očekávalo, že klientům pomohou zvládnout jejich problémové interakce s lidmi nebo organizacemi v jejich sociálním prostředí. Očekávání vycházející z tohoto pojetí vyplývají z teorie sociální práce, a budeme jim proto říkat „očekávání teorie“. Rozlišením „rutinních očekávání“ a „očekávání teorie“ vyjadřujeme domněnku, že se současná politika Probační a mediační služby ČR a v souvislosti s tím ani praxe probačních programů příliš neopírá o teorii sociální práce.

Výrazem „pojetí pomoci mladým lidem ohroženým rizikovým chováním“ v tomto textu označujeme představy o působení na klienty probačních programů, které uznávají pracovníci těchto programů nebo další zainteresované subjekty.³ Tyto představy se týkají problémů, které mají pracovníci probačních programů řešit, cílů, které si mají při práci s klienty klást, a metod, které mají používat. Z představ o problémech, cílech a metodách práce s klienty ohroženými rizikovým jednáním vycházejí očekávání, která uplatňují pracovníci probačních programů vůči sobě navzájem a která vůči nim a jejich programům uplatňují další zainteresované subjekty, např. pracovníci PMS, sponzoři nebo klienti aj.

1 „Typologické“ neznamená „kategorické“, a rozlišení typů proto chápeme jako otevření možnosti porozumět, v čem se v praxi uplatňovaná pojetí pomoci blíží jednomu a v čem druhému typu, nikoliv jako cestu k jednoznačnému rozřídění v praxi uplatňovaných pojetí pomoci na „buď taková, nebo maková“.

2 Mímo jiné to bezděčně dokládají Exner a Filípková výše zmíněným povzdechem, že práce s rodinami klientů probačních programů – která, jak dále ukážeme, zaměřená na individuální deficity překračuje – není finančně podporována.

3 Např. soudci, pracovníky PMS, členy komisí, které rozhodují o přidělení dotací na probační programy žadatelům, klienty probačních programů, pracovníky oddělení sociálně právní ochrany, kurátory pro mládež aj.

V následujícím textu ukážeme podobnosti a rozdíly mezi pojetím pomoci zaměřeným na individuální deficity a na problémové interakce klientů ohrožených rizikovým jednáním. V jednotlivých kapitolách postupně rozebereme rozdíly a podobnosti mezi představami o problémech, o cílech a o metodách působení probačních programů. V každé kapitole nejprve typologicky popíšeme „rutinní očekávání“ a „očekávání teorie“ a podobnosti a rozdíly mezi nimi ilustrujeme pomocí příkladu práce s klientem probačního programu Honzou. S jeho osobou a situací vás seznámíme nejdříve.

Honza

V době své účasti v probačním programu „Změnit směr“ (dále jen „Programu“) bylo Honzovi 16 let a studoval první ročník střední školy technického směru. Za loupežné přepadení s nožem v ruce a odcizení mobilního telefonu mu soud vyměřil rok a půl podmíněně. Dohled při plnění podmíněčného odsouzení zajišťovala PMS, klientem Programu se stal na doporučení kurátorky pro mládež. Prospěch měl v té době průměrný, problémy mu dělala matematika. Ve škole měl značné absence, které mu ovšem obvykle omlouvala matka. Ve volném čase se věnoval fotbalu, počítačovým hrám a bojovým sportům. Od 14 let je silným kuřákem. V době účasti v programu měl přítelkyni.

Honzovi rodiče jsou od jeho tří let rozvedení a s biologickým otcem není Honza v kontaktu. Žije ve společné domácnosti s matkou a s jejím novým přítelem, který se k nim nastěhoval asi dva měsíce před zahájením Honzovy účasti v Programu. Honzova plnoletá sestra je na matce nezávislá a bydlí v jiném bytě se svým přítelem. Matka je zaměstnaná na částečný úvazek jako uklízečka, její přítel je řidič a pracuje ve směnném provozu. Honza vyrůstal na vesnici a v jeho čtrnácti letech se s matkou přestěhovali do města.

Problémy, které je třeba v rámci probačních programů řešit

Problémem, jehož řešení se od pracovníků probačních programů očekává z hlediska pojetí pomoci, které je zaměřeno na individuální deficity lidí ohrožených rizikovým jednáním, je „*ohrožení uspokojení potřeb klienta jeho individuálními deficity*“. Z hlediska pojetí pomoci zaměřeného na interakce, jsou za problém, jenž je třeba řešit, považovány „*životní obtíže, které klienti prožívají v důsledku obtíží v interakcích se subjekty v jejich sociálním prostředí*“.

Honzovy problémy z hlediska pojetí zaměřeného na individuální deficity

Domníváme se, že od pracovníků probačních programů se rutinně očekává, že se budou snažit klientům pomoci překonávat individuální deficity. Ty jsou obvykle považovány za zdroj a jádro problémů, které s rizikovým jednáním souvisí. Z hlediska tohoto pojetí bylo podle pracovníků Programu problémem, že Honza nepřijímá zodpovědnost za své chování a jeho důsledky, krade a nechodí do školy. Za projevy tohoto problému je u Honzy možné považovat jeho pasivitu při řešení problémů, které se ho týkají, sklon tyto problémy nepřijímat za své, nerespektování autorit a agresivitu. Z hlediska zaměření na Honzovy individuální deficity si pracovníci Programu všimli, že mu chybí prožitek emocionální podpory, je u něj patrné nízké sebehodnocení a je snadno ovlivnitelný vrstevníky aj.

Honzovy problémy z hlediska pojetí zaměřeného na interakce se sociálním prostředím

Teorie sociální práce chápe individuální deficity jedince jako důsledky nebo jako faktory vzniku jeho problémů v interakcích se subjekty v sociálním prostředí. Problémem tedy může být nejen to, že se jedinec jeví ostatním jako problémový, ale také to, že na něj ostatní (rodiče, učitelé, kurátor a další) reagují způsobem, se kterým si on neví rady. Z tohoto hlediska si pracovníci Programu všimli, že Honza na jedné straně a rodiče, kurátor pro mládež nebo vedení školy na straně druhé se nedokážou dohodnout na pravidlech plnění povinností Honzou a na pravidlech odměňování nebo trestání jeho žádoucího i nežádoucího chování.

V rámci rodiny bránily dohodě komunikační obtíže mezi dospělými a Honzou, které mimo jiné souvisely s jejich odlišnými pohledy na studium Honzova oboru. Honza nechtěl studovat obor, který jeho matka a její partner považovali za žádoucí. Zdrojem „tření“ bylo překračování hranic rolí. Pro Honzu nebylo přijatelné, že se partner matky ocitl v roli dospělého člena rodiny a dospělí vnímali jako nežádoucí Honzův sklon vstupovat do role dospělého muže.

Honzova nespokojenost s oborem a jeho neúcta k autoritám, která pravděpodobně souvisela s napětím mezi ním a „otčímem“, měla za následek i napjaté vztahy mezi Honzou a jeho učitelem. Honza také neměl chuť začlenit se do kolektivu třídy. Honzovy potíže v přijímání autorit se projevovaly i v jeho vztahu s kurátorkou, neplnil její očekávání, což mezi nimi vedlo ke konfliktům.

Cíle, které si mají pracovníci probačních programů klást

Z pojetí problémů vyplývá pojetí cílů. V rámci pojetí zaměřeného na individuální deficity se očekává, že cílem práce s lidmi ohroženými rizikovým jednáním bude „zmírnění těch individuálních deficitů klientů, které podněcují jejich rizikové jednání nebo stojí v cestě jeho omezení“. Z hlediska pojetí zaměřeného na interakce je očekávaným cílem „zmírnění obtíží, které prožívá klient a lidé v jeho sociálním prostředí ve vzájemných interakcích“.

Cíle práce s Honzou z hlediska pojetí zaměřeného na individuální deficity

Podle našich předpokladů se od pracovníků probačních programů rutinně očekává, že se pokusí zmírnit ty individuální sklony klienta, které podle předpokladů daného pojetí pomoci stojí u kořene jeho rizikového jednání.

Z tohoto hlediska bylo podle pracovníků programů klíčovým cílem, aby se změnilo Honzovo vnímání důsledků vlastního jednání. Tato změna měla podle jejich předpokladu otevřít cestu k tomu, aby si Honza připustil vlastní podíl na vzniku některých problémů, dokázal aktivněji řešit konkrétní situace, díky tomu přijímal lépe sebe sama a stabilizovalo se jeho sebehodnocení. Naplnění těchto cílů by mohlo mimo jiné vést ke zmírnění Honzovy agresivity.

Cíle práce s Honzou z hlediska pojetí zaměřeného na interakce se sociálním prostředím

Podle teorie sociální práce má Honza individuální nesnáze také proto, že si nerozumí s lidmi kolem a dostává se s nimi proto do konfliktu. Jeho agresivita nebo odmítání autorit a podílu na vzniku vlastních problémů může souviset s tím, že má problémy ve vztazích. V rámci Programu je z tohoto hlediska třeba usilovat, aby Honza a lidé, s nimiž má konflikty, na sebe dokázali reagovat oboustranně přijatelným způsobem.

Pracovníci Programu si proto při práci s Honzou kladli cíle, které se týkaly ujasnění si vzájemných očekávání a pravidel vzájemného chování mezi Honzou na jedné straně a rodinou, učiteli a kurátorkou na druhé straně.

Metody, které mají pracovníci probačních programů používat

Z hlediska pojetí zaměřeného na individuální deficity je třeba „působit na klienta“, poskytnout mu novou zkušenost a zprostředkovat nový pohled na sebe sama. Stručně řečeno, problematické sklony klienta je třeba „korigovat učením“. V rámci pojetí zaměřeného na zvládání interakcí je třeba stimulovat vzájemně přijatelné reakce klienta a subjektů v jeho prostředí „působením na obě strany interakce“.

Metody práce s Honzou z hlediska pojetí zaměřeného na individuální deficity

Předpokládáme, že se od pracovníků probačních programů rutinně očekává, že budou zmírnění individuálních deficitů jednotlivých klientů ohrožených rizikovým jednáním stimulovat individuálními rozhovory a hlavně učením ve skupině.

Z tohoto hlediska se pracovníci Programu se snažili oslabit Honzovo uzavření v negativní roli tím, že mu zprostředkovali prožitku akceptace reflexi tohoto prožitku. Použili k tomu jednak individuální terapii, při které využívali prostředky některých psychoterapeutických směrů a práci s přenosem, a dále skupinová setkání, jejichž obsahem byla arteterapeutická a dramaterapeutická činnost podporující práci s kognicí a zpracováním emocí.

Metody práce s Honzou z hlediska pojetí zaměřeného na interakce se sociálním prostředím

Teorie sociální práce předpokládá, že vzájemného přizpůsobení účastníků interakce je možné dosáhnout stimulací učení u klienta i subjektů, s nimiž si nerozumí nebo s nimiž přichází do konfliktu. S klientem a zejména se subjekty z jeho sociálního prostředí je někdy účelné vyjednávat, uzavírat dohody apod.

Ujasnění si vzájemných očekávání a pravidel vzájemného chování se pracovníci Programu pokoušeli dosáhnout podporou zdravých komunikačních vzorců, dohod o pravidlech a následného dodržování dohodnutých pravidel. „*Zdravé komunikační vzorce*“ přitom chápali jako přímou a otevřenou komunikaci o tématech společného fungování mezi různými „*systemy*“ – např. mezi Honzou a rodinou, či mezi Honzou a vedením školy.

Pokusy o uplatnění takto chápaných zdravých komunikačních vzorců a o uzavření dohod o pravidlech se odehrávaly postupně v rámci Honzova setkání s pracovníkem programu, s kurátorkou, s rodinou, s učitelem a s pracovníkem PMS. Tématem těchto setkání bylo vymezení společných problémů a vzájemných očekávání. Pracovníci Programu považovali za rozhodující předpoklady úspěchu těchto setkání zajistit bezpečný prostor pro hledání řešení různých situací a prevenci nedorozumění díky vzájemnému vyjasňování si postojů a názorů. Během setkání se snažili moderovat diskusi o vlivu změn jednoho účastníka setkání na ostatní a podporovat, resp. usnadňovat přitom otevřenou komunikaci mezi účastníky setkání.

Závěr

Pokud porovnáme pojetí pomoci, která vycházela ze zaměření na Honzovy individuální deficity a pomoci, která byla zaměřena na Honzovy nesnáze v interakcích s rodiči, učiteli, vrstevníky a Honzovou kurátorkou, v obou případech byla přítomna snaha stimulovat učení. Jak Honzovi, tak lidem, s nimiž měl potíže ve vztazích, se pracovníci probačního programu snažili poskytnout zkušenost, a zprostředkovat tak náhled. Rozdíl aplikace obou pojetí se zdá být v tom, že v rámci pomoci vycházejícího z představy, že problémem jsou Honzovy individuální deficity, šlo o individuální učení Honzy, kdežto v kontextu pojetí zaměřeného na interakce šlo o vzájemné učení směřující k dohodám.

Oba výše zmíněné typy učení – „*učení ve skupině*“ a „*vzájemné učení*“ – je tedy třeba odlišit. První je nástrojem individuální změny, druhé je nástrojem změny vztahu a pravidel interakce v jeho rámci.

Cílem „*učení ve skupině*“ klientů je paralelní změna jedinců. Na skupinovém setkání se odehrává individuální učení spočívající v krátkodobém a paralelním prožívání jednoho stimulu více účastníky. Ti spolu řeší podobné problémy, nescházejí se však proto, aby hledali řešení problémů ve svém soužití.

Řešení problémů, které zatěžují dlouhodobější vztah a životní perspektivu účastníků, je naopak cílem „*vzájemného učení*“. Jeho cílem je změnit dlouhodobě selhávající vzájemné reakce. Na této změně se podílejí lidé, kteří spolu žijí každodenní život a jejichž perspektiva vzájemné závislosti je nezřídka celoživotní.

Literatura

Musil, L. (2010). *Tři pohledy na budoucnost sociální práce*. In: Smutek, M., Seibel, F. W., Truhlářová, Z., Rizika sociální práce, Gaudeamus, Univerzita Hradec Králové, s. 11-25.

Možnosti práce se skupinou delikventních adolescentů

PhDr. Pavel Řezáč – Mgr. Kateřina Klečková

*Možnosti práce se skupinou delikventních adolescentů
PhDr. Pavel Řezáč – Mgr. Kateřina Klečková*

Abstrakt

Předkládaná studie se zaměřuje na to, jak mladiství delikventi prožívají dva druhy technik použitých při skupinové psychoterapii. Jedenáct účastníků probačního programu bylo požádáno o sdělení vlastní zkušenosti se skupinovou psychoterapií. Na základě Interpretativní fenomenologické analýzy (IPA) rozhovorů s klienty byla zjištěna specifika verbálních a akčních technik. Verbální techniky nabízí klientům větší příležitost k emocionálnímu prožívání a následnému kognitivnímu zpracování prožitku vedoucímu k osobnímu růstu. Akční techniky jsou pro klienty naopak příležitostí k prohlubování kontaktu s dalšími členy skupiny. Přináší klientům uvolnění díky větší možnosti oprostít se od svých každodenních starostí.

Klíčová slova

Delikvence v adolescenci, techniky skupinové psychoterapie, subjektivní prožívání technik skupinové psychoterapie.

Abstract

Present study focuses on how young offenders have experienced two types of techniques used in group psychotherapy. Eleven participants probation program were asked to disclose their own experiences with group psychotherapy. Based on interpretative phenomenological analysis (IPA) interviews with clients were found specific verbal and action techniques. Verbal technology offers customers a greater opportunity to experience emotional and cognitive processing of subsequent experience leading to personal growth. Special techniques are contrary to clients an opportunity to strengthen contacts with other group members. It provides clients with the release of greater opportunities to move away from their everyday worries.

Key words

Delinquency in adolescence, group psychotherapy techniques, subjective experience of group psychotherapy techniques.

Úvod

Jak delikventní adolescenti prožívají techniky použité při skupinové psychoterapii? Otázku považujeme za důležitou, protože spolupráce s uvedenou cílovou skupinou je velmi náročná, a to především z důvodu jejich nízké motivace. Proto jsme se zajímali o to, jaké techniky jsou při práci s nimi efektivnější.

Tradiční pojetí rizikového chování vycházejí z konceptu problémového chování. Jedná se o chování mimo společenské či právní normy, a proto vyvolává potřebu sociální kontroly. Dle Zuckermana (1979) se problémové chování vyznačuje individuálně pocíťovanou potřebou odlišnosti a prožitku něčeho nového a současně přítomností rizika. Macek (2003) definuje rizikové a problémové chování u adolescentů jako poškozování zdraví adolescentů (tělesného či duševního), nebo ohrožení společnosti (negativní vliv a újma druhých lidí). O podobném směřování rizika hovoří také Miovský a Zapletalová (2006). Podle nich je rizikové chování směřováno na jedince, ale současně také na společnost.

Nejčastěji je rizikové chování spojované s vývojovým obdobím adolescence (Arnett 1992, Kloep, Güney, Cok, Simsek 2009, Johnson, McCaul, Klein 2002). Může být vyjádřeno různými způsoby např. rizikovým užíváním návykových látek, rizikovým sexuálním kontaktem, rizikovými sportovními aktivitami, delikvencí. Ta podle Bella a Bella (1993) souvisí s potřebou ukazovat druhým nebezpečí. Důvodů, proč se adolescenti zapojují do rizikových aktivit je více. Wilde, Murdock (1982) předpokládají, že adolescenti, kteří si jsou rizika dobře vědomi a přesto ho podstupují, vykonávají tuto činnost buď s poměrně jasným vědomím, že činnost zvládnou, nebo se o důsledky svých činů vůbec nezajímají. Obdobně také Reyna a Farley (2006) tvrdí, že adolescenti jsou ochotni dělat riskantnější věci, než předem sami zamýšlejí nebo očekávají, že dělat budou. Potřeba prožívání nových vzrušujících a často nebezpečných aktivit úzce souvisí s rizikovým chováním (Donovan, Jessor 1985, Ingersoll, Orr 1989, Lipsitt, Mitnick 1991). Rizikové chování souvisí se třemi oblastmi – individuální charakteristiky jedince, vztahové charakteristiky a sociokulturní charakteristiky. Mezi konkrétní příklady příčin rizikového chování patří místo kontroly (Ewert, Hollenhorst 1989, Schrader, Wann 1999), sebehodnocení (Field et al. 1995, Lasko et al. 1996, Koocher 1971), rodová příslušnost (Michael, Ben-Zur 2007) i potřeba jednání (agency) a potřeba kontaktu (communion).

Z výzkumu Hoyleho (2000) vyplývá, že konkrétní typ rizikového chování je spojen s jednou z potřeb. Např. zneužívání návykových látek je spojeno s potřebou kontaktu. Podle výzkumu Řezáče (2009) je patrné, že delikventní adolescenti mají rizikové chování spojeno s příjemným prožitkem a nejistotou výsledku činnosti. Jedním z motivů této činnosti je kontrast k prožitku nudy v každodenním životě. Prožití takto silných prožitků očekávají adolescenti pouze při těchto rizikových aktivitách. Fyzická aktivita se zdá být důležitým faktorem pro dosažení prožitku.

Z výše uvedeného vyplývá, že delikventní adolescenti jsou více motivováni k činnostem, kde je přítomna vyšší míra rizika.

U adolescentů dochází k reorientaci osobnosti od závislosti na rodičovských autoritách k rozvoji významných vztahů s vrstevníky. Proto může mít skupinová psychoterapie u této věkové skupiny své důležité místo (Labáth 2001).

Macgowan a Wagner (2005) připomínají kromě zmíněného vývojového hlediska i fakt, že adolescenty činnosti ve skupině „baví“. Teeter a kol. (2000) nabízí hypotézu, že skupinová psychoterapie může mnohdy sloužit jako „záchranné lano“ pro některé „problematické“ mladistvé v případech, kdy individuální psychoterapie není dostatečně účinná a může zabránit vážnějším dopadům (např. vyloučení ze školy). Skupinová psychoterapie nabízí mnoho postupů a technik (Hickson 2000, Labáth 2001, Corey a kol. 2006), které lze obtížně vymezit. Pod technikou je možné si představit „všechno, co terapeut při práci se skupinou použije“ (Corey a kol. 2006, s. 17), tedy od jeho samotného mlčení až k zadání propracované techniky. Citovaní autoři kladou důraz na práci s kognitivními procesy ovlivňujícími chování jedinců. Zároveň předpokládají schopnost techniky prohloubit již existující pocity. Často se setkáváme s dělením technik na verbální a akční. Pod verbálními technikami je možné si představit především povídání a naslouchání. Může se jednat o celou škálu různých alternativ a konkrétních aplikací, například techniky pracující s anekdotami, metaforami a příběhy (Wilkinson, Bubolts 2001). Akční metody se využívají ke zjištění potíží členů skupiny, nebo k zapojení skupiny do aktivní činnosti. Mají pro skupinu dynamizující efekt. „Akční metody jsou důležité, protože využívají: aktivní tělo, aktivní hlas, aktivní smysly, zábavný a vzrušující způsob objevování.“ (Hickson 2000, s. 15). Akční techniky (prostřednictvím větší pohybové aktivity) zvyšují zapojení se do skupiny a přinášejí účastníkům větší uvědomění dění ve skupině. Prostor k učení, růstu i k zábavě se zvětšuje (Tomasulo 1998, Hickson 2000).

Podle názoru Matouška a Kroftové (2003) je riziková mládež motivovanější pro práci formou akce, než prostřednictvím verbálního analyzování svých vnitřních konfliktů. Pouhé mluvení může těmto klientům připomínat školní prostředí a terapeut pak učitele, což příliš nepříspěvá k jejich zapojení do skupinové práce.

Akční a verbální techniky jsou definovány následujícím způsobem:

Akční technika je zadání nebo výzva terapeuta adresovaná členům skupiny k vykonání určitého úkolu. Ten má jasně stanovený začátek a konec – často určený vyřešením problému. Převážně se jedná o splnění úkolů v kratším časovém úseku spojeným s jednou sekvencí úkonu, kterou je možné případně opakovat (například do té doby, než se podaří úkol splnit nebo do té doby než se vystřídají různé členové skupiny). Cílem je vyvolat chování spojené se zvýšením intenzity emočního prožívání. Realizace techniky předpokládá také větší pohybové zapojení. Součástí je závěrečná reflexe, zaměřující se na průběh plnění úkolu. Jejím cílem je pojmenování a zpracování emočních zážitků a v ideálním případě zprostředkování vhledu.

Verbální technika je postupná sekvence zadání nebo výzev terapeuta adresované členům skupiny, které členy provází určitým sledem na sebe navazujících úkonů. Oproti akčním technikám je zde výrazně menší prostor pro pohybovou činnost. Jde o techniky, které jsou založené na dialogu nad uskutečněným úkolem. Prostor pro diskusi nad tématem je zde větší. Součástí verbálních technik je závěrečná reflexe, která sleduje průběh všech etap techniky se stejnými cíli jako reflexe techniky akční.

Při práci se skupinou delikventních adolescentů je schopnost vyjadřovat emoce nižší vzhledem k vývojovému období, ve kterém se nacházejí (Hessler, Katz 2010). Z výše uvedeného vyplývá nutnost přizpůsobit výběr technik konkrétní cílové skupině. Yalom (1999) doporučuje při přípravě na skupinovou psychoterapii dodržet tři základní kroky:

- a) zhodnotit klinickou situaci a omezení s ní spojené,
- b) určit dosažitelné a přiměřené cíle,
- c) přizpůsobit tradiční techniky.

Cílem přípravy je naplnění účelu skupiny, tj. umožnit každé osobě ve skupině dosáhnout osobního rozvoje tím, že plně využijeme potenciál skupiny jako prostředku pomoci (Whitaker 2001).

Jaké konkrétní techniky jsou vhodné pro delikventní adolescenty? Jak tyto techniky prožívají? To jsou otázky, na které hledáme odpověď. Naléhavost této otázky podporují i výsledky předchozích výzkumů zabývajících se efektivitou různých terapeutických intervencí u adolescentů se zvýšenou impulzivitou. Výsledky studií ukazují variabilitu a nekonzistentní výsledky intervencí. Zatímco u některých klientů došlo ke zlepšení, v ostatních případech byli klienti k intervencím rezistentní (Teeter a kol. 2000). Některé výzkumy se proto snaží o nalezení souvislosti využitelnosti technik a míry určité osobnostní charakteristiky (Hains 1992). Prožívání technik a významy, které adolescenti tomuto prožívání připisují, jsou klíčové pro zodpovězení výzkumné otázky. Cílem je zjistit, co považují při technikách za podstatné, aby pro ně měly nějaký význam a porozumět důvodům preference některých technik před ostatními.

Výzkumný soubor

Výzkumný soubor tvoří 11 adolescentů ve věku 15 až 18 let (2 ženy, 9 mužů), kteří spáchali v posledních dvou letech provinění¹, kvůli kterému se dostali pod dohled probačního pracovníka. Jednalo se o krádeže, poškozování cizí věci, loupeže, těžké ublížení na zdraví. Zkoumané osoby jsou ve stádiu před či po usnesení soudu nebo ve stádiu započatého soudního řízení. Některým zkoumaným osobám byl probační program pro mladistvé doporučen (9 osob), jiným nařízen soudem (2 osoby). Účast v programu není pro zkoumané osoby plně dobrovolná. Po skončení probačního programu bylo zkoumaným osobám nabídnuto zúčastnit se našeho výzkumu. Zkoumané osoby podaly informovaný souhlas se zařazením do výzkumu a s prezentací výsledků.

Metody sběru dat

Ke sběru dat jsme využili kvalitativní fenomenologický semistrukturovaný rozhovor. Zkoumané osoby jsme vyzvali, aby reflektovaly svoji zkušenost se skupinovou psychoterapií a s technikami, které při této příležitosti zažily. Ptali jsme se na to, jaký význam pro ně měly sdělené zkušenosti a jaký k nim zaujímají vztah. Když si zkoumané osoby nemohly vzpomenout na žádné další informace týkající se použitých technik, postupně jsme jim připomínali obsah jednotlivých setkání včetně hlavního tématu skupiny a použitých technik. Následně jsme je vyzvali k doplnění předchozí reflexe jejich zkušeností.

1 Čin, který byl, z hlediska práva České republiky, zletilou osobou považován za trestný.

Rozhovory proběhly s každou zkoumanou osobou po ukončení skupinové psychoterapie. Protože byli výzkumníci zároveň skupinovými psychoterapeuty, byl mezi nimi a zkoumanými osobami navázán vztah. Toho jsme při rozhovoru využili. Každý rozhovor trval přibližně půl až tři čtvrtě hodiny. Analýzu dat prováděli dva výzkumníci. Důraz byl kladen i na průběžnou reflexi procesu s přihlédnutím k dvojitému hermeneutickému cyklu, kdy výzkumník dává význam významu, který přisuzuje zkoumaná osoba své zkušenosti (Smith a kol. 2009).

Analýza dat

Při analýze dat jsme se opírali o postup navržený v rámci IPA dle Smitha a kol. (2009). V první fázi jsme opakovaně četli záznamy rozhovorů. Pak jsme je opatřili poznámkami popisnými (zachycující obsah a pochopení věcí, které se staly respondentovi), lingvistickými (zaměřující se na způsob, kterým je obsah prezentován) a „konceptuálními“ (zahrnující možné návrhy a otázky směřující k předběžným vysvětlením). Od těchto detailních poznámek jsme postupně směřovali k větší komplexitě a k nalezení „vynořujících se témat“. Ta se zaměřovala na skryté vztahy v textu a vyjadřující nejen originální slova a myšlenky respondenta, ale i interpretativní proces této analýzy, tj. pochopení (Smith a kol. 2009). V dalším kroku jsme pak mezi tématy hledali souvislosti a vzorce. Pro každou zkoumanou osobu jsme vytvořili graf zachycující tyto vztahy a vytvořili jsme strukturu, která zobrazovala zajímavé aspekty respondentova světa (Smith a kol. 2009, s. 96).

Tímto způsobem jsme pracovali do doby, než jsme dosáhli saturace dat. Zpracovali jsme jedenáct rozhovorů a při jejich analýze jsme kladli důraz na tzv. „uzávorkování“ nápadů pocházejících z analýz předchozích rozhovorů (Smith a kol. 2009). Na závěr jsme hledali vzorce a rysy společné pro všechny zkoumané osoby. Při závěrečné analýze jsme se zaměřili na prožívání verbálních a akčních technik. Výsledkem je popis prožívaných zkušeností, který usnadňuje vcítění do popisované situace.

Výsledky

Provedli jsme popis a zachytili základní významy zkušeností s použitými technikami ve skupinové psychoterapii. Snažili jsme se blíže uchopit sledovaný fenomén – použité techniky, resp. vztah zkoumaných osob k těmto technikám.

Z výsledků analýzy je možné definovat:

- a) účinné faktory, které podporují zapojení zkoumané osoby do dané techniky,
- b) popsat fenomény, které provázejí danou techniku,
- c) definovat následné dopady techniky na prožívání a kognitivní zpracování techniky u zkoumaných osob.

Při hlubším zkoumání účinných faktorů jsme dospěli k vymezení tzv. obecných faktorů, které podporují zapojení zkoumaných osob do skupinové práce bez ohledu na typ techniky. V rámci analýzy jsme se také zaměřili na rozdíly mezi verbálními a akčními technikami.

Prvním z obecných faktorů (viz obr. č. 1) je pocíťované bezpečí při skupinovém dění. To je pro zkoumané osoby podmíněno přítomností známé případně blízké osoby ve skupině (zkoumaná osoba opakovaně spojuje příjemně prožité skupiny s přítomností kamaráda: (ZO6: „*Byl jsem tam s ...*“, ZO9: „*Nejraději vzpomínám na tu skupinu, kde jsem byl s ...*“), průběžným rozvojem vztahů mezi jednotlivými členy skupiny (ZO5: „*...menší okruh lidí, znali jsme se mezi sebou. Chodil jsem sem jako za kámošema.*“, ZO4: „*To Prkno mi nebylo nepříjemný. Bylo to rychlý, ještě jsme se neznali.*“, ZO1: „*Pak se dostanete do toho kolektivu, že jsem si neříkala, že se mi nechce.*“, ZO7: „*Lidi ve skupinách se hodně měnili, jednou jsem došel a byli tu jiný lidi. Musel jsem si zvykat.*“) a současně zjištěním, že sebeodkrytí je prožíváno jako neohrožující (ZO3: „*O některých věcech sice pro mě bylo těžké mluvit, ale pak jsem se víc rozvykládal a bylo to dobré.*“, ZO8: „*Byl tady klídek a mohli jsme říct, co jsme chtěli.*“).

Další obecným faktorem je rozvoj skupinové dynamiky. Pro zkoumané osoby je důležité, že jsou do dění zapojení ostatní členové skupiny (ZO6: „*Kdyby to, co řekli ti borci na začátku, jakože jim to bylo jedno, tak by mi to bylo taky jedno. Ale teď, někdo to kazí a já to беру vážně, tak to mi vadí.*“, ZO7: „*Akorát mě štvalo, že ostatní na začátku mlčeli. My dva jsme byli jediní, kteří něco říkali.*“). Zapojení většiny tvoří tzv. „pracovní atmosféru“. Ta napomáhá intenzivnějšímu zapojení sebe sama. Díky tomu si zkoumané osoby lépe vybavují detaily v rámci jednotlivých technik (ZO4: „*Vzpomínám si na ten příběh s převozníkem a Abbigail.*“). V této atmosféře se zkoumané osoby necítí ohroženy zapojením do techniky a zároveň se ani necítí natolik uvolněny, aby ji braly na lehkou váhu. Současně je pocíťován určitý skupinový tlak tím, že je vnímáno zapojení ostatních členů skupiny: (ZO2: „*Domluvila jsem se děčkama a i když mě to nebavilo, tak jsem se zapojila.*“). Vliv skupiny na jednotlivce zvyšuje i provázání vztahů mezi členy skupiny.

Další kategorií obecných faktorů jsou ty, které vycházejí z nastavení programu a charakteristik lektorů skupiny. Program je pro zkoumané osoby povinný a skládá se z individuální terapie (s jedním ze dvou lektorů) a skupinové terapie (s oběma lektory). Zkoumané osoby se do skupinového dění zapojují proto, aby vyhověly požadavkům, které jsou na ně kladeny (ZO1: „*Neříkám si, toto se mi dělat nechce, ale spíš – zapojím se.*“, ZO10: „*Nechtělo se mi sem, ale když mě táta donutil, tak co můžu.*“) a současně bylo pozorováno užití sebezprezentační strategie, zavděčení se (ZO5: „*Jako jak to tu vedete, já bych to nezvládl, máte to zmáklé.*“, ZO10: „*Vy jste byli v pohodě.*“). Tato tendence vyhovět se v analýze projevovala například jako automatické plnění instrukcí lektorů (ZO2: „*Vy jste něco řekli a my jsme to udělali.*“).

Zkoumané osoby byly dále schopné rozlišit bezpečnou atmosféru, v rámci které je možné se zapojit, výrazně motivující atmosféru, která byla vhodná k dokreslení užití techniky (ZO1: „*To bylo i atmosférou ve skupině, nějak mě to naladilo... Došla jsem tehdy později, děcka ležely, ticho, hudba byla, klídek, bylo to takový v pohodě.*“, ZO2: „*Líbilo se mi, jak jsme zhasli.*“) a současně rozlišují také velmi uvolněnou atmosféru, kde zapojení klesalo (ZO5: „*Poslední skupina, to bylo takový uvolněný, pohodička, jako poslední den ve škole, prázdniny, už jsem chtěl být pryč, venku svítilo slunko... musel jsem se smát.*“).

Do čtvrté kategorie řadíme faktory na straně zkoumaných osob. Mezi ně patří orientace na výkon, potřeba úspěchu (ZO4: „*Nešlo mi to, ale pak jsem se víc zamyslel... nakonec se mi to nějak povedlo.*“). Dále očekávání individuálního přínosu techniky (ZO1: „*Tak jsem se i těšila, že se něco naučím.*“) a současně odhodlání dokončit program a zodpovědný přístup ke svému zapojení (ZO3: „*Nejdřív jsem si říkal, no jo, odchodím to.*“, ZO9: „*Moc se mi nechtělo, protože jsem myslel, že je to k ničemu, ale nechtěl jsem mít problémy.*“).

Obecné faktory skupinové psychoterapie
Bezpečí <i>přítomnost blízké osoby, rozvoj vztahů, prožitek bezpečí při sebeodkrytí.</i>
Rozvoj skupinové dynamiky <i>význam zapojení ostatních členů, pracovní atmosféra, vliv skupiny a vzrůstající skupinová koheze.</i>
Faktory vycházející ze samotného nastavení programu <i>snaha vyhovět požadavkům.</i>
Faktory na straně klientů <i>orientace na výkon, potřeba úspěchu, očekávání individuálního přínosu techniky, odhodlání dokončit program, zodpovědný přístup.</i>

Obr. č. 1: Obecné faktory skupinové psychoterapie

Možnosti práce se skupinou delikventních adolescentů
PhDr. Pavel Řezáč – Mgr. Kateřina Klečková

Verbální techniky

Verbální techniky byly provázeny následujícími jevy (viz obr. č. 2). Ukazuje se, že pro větší zapojení do techniky je důležité nakolik se zkoumaným osobám daří nalézt smysl úkolů dané techniky (ZO5: „*Ta první skupina, moc mě to nechytalo, jsem došel pozdě a měl jsem se přidat. To jsem nechápal. Jsem si říkal, ježíš, to bude zvl.* “). Smysl přitom nalézají často již v samotném zadání, které „napovídá“ zaměření na určité téma týkající se jejich života a aktuálně řešených otázek (ZO5: „*To souviselo s téma vztahama. Pamatuju si to zkoušení důvěry.* “ ZO9: „*Hodně to teď řeším.* “).

Zapojení do verbální techniky je spojováno často s určitým „vtažením“ (ZO5: „*Člověk se do toho vžije.* “), kdy se dění ve skupině začíná zkoumaných osob více dotýkat (ZO1: „*Ze začátku je to jenom papírek, ale když se nad tím zamyslíte, tak je to jinak.* “). Pro vtažení je charakteristická přítomnost emocí se zvýšenou intenzitou prožitku. Ten je při tom často vědomě propojován s prožitky souvisejícími s jejich osobním životem. Vtažení je také charakterizováno nutkavým přemýšlením o tématu, o sobě (ZO1: „*Že vás to donutí se zamyslet, jak se člověk nebo zvíře může cítit.* “, ZO3: „*Při této aktivitě jsem se hodně zamyslel nad řešením.* “, ZO4: „*Furt mě to v hlavě škádlilo.* “, ZO3: „*Také mě hodně napadalo, jak by to řešili další lidé, ten Špaček, který má tu etiketu.* “) s dlouhotrvajícím dopadem (ZO1: „*Celou dobu jsem přemýšlela, vrtalo mi to hlavou.* “).

O racionálním zpracování techniky svědčí i představa zkoumaných osob o mluvení jako o nástroji, který vede ke zpracování prožitků (ZO1: „*...jak jsme to rozebírali... bavili jsme se o tom v kruhu.* “). U technik, v nichž zkoumané osoby došly k nějakému závěru, považovaly za součást techniky také následnou reflexi. Zkoumané osoby rovněž popisují změny nastavení od pasivního přístupu k rostoucí aktivitě. Zpočátku pasivně přijímající zkoumané osoby začínají ovlivňovat dění kolem sebe (ZO1: „*...vybrala jsem si.* “, ZO4: „*Pak začali všichni, měl jsem dobrý pocit, že jsem to odstartoval.* “, ZO11: „*Ze začátku jsem se nudil, ale jak jsme se všichni bavili, tak jsem mohl říct, co jsem chtěl. Líbilo se mi, že druzí se mnou souhlasili.* “). Celkově lze říct, že zkoumaná osoba prožívá větší kontakt se sebou samým, což souvisí s vtažením do techniky.

Vtažení u verbálních technik je charakterizováno vyšší mírou zapamatování detailů (ZO1: „*Míša měl balón a Míša obrázek, jak to popsala tak hezky.* “).

V situacích, kdy jsou zkoumané osoby do techniky vtažené, můžeme pozorovat následující dopady:

Zkoumané osoby si pro sebe nacházejí účel a smysl techniky: (ZO3: „Přišlo mi hodně zajímavé, že to nemá správné řešení, ale je tam důležité pochopit, jak to mají druzí.“) a svá zjištění zobecňují (ZO1: „To je to samý, jako když se někomu líbí modrá a někomu červená.“) či jsou si vědomy přesahu do svého osobního života (ZO4: „Bylo to hodně ze života. Uvědomil jsem si u toho, že v určitou chvíli se nikdo nechová správně, ale chová se tak, jak v danou dobu může. Asi každé se v životě zachoval špatně a pak ho to mohlo mrzet.“, ZO7: „Překvapil mě... je sice Róm, ale studuje. Zjistil jsem, že je bezva borec. To jsem fakt nečekal.“, ZO9: „To malování mi moc nešlo, ale pak to bylo dobrý. Vůbec bych neřekl, co ty lidi pro mě znamenají.“). Často můžeme ve výpovědích zkoumaných osob nalézt vnímanou hodnotou přínosu techniky (ZO3: „To jsem si odnesl a je to pro mě důležitý.“), někdy až fascinaci objevem projevující se v ulpívavosti na technice vnímané jako osobnostně nejvíc přínosné (ZO3: „Kurňa, vždy mi tam naběhne ten příběh o Abbigail.“).

Zkoumané osoby vnímají určitý osobní růst, přičemž opakujícím se tématem a vnímaným přínosem je zájem o druhé či nárůst empatie (ZO1: „Ne se dívat furt na sebe, ale i na ty druhé.“ ZO3: „Ale postupně mě začaly zajímat i názory ostatních. Naslouchal jsem jim, co říkají a to mě bavilo.“, ZO8: „Bylo mi líto i té holky. Asi to bylo pro ni taky těžký.“). Uvědomění si účelu techniky a propojení s vlastním životem vede k tvorbě plánů a změn ve svém chování (ZO1: „Kdykoliv můžete člověka ztratit. Chovat se tak, aby pak neměl výčitky. Užívat si ten čas s tím člověkem.“, ZO3: „Teď řeším situace jinak. Podněty, které byly dříve pro mě podnětem ke rvačce, tak nyní řeším jinak. Už na to kašlu a nenechám se vyprovokovat.“). Osobní růst a pravdivost tvrzení zkoumaných osob byla podpořena i údaji z individuálních setkání.

Obr. č. 2: Verbální techniky

Akční techniky

Zkoumané osoby vnímají akční techniky jako ty, u kterých musí překonávat překážky. To s sebou přináší také jistou dávku výzvy (ZO4: „*Ten papír, to byla taková zábava, ale my jsme to nevzdali a nakonec se to povedlo.*“, ZO8: „*To bylo dobré, jak jsme vyhráli. To bylo napínavé.*“). Také u akčních technik bylo důležité, aby se do dění zapojili všichni členové skupiny (ZO4: „*Pak začali všichni, v pohodě. A já měl dobrý pocit, že jsem odstartoval.*“).

V průběhu zapojení zkoumaných osob do akčních technik se při popisu prožitků objevovaly následující oblasti (viz. obr. č. 3). Důležitá byla pociťovaná pohoda a klid v průběhu techniky. Ta by se dala také charakterizovat uvolněnou atmosférou s doprovodnými prvky legrace (ZO4: „*Ten papír, to byla taková zábava... to bylo takový zvláštní, ale odpočinkový.*“, ZO2: „*Jak jsme stavěli tu věc s míčkem, to byla sranda. Někdy jsem se zasmála a byl to odpočinek od toho, co je venku.*“, ZO1: „*Já jsem se nemohla přestat smát, to nešlo... bylo to srandovní a bylo mi to jedno.*“, ZO11: „*Ta bojovka to byla sranda*“).

Dále byl v rámci akčních technik zdůrazňován vyšší kontakt s druhými ve snaze pobýt s nimi (ZO2: „*Domluvila jsem se s děčkama, i když mě to nebavilo, tak jsem se do toho zapojila. Šla jsem do toho.*“).

Z analýzy je možné popsat také dopady akčních technik na zkoumané osoby. Akční techniky znamenaly pro zkoumané osoby zejména odpočinek a vypnutí se od okolního světa. Vyprávění o akčních technikách bylo spíše popisné, bez projevovaných emocí a emocionálního zaangažování (ZO1: „*Skupina o právu, tam jsme se rozdělili na námořníky a pak jsme měli sehrát ten proces a obhajovat se. Michal byl v roli námořníka.*“).

Při popisu se zkoumané osoby nezmiňovaly o následné reflexi po technice, přestože byla její součástí. Z toho můžeme usuzovat, že reflexe jako nástroj ke zpracování prožitku nebyla považována za významnou.

Obr. č. 3: Akční techniky

Diskuze

Verbální techniky nabízí možnost většího kontaktu se sebou samým, jak po stránce emocionální, tak po stránce kognitivní. Techniky směřují k hlubšímu sebepoznání. Při těchto technikách se klienti jakoby dostávají mimo vliv dalších osob ze skupiny. Jsou schopni hlubšího sebeodkrytí a následné práci na seberozvoji.

Důležitou oblastí, kterou klienti popisují, je vtažení do techniky. Během něj jsou ochotni změnit své pasivní nastavení na aktivní. Vystupují tak v roli aktivního spolutvůrce dané techniky. Jackson, Eklund (2004) popisují vtažení do činnosti jako zaplavení danou aktivitou. Pozornost jedince by se při těchto prožitcích neměla soustředit na výsledek či na okolní vlivy. V kontextu skupinové psychoterapie by jedinec mohl být více rezistentní vůči vlivu např. vrstevníků ve skupině. To pomáhá možnosti soustředit se na své aktuální prožívání.

Pro vtažení do dané techniky je podstatná také subjektivně vnímaná smysluplnost realizované techniky (např. rozpoznání účelu nebo očekávání přínosu). Vnímání smyslu dané techniky je pro klienty důležité nejen v průběhu techniky, ale zejména před zahájením práce. Z toho je patrné, že klienti nechtějí jít do činností s nejasným významem či koncem. To kontrastuje s klasickými definicemi rizikového chování např. Jessor, Jessor (1977), kteří definují riziko skrze nejistý výsledek. Potřeba klientů znát předem smysl techniky a tedy i směr, kterým se bude ubírat, neodpovídá ani Wurdingerově (1994) vyhledávání rizikových podnětů ve snaze vyvarovat se nudě či hledání vzrušení (Zuckerman, 1994).

Vtažení vede klienty k nutkové potřebě o problému dále přemýšlet. Kognitivní zpracování informací z techniky jde více do hloubky. Informace jsou poté zařazeny do existujících schémat klientů. Účastníci skupinové psychoterapie jsou následně schopni zobecnit svůj zážitek ze skupiny a přenést ho do osobního života. Díky tomu se jim daří si lépe uvědomit onen přesah a zejména individuální přínos. Zpracování prožitků z verbálních aktivit vede klienty k rostoucímu zájmu o druhé a zvýšení empatie.

Velmi důležitou roli při facilitaci tohoto procesu sehrávají emoce, které jsou přítomny při prožívání technik. Vtažením do techniky se intenzita prožívaných emocí zvyšuje. Emoce, které klienti prožívají, či vyjadřují, jsou velmi intenzivní a déletrvající. Essler, Katz (2009) se snažili o pochopení emocionálního fungování u jedinců vykazující známky rizikového chování s cílem využít těchto výsledků k intervencím. Autoři upozorňují na nižší úroveň dovedností v oblasti emocionality (uvědomování si emocí, jejich vyjadřování a regulace) u adolescentů s rizikovým chováním a doporučují právě intervence zaměřené na rozvoj emocionálních kompetencí. Adolescenti, kteří nejsou v kontaktu se svými emocemi a své emoce neventilují, mají menší předpoklady ke zvládnutí svých prožitků. Směřují k rizikovému chování jako možnosti zmírnění silných emocí (Hessler, Katz 2009, s. 242). Vtažení, které verbální techniky nabízejí, může být prostorem pro posilování schopnosti uvědomování si vlastních emocí. To je považováno za důležitý předpoklad regulace emocí (Saarni 1999).

Akční techniky nabízejí oproti verbálním možnost intenzivnějšího kontaktu s druhými. Příjemnost či potřeba kontaktu se zvyšuje se vzrůstající kohezí skupiny. Kontakt s druhými se stává důležitějším, než výstup ze samotné techniky. Spolu s akcí, které tyto techniky nabízejí, je tak saturována potřeba kontaktu (communion) a potřeba jednání (agency) (Hoyle 2000). Saturace těchto dvou potřeb v bezpečném prostředí skupinové psychoterapie může následně působit preventivně při rozvoji rizikového chování.

Naplnění potřeby kontaktu (communion) umožňuje uvolněná atmosféra v průběhu techniky. Jako hlavní přínos akčních technik vnímají klienti odpočinek a příjemné emocionální naladění, které umožňuje „vypnout“ se od okolního světa. Klientům, prožívající dlouhodobou psychickou zátěž, to přináší intenzivní úlevu od aktuálních problémů, což je významným aspektem práce s touto cílovou skupinou.

Omezením této studie by mohl být samotný výběr zkoumaných osob (klientů). Jednalo se o výběr ze skupiny adolescentních delikventů. Programu se účastní jen klienti více motivovaní pro vlastní zapojení. Další výzkumy by také mohly více zohlednit fáze vývoje skupiny vzhledem k prožívání technik. Současně by se mohly zaměřit na sledování jiné kohorty v poněkud odlišných podmínkách (např. změna lektorů či odlišení klientů s různou motivací či různým stupněm závažnosti trestného činu).

Závěr

Ze studie vyplývají rozdíly v prožívání verbálních a akčních technik u klientů. Specifický druh technik znamená pro klienty různé osobní přínosy.

Verbální techniky umožňují hlubší emocionální prožívání spojené s kognitivním zpracováním tohoto prožitku a větším kontaktem sám se sebou, s vlastním životem. To následně prohlubuje sebepoznání a vede k osobnímu růstu. Akční techniky nabízí více prostoru k posilování kontaktu s druhými, testování si sociálních dovedností a především uvolnění a snížení vnitřního napětí. Je zde prostor pro relaxaci a odpočinek od každodenních problémů.

*PhDr. Pavel Řezáč, pavel.rezac@ratolest.cz
Mgr. Kateřina Klečková, katerina.kleckova@ratolest.cz
Ratolest Brno, o.s.*

Literatura

- Arnett, J. (1992). *Reckless behavior in adolescence: a developmental perspective*. *Developmental Review*, 12, s. 339-373.
- Bell, N. J., Bell, R. W. (1993). *Adolescent risk taking*. Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Corey, M., Corey, M. S., Callanan, P., Russell, J. M. (2006). *Techniky a přístupy ve skupinové psychoterapii*. Praha: Portál.
- Donovan, J. E., Jessor, R. (1985). *Structure of problem behavior in adolescence and young adulthood*. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 53, s. 890-904.
- Ewert, A. W., Hollenhorst, S. (1989). *Testing the adventure model: Empirical support for a model of risk recreation participation*. *Journal of Leisure Research*, 21 (2), s. 124-139.
- Field, T., Lang, C., Yando, R., Bendell, D. (1995). *Adolescents' intimacy with parents and friends*. *Adolescence*, 30(117), s. 133-40.
- Hains, A. A. (1992). *Comparison of Cognitive-Behavioral Stress Management Techniques with Adolescent*. *Journal of Counselling & Development*, 70 (5), s. 600.
- Hendl, J. (2005). *Kvalitativní výzkum, základní metody a aplikace*. Praha: Portál.
- Hessler, D. M., Katz, L. F. (2010). *Brief report: Associations between emotional competence and adolescence risky behavior*. *Journal of Adolescence*, 33, s. 241-246.
- Hicskon, A. (2000). *Dramatické a akční hry ve výchově, sociální práci a klinické praxi*. Praha: Portál.
- Hoyle, R. H. (2000). *Personality Processes and Problem Behavior*. *Journal of Personality* 68 (6), s. 953-966.
- Ingersoll, G. M., Orr, D. P. (1989). *Behavioral and emotional risk in early adolescents*. *Journal of Early Adolescence*, 9 (4), s. 396-407.
- Jackson, S. A., Eklund, R. C. (2004). *The flow scales manual*. Morgantown: Fitness information technology Inc.
- Jessor, R., Jessor, S. L. (1977). *Problem behavior and psychosocial development: A longitudinal study of youth*. New York: Academic Press.
- Johnson, R. J., McCaul, K. D., Klein, W. M. P. (2002). *Risk involvement and risk perception among adolescents and young adults*. *Journal of Behavioral Medicine*, 25, s. 67-82.
- Kloep, M., Güney, N., Cok, F., Simsek, Ö . F. (2009). *Motives for risk-taking in adolescence: A cross-cultural study*. *Journal of Adolescence*, 32, s. 135-151.
- Koocher, G.P. (1971). *Swimming, competence, and personality change*. *Journal of Personality and Social Psychology*, 18, s. 275-278.

- Labáth, V. a kol. (2001). *Riziková mládež, možnosti potenciálních změn*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Lasko, D. S., Field, T. M., Gonzalez, K. P., Harding, J., Yando, R., Bendell, D. (1996). *Adolescent depressed mood and parental unhappiness*. *Adolescence*, 31(121), s. 49-57.
- Lipsitt, L. P., Mitnick, L. L. (1991). *Self-regulating behavior and risk taking: Causes and consequences*. Norwood, NJ: Ablex Publishing Corp.
- Macek, P. (2003). *Adolescence*. Praha: Portál.
- Macgowan, M. J., Wagner, E. F. (2005). *Iatrogenic Effects of Group Treatment on Adolescents with Conduct and Substance Abuse Problems: A Review of the Literature and a Presentation of a Model*. *Journal of Evidence-Based Social Work*, 2 (1/2), s. 79.
- Matoušek, O., Kroftová, A. (2003). *Mládež a delikvence*. Praha: Portál.
- Michael, K., Ben – Zur, H., (2007). *Risk-taking among adolescents: Associations with social and affective factors*. *Journal of Adolescence*, 30 (1), s. 17-31.
- Miovský, M., Zapletalová, J. (2006). *Primární prevence rizikového chování na rozcestí: specializace versus integrace*. In Sborník abstrakt a program. ČR, Tišnov, 2006, s. 21-21. 3. ročník celostátní konference Primární prevence rizikového chování: specializace versus integrace. ČR, Praha, 27.-28.11.2006. Sdružení SCAN.
- Reyna, V. F., Farley, F. (2006). *Risk and rationality in adolescent decision making*. *Psychological Science in the Public Interest*, 7, s. 1-44.
- Řezáč, P. (2009). *Pojetí rizika u delikventních adolescentů - mužů*. Nitra.
- Saarni, A. (1999). *The development of emotioanl kompetence*. NY: Guilford Press.
- Silverman, D. (2005). *Ako robiť kvalitatívny výzkum*. Bratislava: Ikar.
- Schrader, M. P., Wann, D. L. (1999). *High-risk recreation: The relationship between participant characteristics and degree of involvement*. *Journal of Sport Behavior*, 22, (3). s. 426-441.
- Smith, J. A., Flowers, P., Larkin, M. (2009). *Interpretative Phenomenological Analysis: Theory, Method and Research*. London: SAGE Publications Ltd.
- Teeter, P. A. a kol. (2000). *Therapeutic Interventions to Increase Social Kompetenz in Teens with Impulse Control Deficits*. In *Journal of Psychotherapy in Independent Practice*, 1 (4), s. 49-70.
- Tomasulo, D. J. (1998). *Action Methods in Group Psychotherapy: Practical Aspects*. Philadelphia: Tailor and Francis.
- Wilde, G. J., Murdock, P. A. (1982). *Incentive systems for accident-free driving in the general population*. *Ergonomics*, 25, s. 879-890.

Wilkinson, L. V., Bubolts, W. C. (2001). *Anecdotes, Metaphors, and Stories: A Clinical Technique for Group Therapy*. In *Journal of Clinical Activities, Assignments & Handouts in Psychotherapy Practice*, 1 (2), s. 43.

Whitaker, D. S. (2001). *Using Groups to Help People*. Brunner-Routledge.

Wurdinger, S. D. (1994). *Philosophical Issues In Adventure Education*. Dubuque, IA: Kendall/Hunt Publishing Co.

Yalom, I. D. (1999). *Teorie a praxe skupinové psychoterapie*. Hradec Králové: Konfrontace.

Zuckerman, M. (1979). *Beyond the optimal level of arousal*. London: Erlbaum.

Zuckerman, M. (1994). *Behavioral expressions and biosocial bases of sensation seeking*. New York: Cambridge University Press.

Probační programy pro mladistvé a jejich efektivita

PhDr. Jan Tomášek, Ph.D. – Mgr. Jan Rozum

*Probační programy pro mladistvé a jejich efektivita
PhDr. Jan Tomášek, Ph.D. – Mgr. Jan Rozum*

Abstrakt

Jedním z výchovných opatření, které je možno ukládat mladistvým pachatelům podle zákona č. 218/2003 Sb. o soudnictví ve věcech mládeže, je probační program. Jeho efektivitu lze posuzovat podle různých hledisek. Podstatná je otázka, zda se mladistvý po absolvování programu dopustil další trestné činnosti. Institut pro kriminologii a sociální prevenci uskutečnil v roce 2010 šetření, v němž zkoumal vzorek 326 mladistvých, kteří se účastnili některého z akreditovaných probačních programů v roce 2006. Ukázalo se, že v období následujících čtyř let se dopustilo další trestné činnosti 52 % z nich. Kromě této analýzy byla provedena i dotazníková šetření, zaměřená na praktické zkušenosti poskytovatelů probačních programů a probačních úředníků.

Klíčová slova

Probační program, rehabilitace pachatele, kriminalita mládeže, Probační a mediační služba, recidiva.

Abstract

One of the new measures that could be imposed on juvenile offenders according to the Law no. 218/2003 Coll. is so called probation program. Effectiveness of this programmes is possible to assess from many points of view. The question if the offender continues in his or her criminal career after the program is very important. In 2010 the Intitute of Criminology and Social Prevention carried out a research targeted on the sample of 326 juveniles which had participated in some of the accredited programmes in 2006. It was revealed that 52 % of the juveniles committed new crime during the following four years. Besides this analyses the questionnaire survey was carried out, focused on practical experience of the organizations offering the programmes and of the probation officers.

Key words

Probation programme, offender's rehabilitation, juvenile crime, Probation and Mediation Servis, recidivism.

Úvod

Zákon č. 218/2003 Sb. o soudnictví ve věcech mládeže významným způsobem rozšířil množství opatření, jimiž může soud nebo státní zástupce reagovat na trestnou činnost mladistvých pachatelů. Uložit jim lze výchovné, ochranné nebo trestní opatření. Jedním z výchovných opatření je probační program. Citovaný zákon jím rozumí zejména program sociálního výcviku, psychologického poradenství, terapeutický program, program zahrnující obecně prospěšnou činnost, vzdělávací, doškolovací, rekvalifikační nebo jiný vhodný program k rozvíjení sociálních dovedností a osobnosti mladistvého, směřující k tomu, aby se mladistvý vyhnul chování, které by bylo v rozporu se zákonem, a k podpoře jeho vhodného sociálního zázemí a k urovnání vztahů mezi ním a poškozeným (viz § 17 citovaného zákona). Kvalitu programů zajišťuje od roku 2005 systém akreditace Ministerstva spravedlnosti.

Zvýšený zájem o programy, jejichž cílem je pozitivní působení na pachatele a změna jeho chování, je v současnosti charakteristický pro většinu vyspělých zemí světa. Výrazně je provázán s hnutím, pro něž se v akademických kruzích vžil termín „What works“ (tedy „Co funguje“), a které usiluje o to, aby se v trestní politice prosazovala především taková opatření, jejichž účinnost lze prokázat empirickým výzkumem. Tyto snahy můžeme vnímat i jako určité vzkříšení či znovuzrození ideálu rehabilitace pachatele, neboť teorie, podporující myšlenky nápravy osob, dopouštějících se trestné činnosti, ustoupily v předcházejícím období do pozadí, a to na úkor filozofie přísného a nekompromisního trestání (Chui W. H. 2003, Ward 2007). Důvodem pro tuto všeobecnou skepsi k možnostem rehabilitace byly především výsledky prvních rozsáhlejších výzkumů, hodnotících účinek nápravných programů na následnou recidivu pachatelů. Zdaleka největší vliv měl článek Roberta Martinsona, uveřejněný v roce 1974 v americkém časopise *The Public Interest*. Jednalo se o shrnutí poznatků z více než 200 dílčích studií, zabývajících se nápravnými opatřeními pro pachatele. Závěr této analýzy byl velmi nelichotivý – neexistoval podle ní jediný důkaz, proč věřit, že výchovná či jiná práce s pachateli významně přispívá ke snížení rizika jejich další trestné činnosti. K rychlému oslabení popularity rehabilitačních teorií přispěl i celkový společenský a kulturní kontext dané doby. Kritika pozitivistického přístupu, hledajícího objektivní příčiny kriminality a následně i způsoby jejich odstranění, byla v souladu s ideologií nově nastupujících pravicových a neoliberálních vlád, chystajících se výrazně omezit státní výdaje na sociální záležitosti. Dobře se snoubila s principy ekonomického individualismu a odpovědnosti každého občana za vlastní osud,

který nelze omlouvat nedostatky ani v rovině osobnostní, ani v sociální (Raynor 2005).

Situace se začala pozvolna měnit až počátkem devadesátých let. Podle G. Robinsonové a I. Crowa (2009) na tom měly zásluhu tři druhy nově získaných poznatků. První z nich zaznamenaly empirické studie lokálního charakteru, jejichž autoři odmítali přijmout dogma „nothing works“ a pokoušeli se i během osmdesátých let dokázat, že určité, vhodně připravené a realizované intervence mohou vést ke snížení recidivy pachatelů. Druhým zdrojem se staly sekundární analýzy již dříve získaných dat, pocházejících z různých výzkumů k účinnosti nápravných opatření. Nejvíce jich bylo provedeno v Severní Americe. Bylo zjištěno, že pokud jsou v souhrnných analýzách odděleny různé druhy či typy opatření, efektivita některých z nich se z hlediska omezování recidivy ukazuje v mnohem lepším světle, než naznačovaly dřívější práce. Diskuse se navíc začala vést i k otázkám, zda malá efektivita intervence nesouvisí spíše s tím, že je špatně či nedostatečně prováděna, nikoli s jejími principy či teorií, na jejímž základě vznikla. Posledním, a patrně nejdůležitějším prvkem, který přispěl k renesanci rehabilitačního ideálu v práci s pachateli trestných činů, byla aplikace metody metaanalýzy v kriminologickém výzkumu. Tento postup, spočívající ve využití závěrů více studií podobného typu a jejich hodnocení jednotným rámcem, byl již delší dobu znám například v medicínském výzkumu. V kriminologii jej jako první začali masivněji využívat výzkumníci v USA a Kanadě, později též na Novém Zélandu a ve Velké Británii.

Cílem studií, zaměřených na účinnost různých sankcí, je odhalit rozdíly v míře recidivy (či jiného důležitého ukazatele), a to mezi těmi, kdo podstoupili příslušnou intervenci, a těmi, kteří podstoupili intervenci jinou, eventuálně žádnou. Dosud provedená šetření hovoří o tom, že u osob, jimž se dostane určité „nápravné“ péče, se ve srovnání s kontrolní skupinou setkáváme s nižší recidivou, a to zhruba o 10 až 13 % (někdy i více – záleží na tom, jaká konkrétní opatření jsou do studie zahrnuta). Tento rozdíl se na první pohled nemusí jevit jako příliš výrazný, avšak převládá-li v dané době názor, že rehabilitace nemá smysl, i takto „skromné závěry“ představovaly významný krok (Raynor 2005).

Rostoucí počet studií, založených na uvedených metodách, nám v současné době již umožňuje pojmenovat základní principy, typické pro efektivní intervence. V kriminologické literatuře se v posledních letech nejčastěji hovoří o následujících kritériích (McGuire 2001, Raynor 2005, Robinson 2009):

1. Program by měl být založen na jasném a dobře formulovaném modelu příčin trestné činnosti, který je konceptuálně zřejmý a vychází ze spolehlivých empirických důkazů.
2. Měl by využívat nástroje na odhadování rizik budoucí recidivy, v nichž se operuje s daty o předchozí kriminální kariéře a také s dalšími údaji.
3. Podstatným prvkem je provádět odhad kriminogenních potřeb a dynamických rizikových faktorů, o nichž je známo, že mají vliv na trestnou činnost a které se mohou během času měnit (například postoje, vliv delikventních přátel, nedostatek schopností, závislost na návykových látkách nebo problémy v oblasti sebekontroly).
4. Využívá se metod, které korespondují s aktivním, soustředěným učením s plnou osobní účastí pachatele – klíčová je v tomto smyslu i potřeba přizpůsobit intervenci individuálním rozdílům mezi pachateli.
5. Nejpřesvědčivějších výsledků dosahuje aplikace kognitivně-behaviorálních modelů, založených na teoreticky dobře ukotvených metodách, zohledňujících dynamickou interakci mezi individuálním způsobem myšlení, cítění a chování v okamžiku trestného činu.
6. Je nezbytné, aby daný program či službu poskytovali pracovníci, kteří jsou dostatečně proškoleni a motivováni a mají pro svou činnost adekvátní prostředky i podmínky.
7. Pojmem zásadního významu je evaluace, a to jak individuálních pokroků u klientů, tak výsledků programu celkově.
8. K efektivitě programu přispívá skutečnost, je-li vykonáván v komunitě. Za takových okolností je lepší předpoklad, že pachatel získá praktické a pro život podstatné dovednosti.
9. Program by měl být adaptován na lokální podmínky, možnosti a zdroje.
10. Vyšší účinnosti lze dosáhnout využitím multimodálního přístupu, který kombinuje více metod a postupů současně.

I z uvedeného přehledu vyplývá, že pro zdárný rozvoj probačních programů v České republice je důležité, aby se již od samého počátku sledovala jejich efektivita. Jedním z prvních pokusů tohoto druhu je studie, kterou v letech 2010 a 2011 zpracoval Institut pro kriminologii a sociální prevenci, a to v úzké spolupráci s Probační a mediační službou ČR.

Metody

Uvedený výzkum se skládal z několika dílčích šetření. Pro zmapování dosavadních zkušeností s probačními programy bylo připraveno dotazníkové šetření, a to jednak pro poskytovatele akreditovaných probačních programů, a jednak pro probační úředníky, kteří mají v rámci své specializace na starost agendu mládeže. Realitu ukládání probačních programů v soudní praxi měla přiblížit analýza vybraného vzorku trestních spisů. Klíčovou součástí celé studie pak bylo sledování recidivy u relativně velkého vzorku mladistvých pachatelů, kteří se účastnili některého z probačních programů v roce 2006.

Recidiva pachatele patří v kriminologických výzkumech, zaměřených na sledování efektivity určitého opatření kontroly kriminality, k nejužívanějším. Jejich definic existuje celá řada (více např. Kuchta 2005). V zásadě o ní ale mluvíme jako o situaci, kdy daný jedinec obnoví svou kriminální kariéru poté, co proti němu byla uplatněna intervence ze strany systému trestní justice (Bushway 2004). Toto hledisko není prosto určitých nedostatků. Otázkou totiž je, z jakých zdrojů se o tomto „obnovení kriminální kariéry“ dozvídáme. Pokud se výzkumník spoléhá pouze na údaje o opětovném odsouzení, rezignuje v podstatě na možnost proniknout do oblasti latentní kriminality. Je přitom známo, že pouze určitá, a zřejmě menší část deliktů je registrována a vede k formální sankci (srov. Tomášek 2010). Z výzkumů, kde se operuje pouze s rejstříky trestů a s oficiálními údaji o kriminalitě, se tak ani zdaleka nedozvídáme o všech skutcích a prohřešcích, jichž se dotýčná osoba dopouští, ale vždy pouze o těch, které byly orgány činnými v trestním řízení zaregistrovány. Mnoho kriminologů proto volí ve vztahu ke kriminální recidivě alternativní postupy. Nejčastěji jde o anonymní dotazování samotných pachatelů, zda se ve sledovaném období dopustili kriminálního jednání.

Při posuzování účinnosti určitého opatření na základě kritéria recidivy je navíc nutno vyvarovat se unáhlených soudů. Kriminální jednání ovlivňuje řada faktorů nejrůznějšího druhu (psychologických, sociálních, biologických, ekonomických apod.). Bylo by naivní doufat, že váhu některých z nich zvrátí několik hodin psychosociálního výcviku či skupinové terapie. Probační program může být v případě některých pachatelů jediným pozitivním vlivem, který na ně v určitém období působil, ale který neměl reálnou šanci převážit (například) špatnou výchovu rodičů nebo negativní vliv závadové party vrstevníků. Recidiva pachatele tak automaticky neznamená, že program sám je špatný a neúčinný.

Podobně je třeba uvažovat i v opačném případě. Pokud pachatel po absolvování programu nerecidivuje, nemůžeme prohlásit, že je to výhradně zásluha jeho účasti v něm. Ve skutečnosti mohl mít program efekt nulový, avšak v životě pachatele se odehrály události, které jej od další trestné činnosti odvrátily (např. nalezení uspokojivého zaměstnání či navázání vážného a stabilního partnerského vztahu). Longitudinální výzkumy kriminální kariéry ostatně potvrzují, že tyto přirozené životní „body obratu“ mají z hlediska ukončení delikventní dráhy významně větší vliv než jakákoli intervence trestní justice (Farral 2004, Ward 2007).

Přes uvedené námitky je nicméně možno konstatovat, že zpráva o dalších odsouzeních pachatelů, kteří prošli probačním programem, je pro další rozvoj tohoto opatření v České republice podstatná. Kromě jiného se jedná o zpětnou vazbu pro samotné poskytovatele těchto programů, po níž někteří z nich intenzivně volají (viz dále).

V době, kdy byl tento příspěvek do sborníku dokončován, byly kompletně zpracovány pouze některé části studie. Následující řádky tak pojednají o výsledcích dotazníkového šetření pro poskytovatele probačních programů, a dále o zjištěné míře recidivy pachatelů, kteří se probačních programů účastnili v roce 2006.

Výsledky

Jako vzorek pro dotazníkové šetření jsme zvolili všechny probační programy, realizované v letech 2008 a 2009. Celkem se jednalo o 20 programů, poskytovaných 31 různými organizacemi (tento nepoměr je dán skutečností, že dvě organizace poskytovaly dva různé programy, a naopak jeden z programů – Právo pro každý den – byl v uvedených letech realizován 14 organizacemi). návratnost dotazníků byla zhruba dvoutřetinová, řádně vyplněných jsme jich měli k dispozici 22. Samotný dotazník byl koncipován jako anonymní, avšak stojí za poznámku, že většina respondentů svou identitu netajila.

Otázky, které jsme kladli, byly jak uzavřené (tedy s výběrem možných odpovědí), tak volné. U většiny otázek jsme ale vždy nabízeli možnost doplňujícího komentáře, neboť to byly právě konkrétní osobní postřehy, které jsme považovali z hlediska celého šetření za nejcennější. Tematicky pokrýval dotazník několik oblastí, a to obsahové a metodické zaměření programu, jeho personální zajištění, přístup klientů k programu a zkušenosti s prací s nimi a také spolupráci s Probační a mediační službou ČR.

V závěru dotazníku se pak respondenti mohli volně vyjádřit k problémům, jimž při poskytování probačních programů čelí, eventuálně sami navrhnout změny, které by napomohly zefektivnění celého systému.

Z výpovědí respondentů vyplynulo, že probační programy se zaměřují především na rozvoj sebepoznání a náhledu na vlastní chování, na vzdělávání v oblasti právního vědomí, na rozvoj sociálních a komunikačních dovedností a kompetencí, a také na postoje klienta k jeho vlastní trestné činnosti. Spíše zřídka jsou naopak programy orientovány na práci s tématem oběti trestného činu, a to i přesto, že právě toto zaměření zákon č. 218/2003 Sb. v klíčovém § 17 zdůrazňuje. Málo frekventovaný je také rozvoj pracovních dovedností či návyků.

Obecně platí, že s klienty je v programu možno pracovat jak individuální, tak skupinovou formou, eventuálně tyto dva přístupy kombinovat. V našem vzorku byly tyto formy vzácně vyrovnané – po sedmi respondentech uvedlo, že preferují individuální nebo skupinovou formu, osm zmínilo, že tyto dvě formy kombinují. Pokud jde o konkrétní metody práce, k nejvyužívanějším patří postupy spočívající v praktickém nácviku vhodných strategií chování, v řízené diskusi mezi účastníky a v aktivním hraní modelových situací. Tyto metody uvedly vždy více než dvě třetiny dotázaných. Mezi nejméně uváděnými činnostmi se naproti tomu ocitla práce s počítačem, arteterapie a outdoorové aktivity.

Klíčovým faktorem, který ovlivňuje kriminalitu dětí a mládeže, je rodina a její působení. Můžeme proto předpokládat, že jednou z cest k efektivnímu probačnímu programu je přímé či nepřímé zapojení rodičů. Naše šetření ukázalo, že poskytovatelé probačních programů se této filozofie relativně často drží. Více jak polovina respondentů uvedla, že v rámci programu o jejich spolupráci usilují.

Výrazné rozdíly mezi jednotlivými programy byly zjištěny z hlediska délky jejich trvání. Nejkratší zjištěná doba činila jeden měsíc, nejdelší 2 roky. Průměr pro celý soubor představoval 5 měsíců. Podobně široký rozptyl měly také odpovědi, týkající se počtu jednotlivých setkání či sezení s klientem. Nejnižší počet činil 5 setkání, nejvyšší 40. V průměru se jednalo o 17 setkání. I z toho lze odvodit, že časové nároky na klienta jsou u různých programů odlišné.

Důležitou otázkou je, na jaké pachatele se program zaměřuje. V dotazníku jsme respondentům předložili několik typů, přičemž se měli vyjádřit, zda je zařazení

takového pachatele do jejich programu velmi vhodné, možné, anebo zcela nevhodné. Odpovědi shrnuje následující tabulka, z níž je dobře patrné, že většina poskytovatelů své programy „šije na míru“ klientům, kteří se trestné činnosti dopustili poprvé a kteří spáchali skutek spíše méně závažné povahy. Jako největší problém se naopak v praxi může jevit zařazování klientů, kteří se dopustili násilného deliktu. Bezmála třetina respondentů by jejich účast v programu vnímala jako zcela nevhodnou. U pachatelů rasově motivované trestné činnosti a pachatelů se zkušenostmi s návykovými látkami převažovaly odpovědi, že zařazení do programu je možné, byť nikoli zcela vhodné.

Typ klientů	Zařazení do programu (respondenti v %)		
	velmi vhodné	možné	zcela nevhodné
<i>Prvopachatelé</i>	86,4	13,6	0,0
<i>Pachatelé s opakovanou zkušeností s tr. činností</i>	28,6	71,4	0,0
<i>Pachatelé s méně závažnou tr. činností</i>	81,8	18,2	0,0
<i>Pachatelé závažné násilné tr. činnosti</i>	27,3	40,9	31,8
<i>Pachatelé rasově motivované tr. činnosti</i>	31,8	54,5	13,6
<i>Pachatelé se zkušenostmi s užíváním drog</i>	36,4	50,0	13,6

Tab. č. 1: Zaměření programu dle typu klientů

Z hodnotících zpráv PMS ČR vyplývá, že jedním z problémů, které praxi v oblasti poskytování probačních programů provázejí, je jejich nedostatečný počet. I proto nás zajímalo, zda někdy nedochází k tomu, že zaměření určitého programu je v rozporu s aktuální potřebou umístit do něj klienta, který příslušnému profilu zcela neodpovídá. Ani jeden respondent se naštěstí nepřiklonil k názoru, že by mezi účastníky jeho programu převažovali jedinci, pro něž není vhodný. Zároveň ale platilo, že pouze polovina uvedla, že program navštěvují výhradně ti, jimž je svým zaměřením určen, zatímco druhá polovina se přiklonila k názoru, že takoví klienti mezi účastníky sice převažují, ale najdou se výjimky.

Zkušenosti respondentů hovoří o tom, že přístup většiny klientů k programu je buď vstřícný (uvedlo 64 % respondentů), nebo neutrální (32 %). S převážně odmítavým přístupem klientů se setkává pouze jeden respondent. Za pozornost stojí skutečnost, že o vstřícném přístupu klientů vypovídali častěji respondenti, jejichž program využívá skupinovou formu práce. Důležitým ukazatelem je také počet klientů, kteří program ukončí. Většina respondentů (77 %) uvedla, že program dosud řádně ukončily více než dvě třetiny klientů, kteří do něj byli zařazeni. Podnět k předčasnému ukončení programu může vyjít i přímo

od poskytovatele, pokud klient nedodržuje požadovaná pravidla. Takový návrh ještě nikdy nepodalo pět dotázaných (tedy zhruba čtvrtina vzorku), naopak čtyři konstatovali, že jej podávají často. Ostatní uvedli, že k takovým situacím dochází, avšak jen výjimečně.

Klient může svou účast v programu, která je dobrovolná, ukončit v kterékoli jeho fázi. Zkušenosti poskytovatelů hovoří o tom, že nejčastěji k tomu dochází ještě před samotným zahájením programu – klient je do programu zařazen, ale docházet nezačne. Důvodů, proč klient program nedokončí, může být celá řada. Naši respondenti vypovídali nejčastěji o tom, že hlavní příčinou bývá nedostatek motivace klienta. Objevovaly se například zkušenosti, že mladiství mají tendenci projevat zájem o program při líčení před soudem, ale jelikož je následná účast v něm dobrovolná, vzápětí jej opouštějí. Problémem bývá také malá podpora ze strany rodiny, a dále v některých případech i takové jevy, jako časová vytíženost klienta, problémy s dojížděním, jeho další trestná činnost nebo nařízená ústavní výchova.

Odpovědím na volně položené otázky, týkající se největších vnímaných problémů současné praxe a návrhů na její zefektivnění dominovala dvě témata, a to financování programu a také počet klientů, kteří jsou do něj zařazeni. Oba tyto problémy zmínila polovina respondentů. Problémy s financováním programu přitom byly vnímány ve více souvislostech. Většinou šlo o poznámky, týkající se jejich nedostatku. Z dotací, které přiděluje Ministerstvo spravedlnosti ČR, není podle některých respondentů možno program zajistit. Poukazováno bylo také na skutečnost, že dotace se k realizátorům programu dostávají pozdě, někdy až v průběhu podzimu, což brzdí zahájení programu. Z nedostatku klientů vinili respondenti Probační a mediační službu ČR a také soudy a státní zastupitelství. Mezi další problémy, které poskytovatelé pociťují, patří určitá nesystrémovost v oblasti probačních programů a jejich podpory (například absence jasnějších pravidel nebo nevyjasněné kompetence mezi Ministerstvem spravedlnosti ČR a Probační a mediační službou ČR). Dva respondenti si postesklí, že postrádají zpětnou vazbu, umožňující kromě jiného i posouzení efektivity programu z hlediska další trestné činnosti klientů.

Pokud jde o navrhované změny, poukazováno bylo zejména na nutnost zajistit víceleté dotace pro programy, aby se zachovala jejich potřebná kontinuita. Opětovně se bylo možno setkat také s názory, odrážejícími nespokojenost s počtem klientů. Řešením by podle respondentů mohla být podpora soudců a státních zástupců, aby programy více využívali, a nebo dokonce automatické uložení programu u určitého typu pachatele. Někteří poskytovatelé vidí šanci na zlepšení

ve vytváření uceleného systému hodnocení kvality probačních programů, vymezení minimálních standardů či jejich rámcové metodiky. Pozornost je podle nich třeba věnovat i samotné nabídce programů, respektive tomu, jaké typy programů je vhodné podporovat.

Stěžejní část naší studie byla zaměřena na zjištění recidivy mladistvých, kteří se probačních programů zúčastnili. Výzkumný vzorek tvořilo 326 osob, které prošly některým z probačních programů v roce 2006 (tyto programy nabízelo v daném období 47 různých poskytovatelů). Ve vzorku jasně převažovali chlapci, dívek bylo 37, tedy zhruba desetina. Průměrný věk činil 17 let. Naprostá většina mladistvých neměla před deliktem, na jehož základě program absolvovala, žádnou předchozí zkušenost s trestnou činností – jen desetina měla již záznam v trestním rejstříku, většinou pouze jeden. Trestná činnost, kvůli které jim byl probační program uložen nebo doporučen, byla podle očekávání nejčastěji majetkového charakteru.

Probační program řádně ukončilo 69 % mladistvých. Toto zjištění v zásadě odpovídá výše citovaným zkušenostem poskytovatelů. Neprokázano se, že by pravděpodobnost, zda mladistvý program ukončí, souvisela s jeho věkem. Hranici statistické významnosti se ale blížily rozdíly z hlediska pohlaví, kdy nápadně častěji program dokončili chlapci (v 70 % případů) než dívky (pouze v 55 % případů). O něco úspěšnější byli také mladiství bez předchozí zkušenosti s trestnou činností, ovšem zde již rozdíl nebyl statisticky významný. Jak dokládá tabulka 2, velké rozdíly byly naproti tomu mezi jednotlivými programy (zahrnuty jsou pouze ty, kde byl celkový počet klientů alespoň sedm).

<i>Program</i>	<i>Poskytovatel</i>	<i>Počet klientů</i>	<i>Dokončilo (v %)</i>
<i>Motivační pobyt</i>	<i>Ekocentrum (Nový Jičín)</i>	7	100
<i>Krok za krokem</i>	<i>Krok (Hodonín)</i>	8	88
<i>Sebeúcta – řekni to přímo</i>	<i>Člověk člověku (Praha)</i>	8	75
<i>Učební program (SPJ)</i>	<i>Různí</i>	19	74
<i>Právo pro každý den</i>	<i>Různí</i>	137	74
<i>Krok</i>	<i>Proxima Sociale (Praha)</i>	7	71
<i>Cesta bez mříží</i>	<i>Bethel (Litoměřice)</i>	8	63
<i>REP</i>	<i>Různí</i>	31	61
<i>Soc.-psychologický výcvik</i>	<i>SP+B kontakt (Havířov)</i>	14	57
<i>Začít spolu</i>	<i>Spitála (Ústí nad Labem)</i>	7	43

Tab. č. 2: Dokončení programu dle jednotlivých poskytovatelů probačních programů

Údaj o další trestné činnosti jsme sledovali k termínu září 2010 (tedy zhruba po 4 letech od účasti mladistvého v probačním programu). Celkové zjištění nezní příliš povzbudivě, neboť další záznam v trestním rejstříku mělo téměř 52 % mladistvých, tedy více než polovina vzorku.

Signifikantní rozdíly byly zjištěny z hlediska pohlaví, kdy častěji recidivovali chlapi (v 54,8 % případů) než dívky (pouze ve 32,4 % případů). Obdobnou roli hrál věk. Osoby, kterým bylo v době návštěvy programu teprve patnáct let, recidivovaly pouze ve zhruba 30 % případů, nejvíce dalších trestných činů jsme naopak zaznamenali u osob nejstarších, tedy u mladistvých, kterým bylo v době docházení do programu již více než 18 let. Ti recidivovali ve více než 60 % případů.

Další zjištění je v souladu s výsledky obdobných zahraničních studií (srov. např. Raynor 2005). Více recidivují ti, kteří program nedokončí, než jeho úspěšní absolventi. Rozdíl byl velmi výrazný, neboť zatímco „odpadlíci“ měli další záznam v rejstříku trestů ve zhruba dvou třetinách případů, ti, kdo program řádně ukončili, pouze ve 45 %. Závěr, že menší recidiva úspěšných absolventů je efektem samotného programu, by ovšem mohl být zavádějící. Je třeba uvážit, že „odpadlíci“ mohou být obecně problémovější jedinci, kteří mají nejen větší tendenci páchat další trestnou činnost, ale jejich osobnost je celkově taková, že mají zároveň i menší motivaci či ochotu programy daného typu navštěvovat.

Menší míru recidivy bylo možno pozorovat rovněž u osob, kterým byl probační program uložen v souvislosti s prvním prohřeškem proti zákonu. U nich byl další trestný čin zaznamenán v 50 % případů. Mladiství, kteří při nástupu do programu měli již bohatší zkušenost s trestnou činností, recidivovali v 68 % případů. I tento rozdíl je statisticky významný, a možná naznačuje, že efekt probačního programu je vyšší u prvopachatelů. Zajímavou informací je samozřejmě i to, jak si z hlediska recidivy vedly jednotlivé programy. Do *tabulky č. 3* byly opět zahrnuty pouze ty, kterými prošlo minimálně sedm respondentů z našeho vzorku.

Rozdíly mezi jednotlivými programy jsou markantní, a pohybují se od recidivy pouze desetinové, až po téměř devadesátiprocentní. Tučně vyznačeny jsou v tabulce programy, zajímavé nejen tím, že se jich účastnilo nejvíce klientů, ale také skutečností, že jsou poskytovány více organizacemi současně. Všechny dopadly lépe, než činí průměr pro programy ostatní. Pokud totiž do vzorku tyto tři nezařadíme, představuje průměr 61,2 %, což je signifikantně více, než můžeme pozorovat u REP, Učebního programu i u Práva pro každý den.

<i>Program</i>	<i>Poskytovatel</i>	<i>Počet klientů</i>	<i>Recidiva (v %)</i>
<i>Sebeúcta – řekni to přímo</i>	<i>Člověk člověku (Praha)</i>	8	12,5
<i>Motivační pobyt</i>	<i>Ekocentrum (Nový Jičín)</i>	7	42,9
<i>Právo pro každý den</i>	<i>Různí</i>	137	43,8
<i>REP</i>	<i>Různí</i>	31	45,2
<i>Učební program (SPJ)</i>	<i>Různí</i>	19	52,6
<i>Krok za krokem</i>	<i>Krok (Hodonín)</i>	8	62,5
<i>Soc.-psychologický výcvik</i>	<i>SP+B kontakt (Havířov)</i>	14	64,3
<i>Začít spolu</i>	<i>Spitála (Ústí nad Labem)</i>	7	71,4
<i>Cesta bez mříží</i>	<i>Bethel (Litoměřice)</i>	8	75,0
<i>Krok</i>	<i>Proxima Sociale (Praha)</i>	7	85,7

Tab. č. 3: Recidiva pachatelů podle jednotlivých poskytovatelů probačních programů

Posledně jmenovaný program vychází z naší analýzy jako jeden z neúčinnějších. Takový závěr je o to cennější, že vzorek je v tomto případě relativně velký. I z toho důvodu nás zajímalo, zda existují rozdíly v úspěšnosti podle jednotlivých organizací, které Právo pro každý den poskytují. Tyto poznatky prezentuje tabulka č. 4. Také tentokrát byly rozdíly značné, a to od hodnoty 12,5 % (Rokycany), až po více než 70 % (Bruntál).

<i>Poskytovatel</i>	<i>Počet klientů</i>	<i>Recidiva (v %)</i>
<i>CP (Rokycany)</i>	8	12,5
<i>Střed (Třebíč)</i>	11	18,2
<i>White Light (Ústí nad Labem)</i>	5	20,2
<i>Lepší život (Mělník)</i>	8	25,0
<i>Arkáda (Písek)</i>	12	25,0
<i>Auritus (Tábor)</i>	7	28,6
<i>ICOS (České Budějovice)</i>	11	36,4
<i>ICOS (Jindřichův Hradec)</i>	6	50,0
<i>Oblastní charita Jihlava</i>	11	54,5
<i>CP (Česká Lípa)</i>	11	54,5
<i>CP (Liberec)</i>	12	58,3
<i>Centrum sociální rehabilitace (Brno)</i>	8	62,5
<i>Elsa (Brno)</i>	8	62,5
<i>CP (Jeseník)</i>	8	62,5
<i>Open house (Bruntál)</i>	11	72,7

Tab. č. 4: Recidiva pachatelů u programu Právo pro každý den (dle jednotlivých poskytovatelů)

Závěr

Rozvoj probačních programů v České republice lze vnímat v širší perspektivě jako součást celosvětového trendu, spočívajícího v návratu ideálu rehabilitace pachatelů. Znovu se prosazují myšlenky, že s problémovými jedinci, porušujícími společenské normy, se vyplatí pracovat. Vyjdeme-li z toho, na co se naše probační programy zaměřují a jaké metody a techniky využívají, i tady jsme navíc ve shodě s tím, co se podle zahraničních zkušeností jeví jako efektivní – tedy především kognitivně-behaviorální přístup, v němž jde o rozvoj sociálních a komunikačních dovedností klienta, nácvik vhodných forem chování či náhled na vlastní jednání.

Slabinou je zatím bohužel to, co lze považovat za jednu ze základních podmínek efektivního využívání tohoto opatření. Probační programy nejsou dostupné ve všech okresech České republiky. Navíc se zdá, že nabídka není dosud dostatečně pestrá ani z hlediska různých typů klientů. Poskytovatelé programů nejsou také příliš spokojeni se systémem finanční podpory, který jim znemožňuje kontinuální práci. Stejně tak, a zřejmě oprávněně, si stěžují na nedostatek klientů.

Za problém lze podle našeho názoru označit určitou „dvoucestnost“ celého systému. Probační program jako výchovné opatření je soudy a státními zástupci ukládán minimálně, větší část klientů do programů přichází spíše na doporučení Probační a mediační služby či jiného subjektu. Je tomu tak i přesto, že celý systém a finance do něj vkládané byl vytvořen pro první ze zmíněných variant. To činí celou situaci poněkud nepřehlednou a matoucí.

Samostatnou kapitolou je zjištěný údaj o více než polovině mladistvých, kteří po účasti v probačním programu recidivovali. Ačkoli je třeba pamatovat na nedostatky tohoto kritéria, musíme připustit, že v dnešní době, kdy je efektivita tvrdě vyžadována nejen v oblasti kontroly kriminality, je dané hledisko důležité. Výzkum, který jsme provedli, představuje nicméně pouze první krok. Abychom mohli efektivitu probačních programů adekvátně posoudit, bude nutné hledat i jiné cesty a metody jejího zkoumání. Vhodné by bylo například porovnávat recidivu mladistvých, kteří procházejí těmito programy, s recidivou srovnatelných pachatelů, jimž byla uložena opatření jiná (například dohled bez účasti v programu, obecně prospěšné práce nebo podmíněný trest). Na velké závěry a velká prohlášení je proto ještě brzy. Na živou diskusi o dosavadních zkušenostech je ale čas ideální již nyní.

Literatura

Bushway, S. D., Brame, R., Paternoster, R. Connecting desistance and recidivism: measuring changes in criminality over the lifespan. In Maruna, S. & Immarigeon, R. (Eds.), *After crime and punishment: pathways to offender reintegration* (pp 85-101). Cullompton: Willan Publishing.

Farral, S. (2004). *Rethinking what works with offenders: probation, social context and desistance from crime*. Cullompton: Willan Publishing.

Chui W. H. (2003). *What works in reducing re-offending - principles and programmes*. In Chui W. H. & Nellis, M. (Eds.), *Moving probation forward*. (pp. 56-73). London: Pearson Longman.

Martinson, R. (1974). *What works? Questions and answers about prison reform*. *The Public Interest*, 35, pp. 22-54.

McGuire, J. (2001). *What works in correctional intervention? Evidence and practical implications*. In Bernfeld, G.; Farrington, D. & Leschied, A. (Eds.), *Offender rehabilitation in practice – implementing and evaluating effective programs*. (pp 33-34.) Chichester: Wiley 2001.

Kuchta, J., Válková H. (2005). *Základy kriminologie a trestní politiky*. Praha: C.H.Beck.

Raynor, P., Robinson, G. (2005). *Rehabilitation, crime and justice*. London: Palgrave MacMillan.

Robinson, G. & Crow, I. (2009). *Offender rehabilitation – theory, research and practice*. London: Sage.

Tomášek, J. (2010). *Úvod do kriminologie – jak studovat zločin*. Praha: Grada.

Ward, T. & Maruna, S. (2007). *Rehabilitation*. Routledge, London.

PhDr. Jan Tomášek, Ph.D., jtomasek@iksp.justice.cz

Mgr. Jan Rozum, jrozum@iksp.justice.cz

Institut pro kriminologii a sociální prevenci

Probační programy pro mladistvé a jejich efektivita

PhDr. Jan Tomášek, Ph.D. – Mgr. Jan Rozum

Umíme vnímat odlišné strategie dětí s poruchami chování?

doc. PhDr. Věra Vojtová, Ph.D. – Mgr. Karel Červenka, Ph.D.

*Umíme vnímat odlišné strategie dětí s poruchami chování?
doc. PhDr. Věra Vojtová, Ph.D. – Mgr. Karel Červenka, Ph.D.*

Abstrakt

Perspektivy práce s delikventní mládeží jsou úzce propojeny se změnami v přístupech k problematice práce s dětmi v riziku a s poruchami chování. V praxi navzdory současným inkluzivním trendům speciální pedagogiky, která usiluje o posilování odpovědnosti těchto dětí za vlastní život a jeho kvalitu v dospělosti, stále převažují přístupy postavené na „péči a restrikci“. Považují dítě za pasivního účastníka intervenčních „služeb“. Přitom právě aktivita dítěte a způsob, jímž definuje svou situaci, více či méně ovlivňuje efektivitu intervence a následný přístup dítěte k vlastnímu chování. V příspěvku prezentujeme zjištění výzkumů ze školního, intervenčního a institucionálního prostředí. Na nich budeme ilustrovat odlišnosti a specifika v postojích a strategiích adaptace dětí a mládeže s poruchami chování na aktuální obtížnou životní situaci. Pro hledání cest v práci s dětmi a mládeží s poruchami chování (ať formy delikventní či jiné) je považujeme za rozhodující.

Klíčová slova

Speciální pedagogika, delikvence, porucha emocí a chování, děti v riziku, intervence, posilování, podpora, provázení.

Abstract

Perspectives of dealing with delinquent youth are closely linked to changes in approaches of dealing with „At-risk” children. Within recent special education approaches there are tendencies to inclusion of these categories of children, though approaches of „care and restriction“ dominate the field of helping professions in practice. From the „care and restriction“ perspective, children are seen as passive objects of interventional „care“. Our research findings presented in the text illustrate variety of differences in attitudes and strategies of these children. These differences are inevitable parts of informed intervention perspective, which respects these differences as indicators of individual needs. Informed intervention perspective defines its clients as independent and responsible individuals capable to solve their life problems actively.

Key words

Special education, emotional and behaviour disorder, at-risk children, intervention, empowerment, support, guidance.

Úvod

„Měla jsem vždycky všechno, co jsem chtěla. Všichni mně to záviděli a já jsem machrovala, že mám všechno, na co si ukážu, a tak jsem jen tak z nudy vyzkoušela drogy. Pak jsem je prodávala, jenže mě chytli policajti a dali mě do pastáku. Ve škole se vůbec neučím, k čemu, naši mně všechno zaplatí, školu nepotřebuju a potřebovat nebudu.“ (výpověď dívky, 16 let, 2011).

V našem textu chceme přispět k úvahám o informovaných přístupech k práci s dětmi s poruchami chování a o jejich intervenčním potenciálu. Perspektiva práce s touto cílovou skupinou nemůže opomíjet kontext přístupu profesionálů k nim a kontext vývojové dimenze poruchy chování samotné. Informovaný přístup, způsob uchopení problémů v chování dítěte a včasnost odborného zásahu jsou významnými proměnnými intervence, které podmiňují její dlouhodobé účinky. Na příkladech z našich výzkumů budeme ilustrovat různorodost odlišností, které zakládají individuální potřeby jednotlivých dětí. Některé z výzkumů jsme realizovali v samostatných projektech, jiné v rámci výzkumného záměru Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity „Speciální potřeby žáků v kontextu Rámcového vzdělávacího programu“, jehož hlavní řešitelkou je prof. PhDr. Marie Vítková, CSc.

K delikvenci dětí přistupuje praxe ze dvou základních perspektiv. Ta první vychází z potřeb společnosti, je ovlivněna především jejími zájmy a odkazuje tak k sociálním normám a nenaplněným očekáváním. Ta druhá je vedena potřebami dítěte a jeho zájmy, nepopírá společenskou závažnost dané situace či chování dítěte, ale hledá cesty ke změně jeho situace ve smyslu otevřené budoucnosti. První z perspektiv je spojena s intervenčním konceptem *3R – restrikce, represe, resocializace*. Upřednostňuje prvek segregace jako základní prostředek intervence. K dítěti se staví jako k „příjemci intervence“ a „péče“. Ta druhá se promítá do intervenčního konceptu *3P – posilování, podpora, provázení*. Jako základní prvek intervence upřednostňuje přirozené sociální prostředí a vazby. K dítěti se staví jako k aktivnímu spolutvůrci procesu změny vlastní životní situace s odpovědností za rozhodování o vlastním chování a budoucnosti. Obě tyto perspektivy nabízejí dítěti budoucnost. Otázkou však je, jaká je to budoucnost?

Teoretická východiska

Intervenční koncept *3P – posilování, podpora, provázení* – nabízí dětem budoucnost otevřenou. Intervence 3P reaguje na význam kvality života v dospělosti pro zdraví člověka (WHO 2001) a navazuje na inkluzivní trendy v současné speciální pedagogice. Prostředkem Intervence 3P je informovaný přístup profesionálů, který respektuje potřeby dětí s poruchami chování a také způsoby (strategie) zvládání životních situací. Jejím cílem je budoucnost otevřená pro samostatnou životní cestu dítěte a pro aktivní způsoby řešení životních výzev a problémů. Součástí konceptu *3P perspektivy práce s tzv. delikventní mládeží*, ať na poli speciální pedagogiky či sociální práce, jsou informované přístupy profesionálů postavené na znalostech odlišností dětí s problémy a s poruchami chování a jejich specifík v postojích a ve strategiích řešení problémových životních situací. K informovanému přístupu patří bezesporu i respekt k vývojovým zvláštnostem dětství. Obrázek číslo 1 tyto perspektivy znázorňuje.

Obr. č. 1: 3P perspektiva práce s tzv. delikventní mládeží

„3P perspektivu“ vnímáme jako perspektivu inkluzivní, která se dívá na odlišnosti z pohledu potřeb dítěte a vidí v nich nejen inspiraci pro intervenci, ale také východiska a základní „stavební kameny“ této intervence. Odlišnosti v postojích či strategiích jednotlivých dětí je užitečné vnímat jako indikátory individuálních potřeb dětí. Jejich přehlednutí může vést k intervenčním postupům založeným pouze na vnějších potřebách a snižovat její efektivitu. Našimi teoretickými východisky jsou koncepty odkazující k dialektické povaze vzájemného

ovlivňování vztahu jedince a jeho společenského okolí, ať už je to Cooleyho klasický koncept zrcadlového Já, nebo tradice symbolického interakcionismu. V užší rovině vycházíme ze sociokulturní teorie Vygotského, podtrhující medializační roli dospělého v životě dítěte, který mu zprostředkovává chápání světa, života a jeho zákonitostí jako zdroje sebeobrazu a vnímání vlastní pozice v sociálních sítích a interakcích. Považujeme proto zkušenost, kterou odborníci zprostředkují dětem s poruchou chování s vnímáním sebe sama v interakci, za faktor, který tyto děti může aktivizovat v rozhodování pro změnu v jejich chování. Pro úspěšnou práci s tzv. delikventní mládeží je znalost jejich odlišností v postojích a strategiích podstatná.

Různorodost zmíněných odlišností a s nimi spojených potřeb ilustrujeme příklady z našich výzkumů. Jsou to specifika v postojích dětí s problémy a s poruchou chování ke školnímu životu (Vojtová 2010) a ve strategiích k řešení problematických životních situací (Červenka 2010).

Postoje k životu školy jako zdroj informací pro 3P perspektivy práce s tzv. delikventní mládeží

Na odpovědnost školy za zdravý vývoj popř. rozvoj poruchy chování (delikventního jednání) u dětí znevýhodněných/ohrožených/v riziku poukazuje mnoho odborných zdrojů a výzkumů (Smidt 2009, Visser, Daniels, Cole 2001, Vojtová 2010). Škola supluje *příležitosti*, kterých se dětem žijícím v ohrožujících, popř. nepodnětných životních podmínkách nedostává v jejich přirozených sociálních komunitách. Škola je navíc i prostorem resilience, který této části dětské populace zprostředkovává zdroje posilování a podpory ve smyslu *zvyšování jejich odolnosti* vůči negativním vlivům ze sociálního prostředí (Vojtová 2010). Znalost specifik v postojích dětí s problémy/s poruchami v chování ke vzdělávání považujeme proto za jednu z důležitých podmínek pro informovaný přístup k práci s nimi. Přístup ke vzdělání a vzdělanosti je nedílnou součástí jejich životních perspektiv a kvality života. Přitom je vzájemná propojenost poruchy chování a neúspěchu ve školní práci opakovaně deklarována v národních i mezinárodních výzkumech (OECD 2009, Vojtová 2010). Přístup ke vzdělání je proto důležitým cílem intervenčních strategií na cestě ke kvalitě života těchto dětí. Inkluzivní škola, která tyto žáky nevyklučuje, je navíc jedním z mála prostředí, v němž se stýká prostor nabízející posilující příležitosti a zkušenosti s procesy umožňující systematickou podporu a dlouhodobé provázení.

*Umíme vnímat odlišné strategie dětí s poruchami chování?
doc. PhDr. Věra Vojtová, Ph.D. – Mgr. Karel Červenka, Ph.D.*

Z teorií a výzkumů poruch chování vyplývají odlišné vzdělávací potřeby dětí s poruchami chování (Kauffman 2005). Obrázek č. 2 prezentuje promítnutí jejich odlišnosti do konkrétních vzdělávacích potřeb a propojení s učením. Je zřejmé, že nízký respekt k potřebám těchto dětí posiluje jejich školní neúspěch a odlišnosti v chování a naopak. Bez znalosti těchto vazeb je intervence málo účinná a cesta k delikventnímu jednání otevřená.

Obr. č. 2: Odlišnosti v učení dětí s poruchami chování ve vazbě na specifika vzdělávacích potřeb

Na tyto teorie jsme navázali ve svém výzkumu realizovaném v letech 2007 až 2010 na souboru 2069 žáků. Ve výzkumu se nám podařilo prokázat vztah mezi postoji žáků ke školnímu životu a problémovým chováním. Postoje ke školnímu životu byly zjišťovány formou dotazníku, přičemž otázky byly koncipovány v šesti tematických doménách spojených s celkovou kvalitou školního života. Sledovali jsme oblasti celkové spokojenosti se školou, úspěchu a příležitosti v učení, negativního prožívání školního života, vztahu mezi učitelem a žákem, školního statusu žáků, formování identity žáků.

Postoje žáků s problémy v chování odrážely jejich celkovou nedůvěrou v příležitost pro úspěšnou školní práci a ve význam vlastní osoby ve školním prostředí. Lišili se tak od ostatních žáků. Projevili celkově méně spokojenosti se školou a s jejím životem. Stejně jako ostatní žáci základních škol hodnotili negativně výrok „škola je místo, kam skutečně rád chodím“, školu nevnímali jako místo spojené s osobním štěstím. Měli nevyhraněný nebo negativní postoj k hodnocení školy jako „místa příležitosti a úspěchu“, nebyli spokojeni s tím, „co ve škole dělají“. Ambivalentní postoje vyjádřili ke „spokojenosti s prací ve škole“, ke „zvědavosti spojené s učením“ ve škole a k „zájmu učitele o jejich názor“,

stejně jako k faktoru „mám rád většinu předmětů“ a k hodnocení faktoru „učitelé mě nemají rádi“. Důvěřovali „pomoci spolužáka“, ale nevěřili ve „spravedlivé hodnocení učiteli“. Negativní postoj zaujímal k položce „ostatní lidé si mne váží“ a „mám pocit, že jsem důležitý“. Nejvýraznější odlišnosti dětí s problémy v chování ve srovnání s jejich spolužáky zjištěné v našem výzkumu prezentujeme v obrázku č. 3. V levé části obrázku jsou faktory, v nichž se promítá negativní ladění postojů dětí s problémy v chování ke škole. V pravé části jsou pak faktory, ve kterých se promítají pozitivnější postoje žáků s problémy v chování ke škole. Tyto faktory považujeme za platformu pro efektivní intervenci ve třídách s žáky s problémovým chováním. Jsou to faktory posilování, podpory a provázení.

Obr. č. 3 : Specifika v postojích žáků s problémy v chování ke škole

Jako dobrý zdroj informovaných intervenčních strategií ve školním prostředí vyplynuly z našeho výzkumu *sociální vazby*. Především *vrstevnická opora* se jeví jako významně funkční, poskytuje prostor pro korektivní zkušenost a emocionální posílení. Jako zdroj podpory se ukázala *důvěra v pomoc učitele*, jako zdroj pro procesy provázení faktor vnímání *možnosti pro zlepšení ve školní práci*. Posilování žáků s problémovým chováním vnímáme jako prostředek ke zvyšování jejich odolnosti vůči negativním vlivům, pod jejichž vliv se v důsledku různých životních situací dostávají.

Umíme vnímat odlišné strategie dětí s poruchami chování?
doc. PhDr. Věra Vojtová, Ph.D. – Mgr. Karel Červenka, Ph.D.

Postoje dětí z preventivně výchovného zařízení k vlastní životní situaci

Druhou ilustrací různorodosti odlišností a na ně navazujících potřeb dětí s poruchami chování jsou postoje a strategie, které děti zaujímají vůči své problematické životní situaci (blíže viz Červenka 2010). Zatímco první ilustrace se týkala postojů, zkušeností a potřeb dětí obecně ve vzdělávání, tento druhý příklad se již přímo týká skupiny dětí, u nichž převládly rizikové zkušenosti nad těmi posilujícími. Tak tomu bývá u dětí, které speciální pedagogika označuje za děti s poruchami chování. Jejich situace je díky jejich zkušenostem specifická.

Typy postojů dětí vůči změně aktuální problematické situace vzešly z kvalitativního výzkumu, jehož participanty byli klienti preventivně výchovného zařízení (tedy oficiálně děti s poruchami chování) ve věkové kategorii 13 až 18 let. Hlavní technikou výzkumu bylo zúčastněné pozorování doplněné o semi-strukturované rozhovory. Veškerý datový materiál byl důsledně anonymizován. První z postojů zde označíme jako *postoj vůči změně problematické situace* jako takové, druhý pak jako *postoj vůči možnosti této změny* (viz obrázek č. 4).

Obr. č. 4 : Dva typické postoje – vůči změně situace a vůči možnosti změny

V rámci *postoje ke změně* rozlišme dvě ideálně typické protichůdné varianty. Pozitivní postoj vůči změně situace vyjadřuje typ *Kající*, který lze charakterizovat vyjádřením, že *změna situace stojí za to*. Negativní postoj, který vyjadřuje postojový typ *Zarputilec*, lze charakterizovat vyjádřením, že *změna za to nestojí*.

Co se týče *postoje vůči možnosti změny*, lze zde typicky uvažovat o představě dítěte o tom, nakolik je změna jeho problematické situace vůbec možná. Na jedné straně tak stojí postoj charakteristický představou otevřené budoucnosti a možností změny, na straně druhé pak představou budoucnosti uzavřené a nemožností změn. Zde je si třeba uvědomit, že ačkoli okolí dítěte (včetně profesionálů) může vnímat podmínky a příležitosti ke změně jako dostačující, dítě samo může situaci vnímat jako nezměnitelnou, patovou. Právě tento možný rozpor nás odkazuje k významu, kterou má informovanost o potřebách dítěte v rámci jakékoli intervence. Je užitečné zajímat se nejen o to, zda dané dítě změnu chce (tendence k variantám Kajícník či Zarputilec), ale také o to, nakolik tuto změnu vnímá jako možnou a uskutečnitelnou (tendence ke vnímání budoucnosti jako otevřené či uzavřené).

Protnutím výše zmíněných dvou postojů vyllynuly čtyři různé strategie, které dítě může zaujímat vůči své problematické situaci. Čtveřice strategií tak ilustruje (viz obrázek č. 5) různorodost odlišností jednotlivých dětí a též jejich potřeb, které na ně navazují, a podtrhuje ji.

Obr. č. 5 : Čtyři typické strategie adaptace na problematickou životní situaci

Strategie *Otevřeného kajícníka* vyjadřuje ochotu ke změně i víru v její možnost. Strategie *Uzavřeného kajícníka* sice vyjadřuje ochotu ke změně, ne však víru v její možnost a tedy přesvědčení o uzavřené povaze budoucnosti. Strategie *Otevřeného zarputilce* vyjadřuje neochotu ke změně, ale stále ještě víru v případnou možnost změny, pokud by se pro ni aktér rozhodl. Tento typ strategie je možné vztáhnout i na situaci, kdy dítě z hlediska svého okolí „nemá náhled“, tj. svou situaci jako problematickou nedefinuje z nejrůznějších důvodů. Z pedagogického hlediska nejpesimističtější typ strategie *Uzavřený zarputilec*

*Umíme vnímat odlišné strategie dětí s poruchami chování?
doc. PhDr. Věra Vojtová, Ph.D. – Mgr. Karel Červenka, Ph.D.*

je charakteristický neochotou ke změně a zároveň i představou, že změna možná ani není. Jak vidno, postoje a strategie jsou různorodé a různorodé jsou proto i potřeby, které lze za nimi hledat a na které je možné/nutné v intervenci navazovat, které je třeba respektovat. Aby byla intervence efektivní je zřejmé, že speciální pedagog pro ni musí zvolit jinou podobu v případě typu Otevřeného kajícíka a jinou v případě Kajícíka uzavřeného atp. Co může „fungovat“ u jednoho dítěte, může vyjít nazmar u druhého. Právě informovanost v přístupech k intervenci do situace dítěte s poruchou chování, resp. dítěte s delikventními projevy, může efektivitu takového zásahu pomoci maximalizovat.

Závěr

V našem textu jsme na vybraných výstupech výzkumů ze školního, intervenčního a institucionálního prostředí ilustrovali odlišnosti a specifika v postojích dětí s problémy a s poruchami chování ke škole a k aktuálním obtížným životním situacím. Jejich znalost podmiňuje informovaný přístup k práci s těmito dětmi, který považujeme za stěžejní perspektivu v přístupech odborníků k problematice „delikventní mládeže“ 21. století. Jelikož zde uvažujeme o práci s dětmi a o ovlivňování jejich životů, je třeba mírně problematizovat „technický“ rozměr pojmosloví reprezentované pojmem efektivita. Pokud totiž z hlediska speciálních pedagogů zaujmeme perspektivu přístupu 3P a s ním i zaujetí potřebami a hlediskem dítěte, měla by být efektivita takové intervence vítaným a společensky užitečným ziskem, nikoli však jediným cílem. Měli bychom mít stále na paměti i to, že informované přístupy v intervenci svým ohledem vůči individualitě jedince a jeho potřebám vyjadřují zároveň i respekt k lidské jedinečnosti a též k individuálnímu potenciálu každého z nás, který, ač nemusí znamenat uznávané výsledky z hlediska očekávání společnosti (úspěch, bohatství, vzdělání), může znamenat solidní základ pro spokojený a kvalitní život člověka coby individua.

doc. PhDr. Věra Vojtová, Ph.D., vojtova@ped.muni.cz

Mgr. Karel Červenka, Ph.D., charel@mail.muni.cz

Katedra speciální pedagogiky, Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity

Literatura

Červenka, K. (2010). *Vůle ke změně a víra ve změnu: Důležitost subjektivního hlediska dítěte s poruchou chování pro pozitivní změnu jeho situace*. In Bartoňová, M., Vítková, M. et al. *Inkluzivní vzdělávání v podmínkách současné české školy*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, s. 347-357, 11 s.

Kaufmann, J. M. (2005). *Characteristics of Emotional and Behavioral Disorders of Children and Youth*, 8th ed. New Jersey: Merrill Prentice Hall.

OECD (2009). *Education Today: The OECD Perspective*. Paris: OECD Publishing.

Smidt, S. (2009). *Introducing Vygotsky*. New York: Routledge,.

Visser, J., Daniels, H., Cole, T. (2001). *Emotional and behavioural difficulties in mainstream schools*. Volume 1, Oxford: Jai.

Vojtová, V. (2010). *Inkluzivní vzdělávání žáků v riziku a s poruchami chování jako perspektiva kvality života v dospělosti*. Brno: MUNI PRESS.

WHO (2001) ICF Introduction, ICDH-2, resolution. WHA54.21: Geneva, [cit. 2005 05-03]. Dostupné z [http// www.who.int/classification/icf](http://www.who.int/classification/icf).

Obsah

PhDr. Pavel Řezáč Úvod	5
doc. PhDr. Ludmila Čírtková, CSc. Delikventní mládež z pohledu současné forenzní psychologie	7
PhDr. Zdena Filípková – Mgr. Jindřich Exner „Grilování“ aneb probační program Proxima Sociale, o.s.	17
PhDr. Miroslava Horecká Prevence jako odpovědnost městských samospráv	29
Mgr. Adam Kafka Trestněprávní odpovědnost mladistvých	43
PhDr. Daniela Květenská, Ph.D. Multidisciplinární spolupráce v práci s rizikovou mládeží	53
prof. PaedDr. Vladimír Labáth, Ph.D. Konflikty a poruchy správania	63
doc. PhDr. Oldřich Matoušek – PhDr. Andrea Matoušková Rodina pachatele jako oběť	83
prof. PhDr. Libor Musil, CSc. – PhDr. Pavel Řezáč – Mgr. Kateřina Klečková Pojetí pomoci – individuální deficity a problémové interakce klientů ohrožených rizikovým jednáním	89
PhDr. Pavel Řezáč – Mgr. Kateřina Klečková Možnosti práce se skupinou delikventních adolescentů	99
PhDr. Jan Tomášek, Ph.D. – Mgr. Jan Rozum Probační programy pro mladistvé a jejich efektivita	117
doc. PhDr. Věra Vojtová, Ph.D. – Mgr. Karel Červenka, Ph.D. Umíme vnímat odlišné strategie dětí s poruchami chování?	133

